

Nr 36.

Ankom till riksdagens kansli den 2 juni 1924 kl. 4 e. m.

Utlåtande i anledning av väckta motioner om skrivelse till Kungl. Maj:t angående social arrendelag.

Andra lagutskottet har till behandling i ett sammanhang förehaft till lagutskott hänvisade motionen nr 91 i första kammaren av herrar *Lindhagen, Möller, Gustaf Nilsson* i Kristianstad, *Sandler, Olsson* i Göteborg och *Wigforss* samt motionen nr 172 i andra kammaren av herrar *Johansson* i Uppmälby, *Branting, Larsson* i Västerås, *Hansson* i Stockholm, *Thorsson, Eriksson* i Grängesberg, *Anderson* i Råstock, *Engberg, Sävström* och *Johansson* i Stockholm.

I motionerna, vilka äro likalydande, har yrkats, att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t hemställa, att Kungl. Maj:t ville skyndsamt för riksdagen framlägga förslag till social arrendelag i överensstämmelse med de i motionen nr 87 i första kammaren uppdragna riktlinjer, till vilken motion utskottet, i den mån ej redogörelse därför lämnas här nedan, får hänvisa.

Såsom av motionärernas framställning närmare framgår, brukas en avsevärd del av landets jord av annan än ägaren. Den klass av jordbrukare, som utgöres av arrendatorer, företer sins emellan vitt skiftande levnadsvillkor, från brukare av stora jordarealer i ekonomiskt och socialt självständig ställning till torpare, vilkas rättsliga förhållande till jordägaren i mycket närmar sig tjänsteavtalet. Givet är, att under angivna omständigheter det blir av stor betydelse, icke minst i socialt hänseende, huru rättsförhållandet är mellan jordägare och arrendator. De bestämmelser, som reglera detta förhållande, innehållas i två, till sin karaktär skilda lagar, en mera allmän, nämligen lagen om nyttjanderätt till fast egendom den 14 juni 1907, vars andra kapitel avhandlar arrende, och en till såväl giltighetsområdet som omfattningen i övrigt begränsad lag, nämligen lagen den 25 juni 1909 om arrende av viss jord å landet inom Norrland och Dalarne.

Historik och gällande bestämmelser.

Före antagandet av lagen den 14 juni 1907 bestämdes hela detta betydelsefulla rättsområde av en lagstiftning, som tillkommit under helt andra samfundsförhållanden än nutidens, samt av rättspraxis och sedvana, som under lång tid haft att lösa många av lagen obesvarade spörsmål. Den nya arrendelagstiftningens uppgift blev därför ej blott att lägga grunden för ett tidsenligt ordnande av arrendeförhållandet, utan också att söka åvägbringa en

Lagen den 14 juni 1907.

rättvis och billig utjämning av de motsatta intressen, som här å ömse sidor krävde tillgodoseende. Lagens sociala betydelse framträder i flera av dess bestämmelser, vilka utmärka en tydlig strävan att tillvarataga den svagare partens intresse och bereda skydd mot godtycke från den sida, där den naturliga övervikten ligger. Sådant syfte tjäna exempelvis åtskilliga av de stadganden, som inskränka avtalsfriheten och som bestämma villkoren för arrendeavtalets hävande. En ej oväsentlig trygghet är beredd åt arrendatorerna i sådana fall, där något avtal om upplåtelse tidens längd icke har träffats, nämligen genom bestämmelsen, att avtalet i sådan händelse skall anses ingånget för en tid av fem år. I motsats mot förhållandet förr, då vid saknad av uttryckliga bestämmelser i kontraktet jordägaren ofta ansågs äga rätt att när som helst uttaga honom tillkommande dagsverken, har genom 1907 års lag stadgats, att dagsverken i sådant fall skola jämnt fördelas på årets veckor, i den mån detta kan ske. Enligt denna lag skall jordägaren vidare, antingen för varje arrendeår eller, där avtalet innehåller föreskrift om utgörande av visst antal dagsverken under viss tid av året, för varje sådan tid, i god tid förut lämna arrendatorn uppgift å de dagar, då han har att utgöra dagsverken. Ej heller är arrendatorn, ändå att avtalet annorlunda bestämmer, pliktig att för arbetes utförande inställa sig förr än å andra dagen efter det uppgift, som nu sagts, meddelats honom. Ävenledes får ej i avtalet intagas förbehåll om skyldighet för arrendatorn att, utöver fastställt antal dagsverken, på tillsägelse av jordägaren utgöra sådana; har dylikt förbehåll skett, skall det vara utan verkan. En jämförelse med förut gällande och tillämpad rätt torde giva vid handen, att den nya lagstiftningen varit ägnad att i väsentlig mån stärka arrendatorns rättsliga ställning gentemot jordägaren.

*Norrlands
kommittén.*

Emellertid hade trävaruindustriens omfattande jordförvärv i Norrland och Dalarna, varigenom en betydande del av befolkningen övergått från självägande bönder till av bolagen beroende arrendatorer, föranlett krav å en särskild lagstiftning för dessa landsdelar. Den i anledning härav tillsatta norrlandskommittén framhöll i sitt den 27 oktober 1904 avgivna betänkande, hurusom arrendatorerna, vilka bolagen placerat på sina fastigheter ej blott för jordbrukets skull utan även för att dymedelst tillgodose sitt behov av arbetskraft för skogsarbeten m. m., i allmänhet stode i strängt beroende av bolagen. Arrendeavtalen, vilka oftast gällde endast tillsvidare eller för ett år i sänder, ålade i ett flertal fall arrendatorerna att ägna sitt huvudsakliga arbete åt bolagen, och där dylik arbetsplikt också icke var genom arrendeavtalet stadgad, funno likväl arrendatorerna, vilkas ekonomiska ställning vanligen var synnerligen svag, det för sig fördelaktigast att söka sin utkomst mindre genom ett intresserat jordbruksarbete än genom skogsarbeten och dylikt. Härav blev följden, att de av dem innehavda jordbruken försumrades, byggnaderna å arrendegårdarna fingo förfalla och jorden utsattes för mer eller mindre uppenbar

vanhävd. Norrlandskommittén ansåg det satt utom allt tvivel, att den norrländska jordbruksjorden producerade avsevärt mindre, när densamma befann sig i en bolagsarrendators hand än när den sköttes av en självägande bonde. De påvisade skadliga verkningarna av trävaruindustriens fastighetsförvärv ansåg kommittén vara av sådan art och omfattning, att desamma icke kunde tänkas försvinna eller ens förminska, med mindre ett statligt ingripande mot dem skedde. I sitt betänkande framlade också kommittén som bekant en serie av lagförslag, samtliga avsedda att leda den sociala och ekonomiska utvecklingen i Norrland och Dalarna, i den mån densamma påverkades av trävaruindustrien, i så vitt möjligt rätt riktning. Bland dessa var också ett förslag till arrendelag.

Detta förslag åsyftade att tillförsäkra arrendatorerna av fastigheter, tillhöriga bolag och enskilda idkare av trävarurörelsen, en mera tryggad och gentemot jordägaren självständigare ställning och att därigenom bereda arrendatorerna möjlighet att med större intresse ägna sig åt skötseln av de arrenderade fastigheternas jordbruk. Utanför lagen skulle sålunda falla alla egentliga bondhemman.

I detta avseende voro tre av kommitténs elva ledamöter skiljaktiga. Dessa ledamöter (herrar Claeson, Kempe och Lindman) ansågo, att lagen borde i huvudsak äga tillämpning å arrende av all enskild jord i Norrland och Dalarna av den omfattning, att självständigt jordbruk därå kunde idkas.

*Reservationer
inom norr-
landskom-
mittén.*

På grundval av norrlandskommitténs förslag avläts proposition till 1907 års riksdag, vilken bifölls av andra kammaren men förkastades av den första.

*Riksdagarna
1907—1909.*

Vid följande årets riksdag framlades ny proposition i ämnet. Samtidigt påyrkades i en motion, att lagens giltighetsområde måtte utsträckas att avse hela landet. Motionären framhöll, att samma behov, som föranlett förslag om en särskild arrendelag för Norrland och Dalarna, förefunnes, om också icke lika kännbart, även i andra landsdelar. Det lede intet tvivel, att bolagen, sedan de icke annorledes än på omvägar kunde förvärva jordbruksfastighet i Norrland och Dalarna, komme att så småningom förlägga sin verksamhet till sydligare orter. Att så skarpt begränsa lagens omfång, som propositionen innehöлле, torde därför vara mindre välbetänkt. Lagutskottet förordade propositionen med vissa ändringar i detaljfrågor. Vad angick lagens tillämplighetsområde syntes det utskottet riktigt, att den ifrågasatta lagen, som vore grundad på samma säregna förhållanden, som föranlett tillkomsten av den redan gällande lagen angående förbud i vissa fall för bolag och förening att förvärva fast egendom av den 4 maj 1906, borde, såsom skett i det kungl. förslaget, givas enahanda tillämplighetsområde, som sistnämnda lag. Frågan föll emellertid även denna gång på första kammarens motstånd.

Sedan ny proposition avlåtits till 1909 års riksdag, blev denna av riksdagen antagen.

*Lagen den 25
juni 1909.*

Lag i ämnet utfärdades den 25 juni 1909. Lagen avser jord å landet, som vid arrendeavtalets ingående äges av bolag eller ekonomisk förening eller av enskild person, vilken icke är mantalsskriven å fastigheten eller å fastighet, som är i sambruk med densamma. För lagens tillämplighet erfordras vidare, att arrendet omfattar inrösningsjord till en vidd av minst fyra hektar. Länsstyrelsen kan dock under vissa betingelser meddela undantag från lagens tillämpning. Såsom dispensgrund angives särskilt, att jordägaren är enskild person och det ej är uppenbart, att han besitter det arrenderade området eller fastighet, varav det utgör en del, huvudsakligen för att tillgodogöra sig skogsavkastningen, ävensom att det arrenderade området till beskaffenhet och omfattning icke är sådant, att självständigt jordbruk kan idkas därå. Den norrländska arrendelagen kan således sägas vara avsedd att gälla allenast för sådana bolag eller enskilda idkare av trävaruindustri tillhöriga fastigheter, som äro av beskaffenhet att lämpa sig för självständigt jordbruk. I avseende å arrende av andra trävaruindustrien tillhöriga fastigheter gäller allmänna nyttjanderättslagen den 14 juni 1907.

Beträffande de huvudsakligaste bestämmelserna må i övrigt här återgivas följande.

Arrendeavtal skall upprättas skriftligen. Ändringar och tillägg, som ej avfattas skriftligen, äro utan verkan. Arrenderar någon på grund av muntligt avtal jord, som i lagen avses, äger han rätt att eventuellt genom rättegång få skriftlig bekräftelse på arrenderätten.

Arrendetiden är bestämd till minst 15 år eller arrendatorns livstid. Under vissa i lagen närmare angivna villkor äger arrendatorn lämna från sig arrendet, därvid jordägaren må gälda arrendatorn skälig lösen. Vill jordägaren icke återtaga fastigheten, står det arrendatorn öppet att i sitt ställe sätta annan, med vilken jordägaren skäligen kan nöjas.

Lagan, som kan utsättas i penningar, naturalster eller arbete, skall vara till beloppet bestämd. I händelse av i orten inträffad svårare missväxt kan arrendatorn, därest lagan är utsatt i penningar eller naturalster, påfordra skälig nedsättning i densamma.

En viktig bestämmelse från synpunkten av arrendatorns självständighet gent emot jordägaren är den, att i avtalet icke må intagas förbehåll om skyldighet för arrendatorn att utöver fastställt antal dagsverken eller annorlunda bestämt arbete på tillsägelse betjäna jordägaren eller annan med någon tjänstbarhet. Ej heller må arrendatorn förpliktas att ansvara för annan för fastigheten utgående skatt eller allmän tunga än som enligt lag åligger brukare så ock för vägenderhållet in natura.

En huvudpunkt i lagen är den arrendatorn tillförsäkrade rätten att å den arrenderade jorden verkställa nyodling, dock ej utan jordägarens medgivande å mark, därå finnes ståndskog eller växtligt ungskogsbestånd, samt att vid avträdet erhålla ersättning för nyodling och andra jordförbättringar, som på ett varaktigt sätt förökad fastighetens värde, en ersättningsrätt, som dock är begränsad dels sätillvida, att ersättning för nyodling utgår endast för

det fall, att jordägaren lämnat skriftligt samtycke till nyodlingen eller arrendatorn före dess företagande hos jordägaren anmält sin avsikt att odla samt härvid angivit platsen för odlingsområdet ävensom genom intyg av någon bland i lagen angivna personer styrkt, att området ägnar sig för odling samt att odlingen är för fastigheten fördelaktig, och dels därutinnan, att ersättningen, oavsett det värde nyodlingen eller jordförbättringen i och för sig har, ej må överstiga den för arbetets utförande nödiga kostnad.

Vidare är arrendatorn genom lagen tillförsäkrad dels rätt till husbehovsvirke och dels, därest ej a den arrenderade jorden finnes erforderligt bete för de hästar och nötkreatur, som kunna vinterfödas därå, och denna jord utgör allenast viss del av en jordägaren tillhörig fastighet, rätt till nödigt bete jämväl å övrig skog eller utmark, som hör till fastigheten, därvid dock må av jordägaren undantagas mark, varå i skogsvårdssyfte vidtagits anordningar, som av betesrätten skulle lida märkligt intrång.

Beträffande arrendatorns rätt till jakt och fiske gäller den allmänna regeln i 6 § i lagen om rätt till jakt den 8 november 1912, respektive 11 § av lagen om rätt till fiske den 27 juni 1896, enligt vilka lagrum jakträtten respektive fiskerätten, där ej annorlunda avtalats, tillkommer arrendatorn. Angående avtalsrätten i berörda hänseende gäller dock den inskränkningen, att arrendatorn ej må förbjudas att för husbehov nyttja det fiske, som hör till den arrenderade jorden, i vidare mån än såvitt angår visst fiskevatten, där särskilda åtgärder av jordägaren vidtagits till fiskets förbättrande.

I avseende å byggnadsskyldigheten innehåller lagen den synnerligen viktiga bestämmelsen, att det åligger jordägaren att vid tillträdet tillhandahålla arrendatorn för jordbrukets bedrivande nödiga byggnader samt att under arrendetiden verkställa erforderlig ombyggnad av dessa hus ävensom erforderliga större reparationer a desamma. Brister jordägaren i vad sålunda åligger honom, äger arrendatorn fordra, att vid syn förelägges jordägaren viss tid, inom vilken han skall hava fullgjort arbetet, ävensom beräknas den kostnad, arbetet anses betinga. Utför jordägaren icke arbetet inom föreskriven tid, äger arrendatorn utföra det i jordägarens ställe och, sedan det blivit godkänt vid ny syn, undfå gottgörelse med det vid den första synen fastställda belopp. Vill arrendatorn hellre uppsäga avtalet, står det honom öppet, där ej bristen är av allenast ringa betydelse. För den tid, fastigheten är i bristfälligt skick, njuter arrendatorn skälig nedsättning i arrendeavgiften. Han äger också rätt till skadestånd. Vid tillträdet skall jordägaren jämväl hava utfört alla erforderliga mindre reparationer å nödiga byggnader ävensom överlämna fastighetens åker och äng samt alla dess inrättningar i ett efter ortens sed behörigt skick.

Arrendatorn åligger det däremot att avhjälpa sådana under arrendetiden uppkomna brister å de nödiga byggnaderna, som endast föranleda mindre reparationer.

Beträffande arrendatorns hävdeskyldighet stadgas vidare, att det åligger arrendatorn att väl hävda jorden samt att vårda och underhålla fastighetens åker och äng samt inrättningar, så att icke något under arrendetiden försämras.

Till reglering av rättsförhållandet mellan jordägaren och arrendatorn skall vid arrendets början hållas tillträdesyn och vid dess upphörande avträdesyn, därom i lagen meddelas detaljerade bestämmelser.

Beträffande de omständigheter, som föranleda till arrenderättens förverkande, innehåller lagen bestämmelser, som i huvudsak överensstämman med vad härutinnan finnes stadgat i allmänna nyttjanderättslagen.

Samtliga nu omhandlade bestämmelser i den norrländska arrendelagen äro av tvingande natur sålunda att, därest i arrendeavtalet intagits villkor, som strider mot något av dem, detta villkor är utan verkan.

Lagens giltighetsområde utgjordes ursprungligen av de fyra nordligaste länen samt vissa socknar av Gävleborgs och Kopparbergs län, men utsträcktes genom lagen den 10 maj 1912 till övriga delar av Gävleborgs län.

*Undersökning
om den norrländska arrendelagens verkningar.*

Redan kort tid efter lagens antagande framkommo motionsvis i riksdagen förslag om ändring i densamma och om undersökning av dess verkningar.

Med anledning av en framställning från riksdagen år 1915 om undersökning i ämnet tillkallades häradshövdingen N. Wihlborg och överlantmätaren O. Nilsson att inom justitiedepartementet biträda med verkställande av sådan undersökning. Dessa avlämnade den 10 november 1921 betänkande i ämnet. Beträffande verkningarna av de norrländska arrende- och vanhävdslagarna framhölls följande:

Utredningen hade givit vid handen, att lagstiftningen haft en gynnsam inverkan å jordbruket på de utarrenderade bolagsfastigheterna. Sålunda hade beträffande byggnaderna en betydande förbättring kunnat iakttagas. Den förbättring i jordvärden, som kommit till synes, hade emellertid endast undantagsvis varit att hänföra till sådana jordförbättringar och nyodlingar, för vilka arrendatorn vid avträdet vore berättigad till ersättning av jordägaren. Under det att från samtliga län hade upplysts, att nyodlingar under de senare åren förekommit i betydande omfattning på de självägande böndernas hemman, hade i det ojämförligt största antalet svar beträffande trävaruindustriens fastigheter anmärkts, att nyodlingar å dem förekommit ej alls eller endast i obetydlig mån. Det livliga odlingsarbete, som man vid norrländska arrendelagens tillkomst förväntade skola bliva en följd av det i lagen intagna stadgandet om rätt för arrendatorerna till ersättning för nyodling, hade således ännu icke blivit verklighet. Den huvudsakliga anledningen till detta bristande intresse hos arrendatorerna för odlingsarbete vore enligt de sakkunnigas mening att söka i den omständigheten, att arrendatorerna merendels svävade i ovisshet om huru länge de finge njuta avkastningen av verkställda odlingsarbeten. Vid arrendeperiodens slut riskerade de alltid antingen att icke få arrendeavtalet förlängt eller ock, därest avtalet förlängdes, att arrendet höjdes just med hänsyn till den verkställda nyodlingen. Önskade man att odlingsarbetet å arrendehemmanen skulle vinna någon större omfattning, vore oundgängligt, att den i lagen fastställda minimitid, för vilken arrendeavtal finge avslutas, avsevärt höjdes. Angående den norrländska arrendelagens inverkan på bolagsarrendatorernas ställning i socialt och ekonomiskt hänseende framhöll de sakkunniga, att någon tvekan ej kunde råda därom, att det stöd, som från det allmännas sida givits genom denna lag, varit av den allra största betydelse för dem i deras strävanden att uppnå en förbättrad existens. De sakkunniga betonade vidare, att lagstiftningen vid sidan av sina gynnsamma direkta verkningar i avseende å tillståndet på trävaruindustriens fastigheter även haft en indirekt verkan, vars betydelse ej finge underskattas. Den hade sålunda medfört, att en ganska avsevärd del av den utav trävaruindustrien innehavda jordbruksjorden genom försäljningar återgått till bondeklassen och härigenom även på detta sätt bidragit att skydda jordbruksnäringen mot det överväldigande industriintresset.

De sakkunniga framhöllo vidare, att de farhagor, som uttalats vid lagens tillkomst om, att bolagens legitima behov av en mera stadig arbetskraft för skogsbruket genom densamma skulle äventyras, ingalunda besannats. Utredningen hade sålunda visat, att trävarubolagens tillgång på arbetskraft för deras skogsbruk icke i mera väsentlig grad påverkats av lagen och att i allt fall de olägenheter, som lagen, enligt vad från skogsmannahåll påståtts, i berörda hänseende medfört, voro från allmän synpunkt obetydliga i förhållande till lagens i övrigt gynnsamma verkningar. Anmärkningsvärt vore också, att av de bolag, till antalet över 100, vilka av de sakkunniga anmodats meddela sina erfarenheter angående vanhävdslagstiftningen, allenast två berört frågan om arrendelagens inflytande i nu senast avhandlade hänseende.

Emellertid ansågo de sakkunniga, att även vissa brister förefunnos i lagen. För avhjälpande av dessa föreslogo de bland annat, att den föreskrivna minimitid av 15 år, för vilken arrendeavtal finge avslutas, skulle höjas till 30 år.

Jämsides med att genom den norrländska arrendelagen bereddes ökad trygghet åt vissa kategorier arrendatorer i Norrland och Dalarne, yppade sig krav på en liknande lagstiftning för övriga delar av riket. Sålunda tillsattes den 22 januari 1909 av Kungl. Maj:t den s. k. torpkommissionen, vilken skulle hava till uppgift att utreda frågan om orsakerna till den konstaterade tillbakagången av torpareklassen samt om och i vad mån berörda företeelse kunde vara av beskaffenhet att föranleda särskilda åtgärder från statens sida. I sitt den 6 maj 1911 avgivna betänkande fastslog kommissionen, att förhållandena å torpen mångenstädes vore allt annat än tillfredsställande. Särskilt rådde svåra missförhållanden i fråga om torparnas bostäder. Intresset för nyodlingar och jordförbättringar vore ytterst ringa. För att bereda torparna en tryggare ställning föreslog kommissionen vissa ändringar i allmänna nyttjanderättslagen. Sålunda förordades, att till dagsverkstorp och andra under huvudgård lydande lägenheter skulle utsträckas de grundsatser beträffande jordägares skyldighet att ersätta jordförbättringar samt att vid tillträdet tillhandahålla erforderlig åbyggnad och under arrendetiden underhålla den, vilka vunnit burskap i norrländska arrendelagen. Däremot ansåges ej lämpligt att, såsom i berörda lag skett, giva dessa bestämmelser tvingande natur.

Torpkommissionen.

I motion vid 1911 års riksdag hemställdes, att riksdagen måtte på grund av kända missförhållanden i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla om framläggande av förslag till norrländska arrende-, vanhävds- och eventuellt även ägostyckningslagens tillämpning på motsvarande jord inom övriga delar av riket.

*Riksdagarna
1911—1914.*

Lagutskottet avstyrkte motionen. Norrlandslagstiftningen hade föranletts av den fara, som bolagens omfattande jordförvärv ansetts innebära för jordbruket och jordbruksbefolkningens existens i Norrland. I mellersta och södra delarna av landet vore jordbrukets ställning väsentligen en annan. Om någon fara i nu ifrågavarande hänseende kunde där ej med

fog talas. Några särskilda åtgärder syntes därför i dessa delar av landet ej vara av omständigheterna betingade. Utskottet ville därjämte erinra om att gällande arrendelag vore så ny, att dess ersättande i vissa avseenden med en annan för det dåvarande icke syntes böra ifrågasättas.

Motionen avslogs av båda kamrarna.

Vid båda riksdagarna 1914 väcktes motion om skrivelse till Kungl. Maj:t angående angelägenheten att åstadkomma en för hela landet gällande social arrendelagstiftning till skydd för torpare, bolagsarrendatorer och deras vederlikar av skilda slag bland arrendatorsklassen. Lagutskottet hemställde bägge gångerna om avslag å motionen huvudsakligen av det skäl, att något mera allmänt behov av lagstiftningsåtgärder uti den av motionären ifrågasatta riktning icke, så vitt utskottet hade sig bekant, framträtt. Inom lagutskottet anfördes emellertid båda gångerna reservationer, däri hemställdes dels av vissa reservanter om bifall till motionen dels ock av vissa reservanter, att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla, att Kungl. Maj:t ville efter verkställd utredning taga under övervägande, i vad mån allmänna nyttjanderättslagen kunde jämkas i syfte att bereda torpare, bolagsarrendatorer och med dem socialt jämställda arrendatorer större självständighet och trygghet i utövningen av deras yrke som odlare, samt för riksdagen framlägga det förslag, vartill utredningen kunde föranleda. Andra kammaren biföll vid båda riksdagarna vad sistnämnda reservanter hemställt, medan första kammaren anslöt sig till utskottets förslag.

Jordundersökningen.

Den s. k. jordundersökningen, vilken den 30 december 1911 tillsatts för att undersöka omfattningen av bolags och större enskilda jordägares jordförvärv i mellersta och södra delarna av riket samt i vad mån berörda jordförvärv i olika avseenden kunde anses verka avsevärt till men för jordbrukets utveckling och ortsbefolkningens berättigade intressen, hemställde i sitt den 30 december 1915 dagtecknade betänkande angående jordförhållandena i Värmlands län bland annat, att en social arrendelagstiftning för den svagaste arrendatorsklassen såsom bolagsarrendatorer, lantbönder och torpare och med dem jämställda brukare av annans jord måtte för hela riket komma till stånd.

Riksdagarna 1917—1920.

Vid riksdagen 1917 väcktes ånyo motion om att riksdagen ville anhålla, att Kungl. Maj:t måtte upptaga till behandling angelägenheten, att en social arrendelagstiftning för den svagaste arrendatorsklassen såsom bolagsarrendatorer, lantbönder, torpare och med dem jämställda brukare av annans jord måtte för hela riket komma till stånd, samt för riksdagen framlägga förslag i ämnet.

Lagutskottet hemställde på anförda skäl i sitt utlåtande, att riksdagen måtte anhålla, att Kungl. Maj:t ville efter verkställd utredning taga under

övervägande, i vad mån lagen om nyttjanderätt till fast egendom den 14 juni 1907 måtte kunna jämkas i syfte att bereda bolagsarrendatorer, torpare och med dem socialt jämställda arrendatorer en i rättsligt avseende mera tryggad ställning, samt för riksdagen framlägga det förslag, vartill utredningen kunde föranleda. Såsom särskilda önskemål att beakta vid den ifrågasatta lagstiftningens utarbetande framhöll utskottet en lagstadgad, tillräckligt lång minimitid för arrendeupplåtelsen, jordägarens skyldigheter i fråga om nybyggnad och dyrbara reparationer samt arrendators rätt till uppodling och ersättning därför.

Reservation anfördes inom utskottet av sex ledamöter, som hemställde, att motionen icke måtte föranleda någon riksdagens åtgärd.

Utskottets hemställan bifölls av andra kammaren med 98 röster mot 68, som avgävos för reservationen inom utskottet, men avslogs av första kammaren med 67 röster mot 50, som avgävos för bifall. Frågan hade alltså även denna gång fallit.

Vid följande års riksdag upptogs motionen ånyo. Lagutskottet hemställde om bifall till densamma, vilket ock blev andra kammarens beslut. Första kammaren ställde sig däremot avvisande.

Vid riksdagen 1919 väcktes av 14 lantmannarepresentanter inom andra kammaren en motion om utredning angående en ny arrendelag, som beredde en tryggare rättslig ställning för mindre arrendatorer och torpare i alla delar av landet.

Lagutskottet hemställde om avslag å motionen under hänvisning till att frågan dämera hänvisats till utredning av jordkommissionen.

I enlighet härmed utföll också riksdagens beslut.

Frågan upptogs ånyo vid nästa riksdag, men röntes även då samma utgång.

Såsom redan nämnts, hade frågan om beredande av en tryggare ställning för bolagsarrendatorer och torpare samt därmed jämställda brukare av annans jord hänvisats till utredning av jordkommissionen. I sitt den 28 februari 1923 avgivna betänkande del VI har kommissionen framlagt ett utkast till lag i förevarande ämne.

Jordkommissionen.

I motiven till detta utkast har kommissionen framhållit bl. a. följande:

Den undersökning, som kommissionen låtit verkställa genom utsändande av frågor till orterna, hade bekräftat vad tidigare från olika håll uppgivits, nämligen att den allmänna arrendelagen numera icke mäktade giva de svagaste brukarna av annans jord det stöd, dessa i allmänhet behövde för utövning av sitt yrke som odlare och vilket vore ett oundgängligt krav för jordbrukets utveckling å dessa arrendegårdar. Missförhållanden av den svåraste art hade framkommit, vilka enligt kommissionens mening oundgängligen påkallade den största uppmärksamhet från lagstiftarens sida. Grunden härtill vore huvudsakligast att söka i den ekonomiska utveckling,

som under de senaste årtiondena ägt rum i vårt land. De stora värden, våra skogar representerade, hade även i mellersta och södra delarna av landet lockat bolag och enskilda spekulanter att slå under sig allt flera av böndernas hemman. En av följderna av bolagens fastighetsförvärv hade varit uppkomsten av ett talrikt arrendatorsstånd. Den forna självägande bonden kvarsutte ej sällan efter att hava försålt sin gård till ett bolag såsom arrendator å densamma. Gjorde han ej det, måste bolaget oftast skaffa en annan arrendator å gården, då bolaget sällan vore i tillfälle att lägga densamma under sin egen förvaltning. I vilket fall som helst komme arrendatorn å en sådan gård i ett större eller mindre beroende av bolaget. Och detta beroende bleve desto betänkligare, då det härrörde från en husbonde, som merendels var bosatt långt ifrån den arrenderade egendomen och som därför måste utöva sin tillsyn genom förvaltare, ett system, som nästan alltid vore ogynnsamt för arrendatorerna. Och denna husbonde vore icke blott affärsman, för vilken de underhavandes välbefinnande ofta vägde jämförelsevis litet mot ett glänsande affärsresultat, utan hans affär vore ock av den beskaffenhet, att den direkt konkurrerade med jordbruket om arbetskraft, något som allt för ofta toge sig uttryck i arrendekontrakten på ett sätt, som icke kunde annat än ingiva de största farhågor i avseende på arrendatorernas jordbruks framtid. Dessa kontrakt syntes nämligen ofta giva arrendatorn en karaktär av att vara företrädesvis skogsarbetare. Därtill komme, att de stora skogsägarna, vilka i avsikt att minska eller utesluta konkurrensen allt mer syntes sträva efter att sins emellan uppdelade landet i intressesfärer, genom sina områdens ofta betydliga omfattning finge ett särskilt inflytande i avseende å gestaltningen av arrendeförhållandena å en ort. Da ett såg- eller industribolag disponerade över så gott som alla arrendetillfällen inom en större trakt, hade det tydligen tämligen fria händer vid bestämmandet av arrendevillkoren, och ett hot om arrendeuppsägning finge en mycket större makt över en arrendators sinne än som kunde anses nyttigt, om man önskade vinna ett livskraftigt arrendatorsstånd. Enligt av statistiska centralbyrån verkställd undersökning funnes inom de delar av landet, där den norrländska arrendelagen för närvarande ej gäller, icke mindre än 16,056 arrendebbruk, som lydte under bolag och ekonomiska föreningar. Då antalet sådana ägare tillhöriga arrendebbruk inom norrländska arrendelagens giltighetsområde uppginge till 8,282, vore antalet bolagsarrendatorer i övriga delar av landet sålunda nära nog dubbelt så stort. Vad nu sagts om bolagens förhållande till sina arrendatorer gällde i viss mån även de s. k. enskilda spekulanterna, när dessa utarrenderade fastighet. Da de enskilda spekulanternas huvudsakliga intresse oftast vore att tillgodogöra sig fastighetens skogstillgångar, ägnade de föga eller ingen uppmärksamhet åt jordbruket. Den ekonomiska utvecklingen hade även satt sina spår å förhållandet mellan fideikommissarier och större godsägare å ena och deras arrendatorer å andra sidan. Det patriarkaliska förhållande, som länge härskade å fideikommissen och storgodsen, försvunne allt mer. I dess ställe framträdde hos jordägaren en av tidsläget förestavad strävan att intill det yttersta utnyttja arrendegårdarnas ekonomiska möjligheter. Att detta icke kunde försiggå utan starka slitningar mellan jordägare och arrendator vore uppenbart, i all synnerhet då såsom ofta vore fallet arrendet gått från far till son under flera generationer. Slutligen vore, såsom av torpkommissionen framhållits, den otrygga ställning torpare och därmed jämställda lägenhetshavare intoge, en av de viktigaste orsakerna till torpareklassens tillbakagång. Allt som allt ansåg kommissionen, att arrendeförhållandena mången-

städes i mellersta och södra Sverige numera vore av lika beklaglig art, som då lagstiftaren fann sig föranlåten att ingripa reglerande beträffande vissa arrenden i Norrland och Dalarne.

Bland de missförhållanden, som vid undersökningen konstaterats, har kommissionen i främsta rummet framhållit den fortgående minskningen i arrendetiden för nu ifrågavarande jordbruksarrenden, vilken uppenbarligen vore en förgripelse mot all jordbruksdrift, samt det dåliga skick, varuti mångenstädes å arrendegårdarna och torpen byggnaderna, särskilt boningshusen, befunno sig. Vidare har kommissionen erinrat om att de mindre arrendatorerna och torparna i allmänhet ålades en betungande arbetskyldighet till jordägaren, vilken hindrade dem att ordentligt sköta sitt jordbruk, samt därjämte ofta taxerades efter för dem synnerligen oförmånliga och vid jämförelse med priserna i den fria arbetsmarknaden orättvisa grunder. Slutligen har kommissionen framhållit, att jordens hävd på de mindre arrendegårdarna i stort sett vore avsevärt sämre än på gårdar av samma storlek, som sköttes av ägarna själva, ävensom att hos arrendatorerna merendels förefunnes ringa eller intet intresse för jordförbättringar och nyodlingar. Därest jordbruket skulle kunna höjas å de mindre arrendegårdarna och torpen, vilket finge anses vara av stor nationalekonomisk betydelse, samt den sociala vantrevnad, som allmänt vore till finnandes inom de beroende arrendators- och torpareklasserna, skulle kunna undanröjas, har kommissionen funnit det vara en tvingande nödvändighet att genom en väl avvägd arrendelag bereddades dem något av den självvägande bondens självständighet och trygghet i utövning av sitt yrke som odlare. Att en sådan lagstiftning uppbyres av en allmän opinion inom den beroende arrendatorsklassen, framginge av de uttalanden i ämnet, som från arrendatorssammanslutningar och enskilda i olika delar av landet kommit kommissionen till handa.

Angående huvudgrunderna i det av kommissionen framlagda utkastet till lag angående vissa jordbruksarrenden må här erinras om följande:

Lagens omfattning.

Enligt utkastet skulle lagen avse hela landet och sålunda för Norrlands vidkommande ersätta den norrländska arrendelagen. Kommissionen har härutinnan framhållit, att de missförhållanden, som kommissionen konstaterat, ingalunda varit mindre framträdande i de sydligare provinserna än i landets nordligare delar. Antalet bolagsarrenden vore numera till och med större i mellersta och södra delarna av riket än i Norrland. Vidare vore de talrika arrendatorerna under fideikommiss och storgods i de förut nämnda delarna av landet ävenledes i starkt behov av skyddet av en social arrendelag, vilket även gällde torpareklassen, som där vore särskilt företrädd.

I fråga om lagens omfattning i övrigt har kommissionen framhållit, att

Huvudgrunderna i kommissionens utkast till lag angående vissa jordbruksarrenden.

lagen principiellt borde avse endast sådana jordbruk, som jordägaren på grund av sitt yrke eller av andra orsaker nödgades hava ständigt upplåtna på arrende. Sålunda borde lagen först och främst äga tillämpning å arrende av jord, som vid arrendeavtalets ingående ägdes av *bolag* eller *ekonomisk förening* eller person, vilken icke vore mantalsskriven å fastigheten eller därmed sambrukad fastighet och uppenbarligen besuttede densamma huvudsakligen för att tillgodogöra sig skogsavkastningen eller eljest i spekulationssyfte (s. k. *enskilda spekulanter*). Vidare skulle under lagen inbegripas arrende av *annan enskild person* eller *fideikommiss* tillhöriga *hemman, hemmansdelar, torp eller andra jordbrukslägenheter, som lydde under huvudgård*. Medan sålunda alla bolag och spekulanter tillhöriga arrendegårdar skulle falla under lagen, oavsett huruvida de vore att anse såsom huvudgårdar eller såsom torp och utgårdar, skulle lagens tillämplighet i fråga om andra enskilda jordägare vara inskränkt till jordbruk av sist angiven beskaffenhet. Utarrendering av egentliga bondgårdar eller huvudgårdar under fideikommiss och storgods brukade nämligen merendels ej vara av permanent art.

Kommissionen har vidare framhållit, att större arrenden, eller s. k. affärsarrenden givetvis icke borde omfattas av lagen. Vid dylika arrenden kunde ej arrendatorn anses i förhållande till jordägaren vara i den beroende ställning, att han icke utan stödet av en särskild lagstiftning kunde tillvarataga sin rätt. För avskiljande av dessa arrenden har i förslaget stadgats, att lagen ej skulle äga tillämpning, därest arrendet omfattade odlad jord till större areal än 25 hektar.

Enligt kommissionens mening borde lagen vidare avse allenast arrende av jord av den omfattning, att en arrendator med medelstor familj kunde hämta sin huvudsakliga bärning av därå drivet jordbruk. Upplåtelser av rena arbetarelägenheter borde sålunda ej falla därunder. Då det emellertid mången gång utan en mera ingående undersökning ej kunde avgöras, huruvida ett arrende vore av den omfattning, som nu angivits, har kommissionen ansett praktiska skäl tala för att lagens tillämplighet även gjordes beroende av en minimiarealgräns. Sålunda har föreslagits, att lagen ej skulle tillämpas, därest i arrendet icke inginge inrösningsjord till en vidd av minst 4 hektar eller ock odlad jord till en vidd av minst 2 hektar.

För undanröjande av de olägenheter, som givetvis alltid äro förenade med att göra en lags tillämplighet beroende av arealgränser, har i förslaget upptagits bestämmelse om att, därest särskilda omständigheter därtill föranledde, dispens kunde givas från lagens tillämplighet. Såsom särskild dispensgrund har angivits, att det arrenderade området till sin beskaffenhet vore sådant, att därå drivet jordbruk icke lämnade huvudsaklig bärning åt en medelstor familj.

Slutligen hava från lagens tillämplighet undantagits arrendeavtal mellan närmare anförvanter.

Med den omfattning av lagen, som sålunda föreslagits, har kommissionen beräknat, att den skulle komma att avse ett antal arrenden, som avsevärt överstege 30,000.

För övriga arrenden skulle gälla vad om arrende i allmänhet är stadgat.

Arrendetiden och optionsrätt.

Enligt allmänna arrendelagen är icke någon viss minimitid för arrende-upplåtelse föreskriven. Sådan tid är däremot stadgad i den norrländska arrendelagen. Norrlandskommittén hade i detta hänseende föreslagit 20 år. Sammanjämningsvis bestämdes tiden av riksdagen till 15 år.

I redogörelsen för kommissionens enquête har framhållits, att synnerligen olikartade förhållanden råda i fråga om arrendetiden.

I Sydsveriges jordbruksbygder, d. v. s. Malmöhus, Kristianstads, Hallands och Kalmar län, varierade sålunda arrendetiderna mellan 10 och 20 år. Ofta förekommande arrendeperioder vore där 14 och 16 år, allteftersom jordbruket vore utlagt i 7 eller 8 skift. Arrendatorn vore alltså, genom en på så sätt utmått arrendetid, tillförsäkrad möjligheten att, vid utgången av den första sju- resp. åttaårsperioden i växelbruket, få begagna sig av under denna första period inhämtad erfarenhet för en påföljande period. Dock förekomme i nämnda bygder mer undantagsvis även en arrendetid på 7 à 8 år. Kortare tid vore ovanlig. I Mellansveriges jordbruksbygder, Mälardalen, Östergötlands och Skaraborgs län vore det däremot sällsynt, att den i kontraktet bestämda arrendetiden överstege 10 år. I regel uppginge den till 5—10 år. Men även arrendetider under 5 år vore ej ovanliga. I skogsbygderna vore arrendetiderna mycket växlande, särskilt med hänsyn till vilken kategori av jordägare arrendet tillhörde. De ägaregrupper, vilka i allmänhet tillämpade den längsta arrendeperioden, vore fideikommiss och större enskilda jordägare, vilka, då det ej vore fråga om upplåtelse av torp, tillämpade en arrendetid av i regel 5—10 år. Ofta nog stipulerades även längre arrendetid, särskilt i Sydsverige. För torp, tillhörande sistnämnda två ägaregrupper, vore arrendetiden däremot mycket växlande. Ej sällan vore den inskränkt endast till ett år. För arrendegårdar och torp tillhörande mindre enskilda jordägare plägade i regel ej stipuleras längre tid än 5, högst 10 år. Ovanligt vore dock, att arrendetiden sattes till kortare tid än 5 år. Bolagen vore den grupp av jordägare, som tillämpade den kortaste arrendetiden. 10-års kontrakt beträffande mindre arrendegårdar eller torp vore sålunda mycket sällsynta. För arrendegårdarna torde 5-års kontrakt kunna anses vara de mest gängse, även om ej sällan förekomme kortare tid. För bolagstorpen växlade tiden mellan 1—5 år. Ettårskontrakt vore sålunda synnerligen vanliga i Örebro och Värmlands län samt även i vissa trakter av Västmanlands län.

Såsom orsak till att bolagsarrendena i regel avslutas för så korta tidsperioder, har i enquêten uppgivits, att bolagsarrendena till sin natur vore så väsentligt skilda från flertalet övriga slags arrenden. På grund av den arbetsskyldighet, som vid dessa arrenden merendels ålåg arrendatorn, bleve bolaget-jordägaren mer beroende av sina arrendatorers arbetsduglighet och lämplighet i övrigt än andra upplåtare och därför obenäget att binda sig för längre tid vid en arrendator, som kanske kunde komma

att visa sig olämplig såsom arbetare. Men även hos arrendatorerna å bolagsjord finnes en bestämd motvilja att för någon längre tid fastlåsa sig vid arrenden, där deras rörelsefrihet vore så starkt kringskuren.

I enquêten har vidare påpekats, att arrendeavtal på obestämd tid ingalunda upphört. Vanligt vore också, att jordägare upplåte fastighet på en i kontraktet bestämd tid med tillägg, att, efter denna tids utgång, avtalet likväl skulle äga bestånd antingen tills vidare, till dess uppsägning å någondera sidan skedde, eller också med ett år i sänder, tills uppsägning skedde. I båda fallen förefunnes i lika hög grad samma osäkerhet i besittningen. I båda fallen måste arrendatorn under varje år vara beredd på att träffas av uppsägning. Mot detta förfarande finnes intet hinder i den gällande allmänna arrendelagen.

Enligt enquêten hade under de senaste åren icke i allmänhet försports någon strävan hos jordägaren att vid nya upplåtelser förkorta arrendetiden inom de trakter, där de egentliga jordbruksarrendena förekomma. Endast inom Skånelänen hade dylik strävan förmärkts. I de trakter åter, där jordbruket spelar en mindre framträdande roll och där arrendatorerna och torparna på den grund i stor utsträckning för jordägarens räkning utföra industriellt arbete, såsom skogskörningar, kolning o. d., hade det under de senaste åren blivit mycket vanligt, att vid nya upplåtelser arrendetiden förkortats. Den under världskriget inträdda starka växlingen i priserna syntes nämligen i nämnda trakter hava medfört en avgjord obenägenhet för långa avtalstider. Detta gällde i all synnerhet bolagsarrendena, vilka ofta nog upplåtits på endast ett år i sänder. Dessa strävanden att förkorta arrendetiden hade gjort sig gällande ej endast från jordägarens sida. Även arrendatorerna hade, säges det, varit föga benägna för lång avtalstid.

Under åberopande av den utredning, som sålunda förebragts, har kommissionen anført: De missförhållanden, som trots den allmänna arrendelagens strävanden i motsatt riktning, faktiskt förekommit i stor utsträckning, måste givetvis mana till ett allvarligt beaktande. Ett oeftergivligt villkor för att genom den sociala arrendelagen skulle vinnas vad med denna lag åsyftades vore, att arrendeperioderna icke bleve för korta. Endast därest arrendetiden sattes jämförelsevis lång, kunde arrendeförhållandet för arrendatorn bereda något av den självständighet och trygghet, som vore utmärkande för den självägande bondens ställning; och endast under denna förutsättning kunde det förväntas, att han skulle ägna något livligare intresse för jordbrukets förbättrande och utökande. I likhet med herrar Wihlborg och Nilsson ansåge kommissionen, att en sådan minimitid, som i den norrländska arrendelagen för närvarande är föreskriven, vore alldeles otillräcklig. Emellertid kunde kommissionen icke biträda herrar Wihlborgs och Nilssons förslag om höjning av denna tid till 30 år. Stora betänkligheter måste möta mot att fastlåsa arrendeavgiften för en så avsevärd arrendeperiod. Kontrahenterna måste beredas möjlighet att bättre anpassa legan

efter växlande konjunkturer. Detta mål trodde kommissionen skulle vinnas, om minimiarrendetiden liksom för närvarande i den norrländska arrendelagen bestämdes till femton år samt arrendatorn därjämte tillförsäkrades vid varje arrendeperiods utgång optionsrätt varje gång för ytterligare femton år. Vid varje arrendeperiods utgång kunde då reglering av arrendeavgiften äga rum. Och genom en sådan anordning tillförsäkrades arrendatorerna ett slags tryggad besittningsrätt, vilken endast kunde rubbas under vissa förutsättningar. Kommissionen har i enlighet härmed föreslagit följande: Upplåtelse på arrende skulle ske för viss tid, ej understigande 15 år eller ock för arrendatorns livstid. Vid arrendetidens slut skulle arrendatorn äga rätt till förnyat arrende för en tid av 15 år, för så vitt han ej i märklig mån åsidosatt vad honom ålegat i fråga om fastighetens hävd och underhåll eller det på grund av särskilda förhållanden skulle medföra avsevärt men för jordägaren att hava fastigheten fortfarande upplåten på arrende. Hade arrendatorn avlidit under arrendetiden, skulle hans barn eller adoptivbarn eller make till sådan äga optionsrätt, för så vitt arrendavtalet ej för sådant fall innefattade annat förbehåll samt jordägaren skäpligen kunde åtnöjas med honom. Optionsrätten skulle inträda automatiskt. Vile ej arrendatorn begagna sig av denna rätt, skulle han inom viss tid före arrendets upphörande tillsäga jordägaren därom. Förmenade jordägaren åter, att arrendatorn ej vore berättigad till förnyat arrende, ålåg det denne att inom samma tid giva det arrendatorn till känna samt för det fall att överenskommelse ej kunde träffas inom viss tid hänskjuta frågan till avgörande av skiljemän, såsom i 2 kap. 8 § allmänna nyttjanderättslagen sägs. I huvudsak samma procedur skulle iakttagas, om någondera av kontrahenterna påkallade ändring av arrendevillkoren. Härvid är dock att märka, att det föreslagits, att av arrendatorn verkställda förbättringar å fastigheten ej finge föranleda någon förhöjning av arrendeavgiften.

Såsom ekvivalent mot optionsrätten har kommissionen tänkt sig, att jordägaren skulle vara berättigad att påfordra, att arrendejordbruket bleve avlöst.

Om optionsrättens betydelse för jordägaren har kommissionen vidare anfört:

»Kommissionen vill framhålla, att det här är fråga allenast om sådana fastigheter, vilka av jordägaren avses att ständigt utarrenderas. För den grupp av jordägare, vilken med den sociala arrendelagen avses, torde sålunda olägenheten av att arrendatorn tillförsäkras optionsrätt ej bliva så särskilt framträdande. Vansköter arrendatorn jordbruket eller medför det avsevärt men för jordägaren att hava fastigheten fortfarande upplåten på arrende, äger jordägaren vid arrendeperiodens slut återtaga fastigheten. Härtill kommer den rätt till uppsägning även under arrendetiden, som redan i allmänna arrendelagen och i den norrländska arrendelagen finnes stadgad och som i förevarande förslag bibehållits. Undersökningen angående verkningarna av den norrländska arrendelagen har visat, att de betänkligheter, som av jordägaren framförts mot en längre lagstadgad arrendetid, icke visat sig vara särskilt bärande. Slutligen vill kommissionen erinra om att optionsrätt redan

finnes vid arrende av kronans jord. Då de arrendeupplåtelse, varom här är fråga, liksom kronans äro stadigvarande, synes allt tala för att nu ifrågasvarande upplåtelse förlänas samma stabilitet, som redan tillförsäkrats kronans arrenden.»

I detta sammanhang må slutligen nämnas, att enligt utkastet arrendatorn erhållit en ovillkorlig rätt att överlåta arrendet å annan, med vilken jordägaren skäligen kan åtnöjas.

Arrendeavtalets förenande med arbetskyldighet.

Enligt såväl den allmänna arrendelagen som den norrländska arrendelagen kan legan utgöras med penningar, naturalster eller arbete eller medelst en kombination av dessa alternativ.

Utav kommissionens enquête framgår, att i fråga om mindre arrendegårdar och torp endast sällan förekommer, att legan utgöres enbart med penningar. Däremot förekommer i mycket stor utsträckning, att legan utgöres enbart med dagsverken. Särskilt i fråga om de talrika små torp och lägenheter, som finnas i Smålandslänen och angränsande län, är detta betalningssätt synnerligen vanligt. Med undantag för Skånelänen, inom vilka torp äro mera sällsynta, förekomma torparrenden, för vilka legan utgöres enbart i dagsverken, ganska talrikt jämväl i de egentliga jordbruksbygderna i södra och mellersta Sverige, i regel dock endast vid de större gårdarna. Att arrendet betalas enbart med annat arbete än dagsverken, är mycket ovanligt. Den utan jämförelse vanligaste formen för legans utgörande är en kombination av penningar och dagsverken eller annat arbete (ackordsarbete). Denna betalningsform gäller i regel för alla större och medelstora torp, vare sig de lyda under bolag eller enskild jordägare, men tillämpas i en mycket stor utsträckning även beträffande sådana jordarrenden, som icke äro av torpnatur, särskilt när jordägaren är bolag. I avtalen om dessa arrendebbruk åläggas arrendatorerna vanligen en mycket omfattande arbetskyldighet till jordägaren dels i form av dagsverken, bestående i jordbruks- eller skogsarbete, dels i form av ackordsarbete, såsom kolning, skogsavverkning, vedhuggning, körning o. d. Såväl torparna under de större jorrdomänerna som bolagsarrendatorerna erhålla ofta nog kontant ersättning för samtliga av dem utförda dagsverken eller ackordsarbeten. Särskilt gäller detta å de smärre bolagsarrenden, där arrendatorn året runt är arbetskyldig hos jordägaren. Den kontanta ersättning, som arrendatorn erhåller för samtliga eller visst antal av honom utförda dagsverken resp. ackordsarbeten, är understundom bestämd i kontraktet. Vanligare är emellertid, att denna ersättning anges i ett särskilt till kontraktet fogat arbetsavtal resp. prislista.

Av utredningen angående verkningarna av den norrländska vanhävdslagstiftningen framgår, att inom området för sagda lags giltighet legan i allmänhet bestämmes att utgå endast i penningar.

Det sätt för legans utgivande, som sålunda praktiserats, har enligt kommissionens utredning skapat missförhållanden av olika art. Sålunda har denna visat, att allmänna arrendelagens förbud mot att i arrendeavtal stadgas skyldighet för arrendatorn att utöver fastställt antal dagsverken på tillsägelse av jordägaren utgöra sådana i mycket stor utsträckning blivit åsidosatt. Särskilt gäller detta bolagsarrendena och åtskilliga godsägares arrendebbruk. I avtalet om dylika arrenden hava ofta nog funnits intagna bestämmelser, som givit jordägaren möjlighet att ålägga arrendatorn en till sin omfattning helt och hållet obestämd arbetskyldighet.

I enquêten framställd fråga, huruvida dagsverken eller annan arbetskyldighet uttagits på sådant sätt eller å sådan tid, att arrendatorn hindrats att ordentligt sköta sitt jordbruk, har besvarats mycket olika. De svar, som avgivits av medlemmar av arrendatorsklassen, hava i de flesta fall gått i jakande riktning. För dem hade dagsverken för jordägarens räkning ofta nog kommit mycket olägligt, särskilt i sänings- eller skördetider, då tvånget att avstå arbetskraft åt jordägaren kanske förorsakat arrendatorns jordbruk ett svårt avbräck.

I redogörelsen för enquêten har vidare framhållits, att arbetskyldigheten i regel taxerades efter mycket låga och för vederbörande arrendatorer synnerligen ogynnsamma beräkningsgrunder. I en kommun inom Uppsala län med uteslutande fideikommissarrenden erlade sålunda de arrendatorer, som betalade enbart penninglega, 18, 20 eller 40 kronor per hektar, medan de arrendatorer, vilkas arrende helt och hållet utgjordes genom arbetsprestationer, fingo göra så många dagsverken, att värdet därav efter i orten gällande arbetspriser motsvarade 140 kronor per hektar. Detta vore icke något enastående fall utan tvärtom synnerligen typiskt för frågan om uppskattningen av arrendedagsverken. Även ersättningen för överdagsverken eller annat arbete, som utfördes utöver den egentliga legan, motsvarade ofta icke det i orten gällande fria arbetspriset. Särskilt vore de talrika arrendatorerna under industribolagen och de enskilda industriidkarna i skogsbygden avsevärt underbetalda. Från arrendatorshåll hade sålunda uppgivits, att de priser, som av bolagen betalades till deras arrendatorer för överdagsverken eller ackordsarbeten, med ända till 50 å 100 procent understege de gällande fria arbetspriserna.

Beträffande de önskemål, som från arrendatorsklassen uttalats i förevarande fråga, heter det i redogörelsen för enquêten:

»Av de yttranden, som avgivits av representanter för arrendatorsklassen, framgår med all tydlighet, att det bland arrendatorerna råder en bestämd opinion mot det nuvarande systemet i fråga om dem åliggande arbetskyldighet, vare sig denna består i dagsverken eller ackordsarbete, och att arrendatorerna förty hysa en allmän önskan, att arbetskyldigheten skall försvinna eller, därest detta ej låter sig göra, omläggas enligt andra grunder än de nu i regel tillämpade.

Detta missnöje med arbetskyldigheten förorsakas, framhålles det, främst på grund av den undervärdering sagda prestation i regel är underkastad

från jordägarens sida, i jämförelse med när legan betalas med kontant arrende. Där jordlegan utgår med arbetsskyldighet, innebär den därför en mycket svår orättvisa. Skall legan gäldas med dagsverken eller annan arbetsskyldighet, bör legan på den grund ändock fastställas till ett visst penningbelopp, vilket sedan av arrendatorn erlägges i form av arbete, värderat efter det i orten gängse fria arbetspriset.

En dylik omvärdering av arbetsskyldigheten är emellertid icke den bästa lösningen av frågan om arbetsskyldigheten — helst se arrendatorerna, många av dem kräva det med bestämdhet, att det slags jordlega, som består i arbetsskyldighet, icke alls må förekomma. Bortsett från de stora ekonomiska orättvisor, som i regel arbetsskyldigheten medför, innebär denna nämligen andra svåra olägenheter för arrendatorn. Ofta nog måste han, för att åt jordägaren fullgöra av denne fordrade dagsverken eller andra arbeten, låta nödiga arbeten å arrendebruket ligga nere, vilket ej endast förorsakar svårt ekonomiskt avbräck för arrendatorn, utan även i många fall har till följd, att hans intresse för arrendebruket slappas.

Här ifrågavarande arbetsskyldighet är vidare, framhålles det, icke överensstämmande med tidens krav. Var och en må hava frihet att själv råda över sig och sin arbetskraft. Arrendatorn må därför äga rätt att i första hand sörja för sitt eget arrendebruk, vill han därjämte arbeta åt andra, må han äga att avtala därom med arbetsgivaren på samma sätt och på samma villkor som andra arbetare.

I de fall arbetsskyldigheten är av större omfattning, föder den hos arrendatorerna en känsla av tvång och bundenhet, vilket ej är till gagn för det sätt, på vilket arbetsskyldigheten fullgöres. Ohåga och brist på arbetsglädje karakterisera ofta nog i hög grad arrendatorernas arbete åt jordägaren. Detta är ej till fördel för arbetsresultatet, det bidrager ej heller till ett gott förhållande mellan jordägaren och arrendatorerna. Arbetsskyldigheten är därför ofta roten till missnöje och tvistemål mellan jordägare och arrendatorer.»

Från jordägarnas sida har däremot framhållits, att arrendets utgörande medelst arbetsskyldighet vore en för såväl jordägare som arrendatorer mycket lämplig form för legans erläggande. Det vore för jordägaren av stort värde att kunna påräkna den jämna och säkra tillgång på arbetskraft, som erbjödes i underlydande jordbrukskunniga arrendatorers arbetsskyldighet. För arrendatorerna och särskilt torparna vore det jämväl fördelaktigt att få erlägga arrendet i form av dagsverken. De ifrågavarande jordbruket vore nämligen ofta nog så små, att de icke gäve något till avsalu för brukaren, varför det icke alltid skulle ställa sig så lätt för honom att betala ett kontant arrende.

Kommissionen har ansett, att den bästa lösningen av detta spörsmål vore att helt förbjuda, att ett arrendeavtal sammankopplades med ett arbetsavtal. Legan skulle sålunda enligt förslaget få bestämmas allenast i penningar eller naturaalster. Såsom ytterligare skäl härtill har kommissionen anfört, att båda parterna givetvis komme att bliva föga benägna att för så lång tid som den föreslagna minimiarrendetiden ingå på avtal av sådan innebörd. Oavsett att svårigheter alltid måste möta för bestämmandet av arbetslönen för en så lång tidsperiod som femton år, ställde

sig även andra omständigheter hindrande för sådana avtals ingående. Sådana omständigheter voro från jordägarnas sida omöjligheten att på förhand fixera arbetsbehovet för en längre tid och från arrendatorernas sida en naturlig motvilja mot att för hela arrendeperioden fastlåsa arbetskraften vid en viss arbetsgivare.

Att genom denna anordning jordbruk eller skogsbruk, som vore beroende av arrendatorernas arbetskraft, skulle i mera avsevärd mån röna inflytande, har kommissionen ej ansett kunna med fog befaras. Hinder förefunnes ej, att jordägaren vid sidan av arrendeavtalet och oberoende av detta avslutade ett arbetsavtal med arrendatorn. Utredningen angående verkningarna av den norrländska vanhävdslagstiftningen hade även visat, att skogsbrukets behov av arbetskraft blivit i de trakter, som berördes av denna lagstiftning, fullt tillgodosett, ehuru genom densamma skogsarbetsavtals intagande i arrendekontraktet blivit de facto omöjliggjort. Man finge ihågkomma, att det här vore fråga om en grupp arrendatorer, vilka merendels icke kunde erhålla sin fulla bärgning av det av dem drivna jordbruket utan vilka för sin och sin familjs utkomst voro hänvisade till biförtjänster av olika slag. Frågan om åt vilka arbetsgivare arrendatorerna skulle ägna sin arbetskraft, vore då närmast beroende på det pris, som bjödes. Då detta pris icke kunde ställa sig nämnvärt olika för olika jordägare i samma trakt, kunde det förutsättas, att en jordägare icke behövde räkna med, att hans egen arrendator annat än i undantagsfall skulle söka sig arbetsförtjänst hos någon annan. Det stode visserligen arrendatorn fritt att så göra, men detta oaktat vore det tydligt, att, då tillfälle till arbete funnes hos jordägaren själv, det för arrendatorn skulle ställa sig förmånligare att använda sig härav än att söka arbete hos någon, med vilken han eljest icke hade något att skaffa. Det låge nära till hands att antaga, att en jordägare, som åtnjöte förmånen att kunna stadigt påräkna sina arrendatorers arbetskraft, även om något bindande tvång i detta hänseende icke föreläge, å sin sida skulle visa större förståelse för sådana krav från arrendatorernas sida, som direkt sammanhänge med arrende-förhållandet. Det låge sålunda otvivelaktigt i arrendatorernas eget intresse att vid sökandet av arbete icke förbigå den, vilkens jord de brukade, och någon anledning att antaga, att de icke i regel skulle komma att handla i enlighet med detta intresse, förefunnes icke.

Skyldigheten att bygga och underhålla åbyggnader.

I den allmänna arrendelagen finnas inga bestämmelser om nybyggnads-skyldighet i annat fall än då under arrendetiden byggnad utan arrendatorns vållande förstörts genom våld eller annan olyckshändelse, i vilket fall det åligger jordägaren att verkställa ny- eller ombyggnad. Underhållet av åbyggnaderna åligger det arrendatorn att ombesörja.

Den norrländska arrendelagen ålägger däremot, såsom förut nämnts, jord-

ägaren icke blott all nybyggnadsskyldighet utan även alla större reparationer.

I redogörelsen för kommissionens enquete har påvisats, att stora olikheter råda inom mellersta och södra delarna av landet i fråga om byggnads- och underhållsskyldigheten av till arrendet hörande åbyggnader. Härom har anförts följande:

Alla olika grader av byggnads- och underhållsskyldighet funnos representerade, ifrån, å ena sidan, att arrendatorn tillförbundets ej endast all underhållsskyldighet av till honom upplätta byggnader utan även skyldighet att ombesörja uppförandet av nya byggnader, till, å andra sidan, att jordägaren iklädde sig alla skyldigheter av här förevarande slag. I fråga om de fideikommiss och större enskilda jordägare tillhöriga arrendebbruk, som upplättes på någon längre tid, åläge sålunda ofta arrendatorn att, i den mån åbyggnaderna behövde ersättas eller utvidgas, själv bekosta alla nybyggnadsarbeten. I kontrakten funnes understundom förelagt arrendatorn att inom en viss tid, ett eller flera år, låta nybygga vissa hus å arrendegården. Virket bekostades dock av jordägaren. Funnes tillgång till sådant inom arrendehemmanet eller å andra närliggande, jordägaren tillhörande skogstillgångar, ägde arrendator att själv avverka för ändamålet av jordägaren anvisat, på rot stående virke. Vanligen inskränkte sig emellertid ej jordägarens bidrag till för nybyggnaden åtgående timmer, utan detta omfattade även annat erforderligt material. Någon gång sträckte sig jordägarens deltagande i nybyggnaden även därtill, att han bekostade uppförandet av husen, varvid arrendatorn likväl hade att biträda med körslor och handräkning. Ej sällan skulle emellertid jordägarens på nybyggnaderna nedlagda kostnader antingen amorteras eller förräntas av arrendatorn.

I fråga om underhållsskyldighet beträffande husen gällde i stort sett samma förhållanden som beträffande nybyggnadsskyldigheten. Därest jordägaren icke deltog i kostnaderna för nybyggnader på annat sätt, än att han tillsläppte virket, deltog han sålunda ej heller i underhållsskyldigheten på annat sätt, än att han tillhandahölle för underhållet behövt virke. Att jordägaren åtog sig all underhållsskyldighet beträffande husen förekomme även. Detta gällde dock endast i sådana fall, då upplåtelsen huvudsakligen omfattade endast bostadslägenhet, d. v. s. i fråga om dagtorpare, andra småtorpare och arbetare, åt vilka upplåtits en bostad med något tillhörande mindre jordområde.

I fråga om åbyggnadernas beskaffenhet å arrendegårderna har i redogörelsen för enqueten anförts följande:

Åbyggnadernas beskaffenhet å smärre arrendegårdar vore i allmänhet icke tillfredsställande. Manbyggnaden vore i regel mycket trång och bristfällig och motsvarade ingalunda nutidens anspråk i fråga om trevnad och hygien. Den befunde sig i regel i samma skick som då den uppfördes för flera mans-åldrar sedan. Trångboddhet med därav åtföljande social och hygienisk otrevnad och våda vore ofta nog ett karakteristiskt drag för bostäderna å de mindre arrendegårdarna. Härtill komme, att byggnaderna ej sällan gaves mycket litet, ja understundom intet underhåll, utan finge förfalla mer och mer. Endast de svåraste bristerna botades till nöds. Vad nu anförts om bostadsförhållandena å de mindre arrendegårdarna gällde främst skogsbyggnaderna, d. v. s. flertalet skogsarrenden. Men mångenstädes å slättbyggnaderna

vore förhållandena icke avsevärt bättre. Bostadsförhållandena å de mindre arrendegårdarna vore utan tvivel en av de minst tilltalande sidorna av det nuvarande arrendesystemet. Ekonomibyggnaderna vore, ehuru gamla och inrättade efter numera föråldrade byggnadssätt, icke i samma grad otillfredsställande och förfallna som manbyggnaderna. Det syntes, som om arrendatorn skulle med mera intresse ägna sig åt ekonomibyggnadernas än åt bostadshusens underhåll.

För avhjälpan av nu angivna missförhållanden har kommissionen föreslagit, att jordägaren skulle vara skyldig att vid arrendatorns tillträde av fastigheten tillhandahålla honom för jordbrukets bedrivande nödiga byggnader i ett efter ortens förhållande behörigt skick ävensom, där under arrendetiden nödigt hus tarvade ombyggnad, verkställa sådan. Att fortfarande lita till den fria överenskommelsens väg har kommissionen icke ansett kunna ifrågakomma. Såsom förut framhållits saknades vid de arrenden, varom i denna lag vore fråga, en nödvändig betingelse för att genom det fria avtalet rättelse skulle kunna erhållas, nämligen likställighet mellan de kontraherande parterna. Vid ifrågavarande arrenden vore arrendatorn ej i den ställning gentemot den mäktige jordägaren, att han utan lagens stöd kunde betinga sig vad rätt och billighet krävde. Vidare vore att märka, att hos de jordägare, varom här vore fråga, ej alltid vore tillfinnandes något intresse för deras arrendebbruk, som kunde förmå dem att ej ställa sig avvisande mot arrendatorernas anspråk på bidrag till gammal byggnads ersättning med ny. Flertalet arrendatorer vore ej heller i den ekonomiska situation, att de själva kunde bekosta sådant byggnadsföretag.

För den händelse att jordägaren skulle eftersätta sin byggnadsskyldighet, har föreslagits enahanda påföljd, som för närvarande gäller enligt den norrländska arrendelagen. Arrendatorn skulle sålunda äga att efter syn utföra arbetet i jordägarens ställe och, sedan det godkänts vid ny syn, utsöka kostnaden av jordägaren. Dessutom tillkomme arrendatorn rätt att uppsäga arrendet och utfå skadestånd för den tid fastigheten varit bristfällig.

Underhållet av byggnaderna skulle enligt förslaget ligga helt och hållet å arrendatorn.

Rätt till nyodling.

Enligt allmänna arrendelagen är arrendatorns rätt att verkställa nyodling beroende å vad mellan parterna är avtalat.

I den norrländska arrendelagen är arrendatorn däremot tillförsäkrad en ovillkorlig rätt att nyodla å den arrenderade fastigheten. Endast i det fall att å marken finnes ståndsog eller växtligt ungsogsbestånd är hans rätt att nyodla beroende av jordägarens tillstånd.

I kommissionens enquete har framhållits, att frågan om rätt för arrendator att verkställa nyodling syntes, vad anginge södra och mellersta Sverige, äga föga aktualitet, då där merendels ej gäves större odlingsmöjligheter. Men även där tillgång till odlingsmark funnes, vore intresset hos arrendatorerna

för nyodling ringa. I dessa förhållanden hade man möjligen att söka förklaringsgrunden till att man så sällan i arrendekontrakten anträffade några bestämmelser, som reglerade arrendatorernas rätt till nyodling. De större jordägarnas avtal upptog dock, i de fall avtalen gällde arrenden i skogsbygderna, oftast bestämmelser om arrendatorernas rätt att nyodla. Endast i ett eller annat undantagsfall vore nyodling arrendatorn uttryckligen förbjuden. Å andra sidan finge i regel ingen nyodling företagas utan jordägarens tillåtelse. Att dylik tillåtelse uppställdes som ett första villkor, berodde givetvis därpå, att jordägaren ville förebygga, att ingen skogbärande eller för skogskultur lämpligare mark toges i anspråk för odling. För ifrågavarande jordägare komme nämligen skogsintressena i första hand. De ingångna meddelandena hade endast mycket sparsamt givit upplysningar om, huruvida jordägarna i allmänhet meddelade av arrendatorerna sökt tillstånd att nyodla. Enligt uttalande från arrendatorshåll syntes åtminstone ett av de största bolagen i Bergslagen i regel icke lämna dylikt tillstånd.

I överensstämmelse med den norrländska arrendelagen har kommissionen i sitt förslag upptagit en bestämmelse om ovillkorlig rätt för arrendator att nyodla å det arrenderade området, dock ej utan jordägarens medgivande å mark, därå funnes ståndskog eller växtligt nyodlingsbestånd.

Emellertid har kommissionen även föreslagit en utvidgning av denna rätt. Kommissionen har anfört härom:

»Att den rätt till nyodling, som i den norrländska arrendelagen tillförsäkrats arrendatorerna, icke haft till följd någon nyodling i större omfattning å de hemman, som berörts av arrendelagen, har den av herrar Wihlborg och Nilsson verkställda undersökningen visat. Såsom en väsentligt bidragande orsak till detta i allo beklagliga förhållande framhålles i undersökningen det bristande intresset hos jordägarna för nyodling. Att sålunda den av reservanter inom norrlandskommittén och motionärer inom riksdagen uttalade farhågan, att de lagens bestämmelser, som avsåge att uppmuntra odlingsintresset hos arrendatorerna, skulle göras betydelselösa därigenom att blott vissa ägor eller blott de odlade ägorna skulle komma att utarrenderas, icke visat sig sakna reell grund, torde få anses såsom visst. Vid resa, som två av kommissionens ledamöter företagit i Norrland, har detta ock bekräfat. Fall hava iakttagits, där i omedelbar anslutning till utarrenderad inägojord funnits stora vidder av den bästa odlingsmark. Vid förfrågan hos arrendatorerna om anledningen till att denna ej uppodlats, har svaret i regel varit, att arrendet avsett allenast inägojorden och att jordägaren, vilken i de kända fallen varit ett bolag, enständigt vägrat att upplåta mera av hemmanet. Hos arrendatorerna ha däremot försports den livligaste önskan att få uppodla områdena. Att sådana fall icke äro alltför sällsynta, torde man vara berättigad antaga».

För förhindrande av dylika missförhållanden har kommissionen föreslagit, att om den arrenderade jorden utgör allenast visst område av en jordägarens tillhörig fastighet, arrendatorn skulle äga, därest skriftlig överenskommelse därom ej kunde träffas med jordägaren, hos jordkommittén söka tillstånd att få till odling intaga till fastigheten hörande mark, som icke omfattades

av arrendet. Funne jordkommittén, att arrendatorn å den arrenderade jorden utfört den nyodling och jordförbättring, som skäligen kunde komma i fråga, samt att han väl hävdadt sin jord, ägde jordkommittén meddela honom tillstånd att till odling intaga därtill lämplig mark, dock ej i större utsträckning än som med hänsyn till storleken av det utav arrendatorn idkade jordbruket och omfattningen av den till fastigheten hörande mark, som, ehuru odlingsbar, ej blivit odlad, kunde anses skälig. Av jordägaren anvisad mark skulle, därest den med hänsyn till sin beskaffenhet och belägenhet kunde med samma fördel av arrendatorn uppodlas och brukas som annan ifrågasatt mark, vid tillståndets meddelande i första hand tagas i anspråk. Tillståndet finge ej avse mark, därå funnes ståndskog eller växtlig ungskog, eller mark, som kunde erfordras till tomt, gata, väg, upplagsplats eller dylika ändamål, ej heller mark, som redan vore till annan upplåten för brukande eller med hänsyn till belägenheten lämpligen kunde brukas tillsammans med annat å fastigheten idkat jordbruk. Mark, som arrendator jämlikt jordägarens skriftliga medgivande eller jordkommitténs tillstånd intagit till odling, skulle i alla avseenden anses inbegripen i arrendet med skyldighet för arrendatorn att till jordägaren utgiva den lega, som med hänsyn till markens beskaffenhet vid tiden för arrendatorns övertagande av densamma kunde anses skälig. Beloppet av legan skulle vid meningsskiljaktighet bestämmas av skiljemän enligt 2 kap. 8 § allmänna nyttjanderättslagen.

Rätt till ersättning för nyodling och annan jordförbättring.

Enligt allmänna arrendelagen är arrendatorn endast i ett fall berättigad till ersättning för av honom verkställda jordförbättringar å den arrenderade fastigheten. Låter arrendatorn efter plan, som uppgjorts av statens lantbruksingenjör eller blivit av jordägaren godkänd, å fastigheten verkställa täckdikning med användande av tegelrör, är jordägaren pliktig att, sedan arbetet blivit behörigen utfört, till arrendatorn utgiva ersättning för så stor del av kostnaden, som motsvarar värdet av rören.

I den norrländska arrendelagen stadgas däremot, såsom av det föregående framgår, rätt för arrendatorn till ersättning för jordförbättringar ävensom under vissa betingelser för nyodling.

I redogörelsen för kommissionens enquête har framhållits, att ersättning för nyodling i allmänhet ej utgår till arrendatorn. Såsom bidrag till jordförbättringar har arrendatorn understundom erhållit viss kvantitet kalk av jordägaren. Andra bidrag till arrendatorn för jordförbättringar hade sällan förekommit.

Under hänvisning härtill har kommissionen anfört:

En uppräkning av de jordbruk, som ifrågavarande lagstiftning avsåge, torde från det allmännas synpunkt vara icke blott i allra högsta grad önskvärd utan jämväl av behovet oundgängligen påkallad. Man finge ihåg-

komma, att jordägarna i de fall, varom här vore fråga, ofta hade föga eller intet intresse för nyodlingar och jordförbättringar. Från deras sida torde man därför ej utan i undantagsfall kunna påräkna något initiativ. Ville man åstadkomma en uppräckning av jordbruket å dessa arrendegårdar, vore det därför nödvändigt, att större intresse för nyodling och jordförbättringar skapades hos dem, som brukade jorden. Men detta kunde enligt kommissionens mening ej ske utan att bolagsarrendatorn eller torparen erhöle lagstadgad rätt till ersättning för nyodling och jordförbättring, när han avträdde arrendet. En sådan ersättningsskyldighet kunde icke heller från jordägarens synpunkt vara särskilt obillig. Jordens uppodling och förbättrande komme ju i sista hand honom till godo. Vidare vore att märka, att de jordägare, som förevarande lagstiftning avsåge, i allmänhet befunno sig i den ekonomiska situation, att de merendels till beloppet ringa kapitalutlägg, varom det i regel kunde bliva fråga, ej kunde för dem vara av någon nämnvärd betydelse. Slutligen ville kommissionen erinra om, att bestämmelsen så avfattats, att jordägaren ej kunde bliva tvingad att betala annan ersättning än den, för vilken han hade full valuta.

Kommissionen har sålunda i huvudsaklig överensstämmelse med den norrländska arrendelagen föreslagit, att, därest arrendatorn genom nyodling eller annan jordförbättring än sådan, som avser bättrande av brister, på ett varaktigt sätt ökat fastighetens värde, han skulle vid arrendets avträdande vara berättigad till ersättning därför av jordägaren. Ersättning för nyodling skulle dock ej utgå med mindre arrendatorn före dess företagande hos jordägaren anmält sin avsikt att odla samt därvid angivit platsen och de ungefärliga gränserna för det tillämnade odlingsområdet. För nyodling, som skett utom det arrenderade området, skulle ersättning allenast utgå, därest arrendatorn erhållit jordägarens samtycke eller jordkommissionens tillstånd till odlingen. Ersättningen skulle beräknas efter det ökade värde fastigheten till följd av nyodlingen eller jordförbättringen kunde anses äga, då den avträdde. Den skulle dock ej få överstiga den kostnad, som varit nödig för arbetets utförande.

Rätt till husbehovsskog.

Enligt allmänna arrendelagen äger arrendatorn icke i annan mån än arrendeavtalet bestämmer nyttja fastighetens skog.

Den norrländska arrendelagen tillförsäkrar däremot arrendatorn en ovillkorlig rätt till husbehovsskog.

I redogörelsen för kommissionens enquête har framhållits, att frågan om arrendatorns rätt till husbehovsskog ställer sig väsentligt olika i skilda delar av landet. Där skogstillgång helt saknades eller där den ej vore tillräcklig för husbehov, syntes arrendatorerna sålunda i regel själva få anskaffa och bekosta nödigt husbehovsvirke. I trakter med rikare tillgång på skog torde arrendatorerna såsom regel i kontrakten tillförsäkras rätt till vedbrand och virke till husbehov. Sålunda vore i skogstrakterna arrendatorerna i allmänhet berättigade att, även om skog ej funnes å det arrenderade om-

rådet, taga vindfällan eller torr skog, ris, avfallsvirke, stubbar eller dylikt till sitt husbehov å annan jordägaren tillhörig skogbärande mark.

Vad sålunda flerstädes redan på grund av sedvana praktiserats, har kommissionen ansett böra lagfästas. Kommissionen har därför i huvudsaklig överensstämmelse med den norrländska arrendelagen föreslagit, att, därest å den arrenderade jorden funnes skog av därtill lämplig beskaffenhet, arrendatorn skulle i den mån det överensstämde med ortens sed vara berättigad att efter anvisning taga erforderligt bränsle och virke till underhåll av fastighetens åbyggnader ävensom till nödiga hägnader, hässjor och täckdikning samt nödiga redskap.

Då hos bolagen förefunnes en viss benägenhet att utarrendera endast inägojorden på deras hemman och fullständigt undantaga skogsmarken, har kommissionen i likhet med vad nu gäller enligt den norrländska arrendelagen föreslagit att, om tillräcklig skog för fyllande av arrendatorns husbehov icke funnes å det upplåtna området, arrendatorn skulle äga rätt att, därest sådan funnes å annan del av den fastighet, vartill det upplåtna området hörde, få sitt behov fyllt därifrån.

Bestämmelsen har slutligen modifierats sålunda, att genom den arrendatorn tillförsäkrade rätten till husbehovsskog jordägaren icke finge hindras att taga det bränsle och virke, som erfordrades för hans eget jordbruk, eller arrendator av annat under fastigheten lydande jordbruk tillskyndas intrång i honom tillkommande rätt till husbehovsskog.

Rätt till bete.

I redogörelsen för kommissionens enquête har framhållits, att de större jordägarna i de flesta fall medgiva sina arrendatorer rätt till bete å skogs- och utmarker, därvid dock understundom vissa inskränkningar göras i skogsvårdssyfte.

Under hänvisning till den norrländska arrendelagens bestämmelser i förevarande hänseende har kommissionen anfört:

Det kunde icke förnekas, att tillgång till erforderligt skogsbete vore oombärligt för det norrländska jordbruket. Då i Norrland flertalet av de arrenden, varom nu vore fråga, endast omfattade hemmanens inägor, kunde arrendatorerna i regel icke erhålla nödigt bete för sina kreatur å de upplåtna områdena. Vad som erhöles på inägorna behövdes nämligen i allmänhet till vinterfoder. Då vidare skogstrakterna i Norrland merendels vore ohägnade, vore de enligt gällande stängselförordning att anse såsom upplåtna till gemensamt bete. De självägande bönderna kunde sålunda ej förhindras att utsläppa sina kreatur på bete å dem. Det vore vid sådant förhållande orimligt, om arrendatorerna skulle kunna betagas en för jordbrukets bedrivande oundgängligen nödvändig rätt till bete å dessa marker, där alla grannar finge fritt föra ut sin talrika kreatursstock till betning. Det borde sålunda icke kunna ifrågakomma, annat än att omförmälda bestämmelse borde bibehållas för Norrlands vidkommande. Vad övriga delar av landet anginge, vore förhållandena mångestädes alldeles likartade.

Av dessa grunder har kommissionen i huvudsaklig överensstämmelse med den norrländska arrendelagen upptagit bestämmelse om att, därest å den arrenderade jorden ej finnes erforderligt bete för de hästar och nötkreatur, som kunde vinterfödas därå, och därest denna jord utgjorde allenast visst område av en jordägaren tillhörig fastighet, arrendatorn skulle, för såvitt och i den mån det överensstämde med ortens sed, vara berättigad till nödigt bete jämväl å annan till fastigheten hörande mark, som lämpade sig till betesmark. Liksom i fråga om arrendators rätt till husbehovsskog har kommissionen föreslagit beträffande mulbetesrätten, att sådan ej skulle tillkomma arrendatorn i vidare utsträckning än som kunde ske utan att jordägaren eller annan arrendator å fastigheten tillskyndades oskäligt intrång i rätten till mulbete för de av dem vinterfödda kreaturen. Slutligen har föreslagits, att jordägaren skulle äga att undantaga mark, varå i skogsvårdssyfte vidtagits anordningar, som av betesrätten skulle lida märkligt intrång.

Arrendatorns rätt till jakt och fiske.

Enligt 6 § i lagen om rätt till jakt den 8 november 1912 äger arrendator, där ej annorledes är avtalat, nyttja den jakt, som hör till den arrenderade jorden. Motsvarande rätt är i fråga om fiske tillförsäkrad arrendator enligt 11 § i lagen om rätt till fiske den 27 juni 1896.

I motsats till vad som gäller om arrendatorns rätt till husbehovsvirke och mulbete är i fråga om jakträtten å fastigheter, som utarrenderas enligt norrländska arrendelagen, full avtalsfrihet rådande. Beträffande åter fiskerätten stadgas den viktiga inskränkingen i avtalsrätten, att fiskande till husbehov icke må förbjudas arrendatorn, utom såvitt angår visst fiskevatten, där av jordägaren vidtagits särskilda åtgärder till fiskets förbättrande. Anmärkas bör, att, därest arrendet avser endast en del av en fastighet, jakt- och fiskerätten icke utan särskilt avtal omfattar fastigheten i dess helhet utan endast det område, som direkt inbegripes under arrendet.

Fråga om en utsträckning av gällande bestämmelser angående arrendatorns rätt till jakt och fiske har flera gånger väckts i riksdagen. Sålunda hemställdes i en vid 1918 års lagtima riksdag väckt motion om sådan ändring av den norrländska arrendelagen, att, därest den arrenderade jorden allenast utgjorde en del av en fastighet, arrendatorn skulle vara berättigad att till husbehov begagna den rätt till jakt och fiske, som hörde till den övriga fastigheten. På hemställan av lagutskottet avtog riksdagen motionen. Vid lagtima riksdagarna 1919—1921 yrkades i motioner, att riksdagen måtte anhålla, att Kungl. Maj:t ville verkställa utredning, huruvida och i vad mån utsträckt rätt till jakt och fiske för husbehov kunde, utan skada för en rationell jakt- och fiskevård, beredas arrendatorer, torpare och deras vederlikar, samt för riksdagen framlägga de förslag, vartill utredningen

kunde föranleda. Jordbruksutskottet tillstyrkte alla åren motionerna, vilka emellertid ej vunno riksdagens bifall.

Den avtalsfrihet, som gäller i fråga om arrendatorers jakträtt, har kommissionen ej funnit skäl att frångå. Beträffande åter arrendators fiskerätt har kommissionen anfört: Fisket vore mångenstädes i vårt land och i alldeles särskild grad i de nordligare delarna därav en värdefull tillgång i bondens ekonomi. I motsats till jakten kunde fisket merendels bedrivas utan uppoffring av någon nämnvärd tid. En ovillkorlig rätt för arrendatorn att idka fiske till husbehov behövde icke medföra ett åsidosättande av jordbruket. Härtill komme, att enligt vad kommissionen trodde sig hava bekant fleststädes även i södra och mellersta Sverige vore brukligt, att arrendatorer och torpare äga rätt att idka fiske till husbehov i den arrenderade jordens vatten utom i det fall, att särskilda åtgärder vidtagits av jordägaren i fiskvårdssyfte.

På grund härav har kommissionen i utkastet upptagit en bestämmelse av enahanda innebörd, som nu innehölles i den norrländska arrendelagen.

En utsträckning av den arrendatorn i berörda lag tillförsäkrade rätten till fiske har förordats av herrar Wihlborg och Nilsson. De hava till stöd härför anfört: Genom medgivande åt arrendatorn av en ovillkorlig rätt till fiske bereddes honom en möjlighet till förbättring av det säkerligen ofta knappa kosthållet, på samma gång som den olikställighet, som vore rådande mellan arrendatorn och bonden, i viss mån utjämnades. Även om arrendet omfattade endast inägora till en fastighet, syntes jordägaren icke hava det ringaste intresse av att arrendatorn utestängdes från den fiskerätt, som medföljde skogsmarken. Vem skulle utöva denna fiskerätt? Det jordägande bolaget gjorde det säkerligen icke. Då fisket i regel vore oskiftat, bleve det de i närheten boende självägande bönderna, som finge sin fiskerätt utökad, och det vore att märka, att denna utökning skedde på bolagsfastigheternas bekostnad, d. v. s. den andel i fiskerätten, som tillhörde bolagsfastigheterna, utnyttjades av andra personer än dem, vilka ägde eller brukade dessa fastigheter. En sådans tingens ordning kunde icke vara riktig. Det ströfiske, som härvid avsåges, borde enligt de sakkunnigas mening få för husbehov utnyttjas av arrendatorn, oavsett om det förekomme inom eller utom det arrenderade området.

Med hänsyn till vad berörda sakkunniga anfört, har kommissionen i sitt utkast upptagit en bestämmelse om att, därest arrendet omfattade all till en fastighet hörande inägojord, arrendatorn skulle äga rätt att till husbehov begagna den rätt till fiske, vilken i övrigt hörde till fastigheten. Denna rätt skulle givetvis dock ej gälla i fråga om fiskevatten, däri jordägaren vidtagit särskilda åtgärder i fiskvårdssyfte.

Ansvar för onera och utskylder.

Enligt allmänna arrendelagen åligger det arrendatorn, där ej annat är överenskommet, att ansvara för all skatt och annan allmän tunga, som

utgår för fastigheten och enligt lag åligger jordägaren, dock med undantag för bevillning. Tillkommer under arrendetiden ny sådan skatt eller tunga, skall likväl jordägaren själv svara därför.

Enligt den norrländska arrendelagen gäller däremot, att arrendatorn ej får förpliktas att svara för andra av fastigheten utgående utskylder eller besvär än vägunderhållet in natura ävensom de utskylder eller besvär, som enligt lag åligga arrendator.

I motiven till detta stadgande anfördes:

Rent ekonomiskt sett måste det anses tämligen likgiltigt, hur en arrendelag reglerade skyldigheten att betala dessa av fastigheten utgående prestationer. Skulle jordägaren göra detta, bestämdes naturligen legan i motsvarande mån högre, än om skyldigheten i berörda hänseende ålåg arrendatorn. Emellertid kunde det, om man ville skydda en oerfaren arrendator, vara lämpligt att befria arrendatorn särskilt från alla sådana onera och utskylder, vilkas belopp icke på förhand kunde med någorlunda visshet förutses.

Jordkommissionen har i sitt förslag upptagit förevarande bestämmelse i norrländska arrendelagen. Vägande skäl torde icke kunna anföras för att den princip, som här uttalats, ägde större berättigande för Norrland än de övriga delarna av landet. Tvärtom torde grundtanken i hela den sociala arrendelagstiftningen kräva, att principen vunne allmän giltighet.

Övervakandet av lagens efterlevnad.

Kommissionen har härutinnan anført: Undersökningen angående norrländska arrendelagens tillämpning hade givit vid handen, att nämnda lag ingalunda vunnit tillämpning i full utsträckning. Det hade sålunda konstaterats, såväl att muntliga arrendeavtal alltjämt vore långt ifrån sällsynta som ock att i de skriftliga avtalen ofta förekomme bestämmelser, som stredo mot lagens stadganden. Då dessa missförhållanden ansetts huvudsakligen härröra av arrendatorernas bristande kunskap om lagens innehåll, hade de sakkunniga föreslagit, att för varje län borde förordnas en eller flera personer med åliggande att tillhandagå arrendatorerna med råd och upplysningar angående med arrendeavtalen sammanhängande frågor. Denna tanke hade kommissionen upptagit så till vida, att kommissionen föreslagit inrättandet av jordbrukskommittéer inom de olika kommunerna, vilka skulle med uppmärksamhet följa arrendeförhållandena var inom sin ort och på begäran lämna råd och upplysningar såväl vid arrendeavtalens upprättande som eljest då fråga uppstode om tillämpning av ifrågavarande lag.

Kommissionens utkast innehåller ytterligare en del bestämmelser av mer eller mindre formell beskaffenhet, såsom om arrendeavtalets form, om till- och avträdessyn, om förverkandeskäl, om uppsägning m. m. i huvudsak överensstämmande med den norrländska arrendelagen, för vilka utskottet ej aktar nödigt att vidare redogöra. Här må blott anmärkas, att lagens bestämmelser givits tvingande natur.

Övergångsbestämmelser.

Under framhållande av att det givetvis vore av största vikt, att även den nuvarande generationen arrendatorer i största utsträckning komme i åtnjutande av det skydd och de förmåner, lagstiftningen avsåge att giva arrendator, har kommissionen föreslagit, att därest arrendator enligt avtal, ingånget före lagens ikraftträdande, vid arrendetidens utgång brukat fastigheten i minst 15 år — därvid medräknat den tid, hans eller hans hustrus föräldrar eller adoptivföräldrar innehaft fastigheten — skulle han äga rätt till option, ävensom att, därest avtal, som blivit upprättat, innan lagen trädde i kraft, avsåge arrende för arrendatorns livstid eller på viss tid, bestämmelserna om rätt att verkställa nyodling och erhålla ersättning för dylik ävensom för andra jordförbättringar skulle äga tillämpning för den del av arrendetiden, som vid lagens ikraftträdande återstode.

Om kommissionens förslag hava herrar *Lindhagen, Ingeström, Johansson* i Uppmälby och *Pettersson* i Hällbacken förenat sig.

Reservationer inom jordkommissionen.

Herr *Lindhagen* har dock i vissa avseenden anfört reservation. Han har sålunda bland annat hemställt, att arealgränserna måtte utgå eller i varje fall minimiarealgränserna fastställas till »två hektar odlad jord samt ängs- och skogsmark»¹; att minimiupplåtelse tiden måtte fastställas till 20 år, såsom norrlandskommittén föreslagit och brukligt vore vid utarrendering av kronans och akademiers hemman; att arrendator skulle äga rätt att under arrendetiden när som helst efter vederbörlig uppsägning frånträda arrendet; att prövning av arrendevillkor under pågående arrendetid borde beredas arrendator under vissa förhållanden, såsom vid våldsamma konjunkturväxlingar; att jordägaren i enlighet med den norrländska arrendelagen måtte åläggas att svara för även större reparationer; att arrendatorn medgäves rätt att verkställa nyodling även å mark, därå finnes ståndskog eller växtligt ungsogsbestånd; samt att den nya lagen måtte till alla delar bliva tillämplig även å äldre avtal med möjlighet till därav påkallade jämkningar i arrendevillkoren.

Herr Lindhagen.

Reservationer hava vidare anförts dels av herrar *Ehrenborg* och *Jansson* i Edsbäcken och dels av herrar *Olsson* i Kullenbergstorp och *Wohlin*.

Herrar *Ehrenborg* och *Jansson* hava framhållit, att man vid övervägande av de lagstiftningsåtgärder, som kunde vara erforderliga, måste i större utsträckning än majoriteten gjort taga hänsyn till ej blott brukarens utan även jordägarens berättigade intressen och särskilt betänka, att en lagstiftning, som skulle givas gentemot parternas avtal tvingande verkan, ej borde erhålla större utsträckning än vad i varje särskilt avseende visat sig vara oundgängligen påkallat. Med hänsyn härtill syntes det ej äga tillräcklig grund att likställa arrenden, tillhöriga bolag och övriga större skogsägare,

Herrar Ehrenborg och Jansson.

¹ Enligt av reservanten meddelad uppgift har han med sin förevarande hemställt ansett »två hektar odlad jord samt ängs- och hagmark».

med arrenden under fideikommiss och andra större enskilda gods. Det kunde ej förnekas, att den större godsägaren fortfarande i allmänhet hade ett helt annat intresse för sina arrendatorer och deras jordbruk än det, som kunde påräknas hos bolagen, för vilka huvudsumman oftast vore att av skogsbruket vinna största möjliga avkastning och vilka förty huvudsakligen ville utnyttja sina arrendejordbruk såsom skogsarbetarebostäder. På grund av den större ekonomiska bärkraft, bolagen jämförda med godsägarna i allmänhet måste antagas äga, kunde det därjämte vara betänkligt att pålägga godsägarna vissa av arrendeförhållandet härflytande ekonomiska bördor, vilka det på angiven grund ej kunde anses obilligt att låta vila på bolagen. Det riktigaste syntes sålunda vara, att lagstiftningen rörande bolagsarrende som borde vara gemensam för hela riket och avse jämväl s. k. enskilda spekulanter, icke omfattade torp och därmed jämförliga mindre arrendeställen under gods, tillhöriga andra enskilda personer. Arrendeförhållandena å dessa borde i stället regleras genom lämpliga ändringar av 2 kapitlet i allmänna nyttjanderättslagen.

I enlighet härmed hava dessa reservanter framlagt utkast dels till lag angående vissa jordbruksarrenden, dels ock till lag om ändring i vissa delar av lagen den 14 juni 1907 om nyttjanderätt till fast egendom. Båda lagarnas tillämplighet hava gjorts beroende av samma arealgränser, som föreslagits i majoritetens utkast.

Utkastet till *lag angående vissa jordbruksarrenden*, som avser arrende av fastighet tillhörig bolag, ekonomiska föreningar och enskilda personer, vilka ej äro mantalsskrivna å fastigheten eller därmed sambrukad fastighet, har i huvudsak anslutit sig till den norrländska arrendelagen. Endast på ett par punkter har avvikelse därifrån skett.

I liket med majoriteten hava dessa reservanter sålunda ansett den i den norrländska arrendelagen fastslagna *minimitiden* för arrenden vara otillräcklig för vinnande av lagstiftningens syfte. Stora betänkligheter måste dock resa sig emot att fastläsa arrendeavgiften för en så avsevärd arrendeperiod som trettio år, såsom föreslagits i betänkandet om vanhävdslagstiftningen. Emellertid hade majoriteten inom kommissionen gått till en annan ytterlighet, då den förordade en ständig optionsrätt. Att för all framtid betaga jordägaren något inflytande på den för honom viktiga frågan, vem som skulle bruka hans jord, borde ej ifrågakomma. Vad som enligt betänkandet om vanhävdslagstiftningen skulle vinnas genom en minimiarrendetid av trettio år syntes på lämpligaste sätt kunna ernås genom att minimitiden bestämdes till femton år och arrendatorn tillerkändes optionsrätt en gång.

Den andra punkt, däri avvikelse från den norrländska arrendelagen skett, avser *legans utgörande i dagsverksskyldighet*. I detta avseende hava reservanterna anfört: De vore ense med majoriteten därom, att dagsverksskyldigheten, så som den för närvarande vore ordnad, ofta utgjort en väsentlig tunga för torparna och de mindre arrendatorerna, och att den i avsevärd omfattning bidragit till att giva dem en av jordägaren beroende ställning.

Då emellertid huvudsakliga anledningen härtill torde vara, att dagsverkena taxerats efter mycket låga och för vederbörande arrendatorer ogynnsamma beräkningsgrunder, vore det ej befogat, att såsom majoriteten gjort, förbjuda varje sammankoppling mellan arrendeavtal och arbetsavtal, utan torde missförhållandena kunna på ett tillfredsställande sätt undanröjas, om det stadgades, att i arrendeavtalet bestämt arbete skulle i avräkning på den i penningar eller naturaalster utsatta legan utföras enligt i orten gångbart pris, vilket i händelse av tvist skulle bestämmas av länsstyrelsen.

Slutligen hava reservanterna upptagit bestämmelse om rätt för arrendator att under i huvudsak samma betingelser, som angivits i majoritetsförslaget, *till odling intaga mark*, som ej omfattas av arrendet.

Utkastet till *lag om ändring i vissa delar av allmänna nyttjanderättslagen* har avseende å arrende av torp eller andra under huvudgård lydande lägenheter, hemman eller hemmansdelar inom de arealgränser, som förut nämnts. Beträffande huvudprinciperna i detta lagförslag hava reservanterna anfört: Ett av de viktigaste avseenden, i vilka nu ifrågavarande arrendeförhållanden borde regleras, vore beträffande *arrendetiden*. Såsom av kommissionens utredning framginge, hade under senare tid framträtt en tendens att allt mer och mer förkorta densamma och därvid t. o. m. övergå till ettårsperioder. Att härigenom torparen och den mindre arrendatorn skulle erhålla en i hög grad otrygg och beroende ställning vore självklart. Vid övervägande av vilken minimiarrendetid, som borde föreslås, hade reservanterna stannat vid en tid av femton år eller samma tid, som nu funnes upptagen i den norrländska arrendelagen. Genom en så lång arrendetid bleve torparen och den mindre arrendatorn åtminstone i någon mån satt i stånd att njuta frukterna av det arbete, han nedlagt på arrendefastigheten. Att stadga en längre minimitid eller införa optionsrätt syntes däremot ej tillrädligt, då därigenom jordägaren under allt för lång tid skulle bliva berövad möjligheten att själv träffa valet av brukare till sin jord, en rätt som alltid måste vara av betydelse för honom, särskilt med hänsyn till dagsverkskyldigheten. — Såsom redan av torparkommissionens betänkande framginge, hade en av anledningarna till torparklassens tillbakagång varit att söka torparnas missnöje med det rådande *dagsverkssystemet*. Huvudsakliga orsaken till detta missnöje torde emellertid, såsom redan yttrats beträffande bolagsarrendena, undanröjas, därest torparen erhöle betalning för sitt dagsverke efter dagspris. Till allmänna nyttjanderättslagen hade därför föreslagits det tillägg, att beträffande nu ifrågavarande arrende, legan skulle utsättas i penningar eller naturaalster och vara till beloppet bestämd, men att i avtalet likväl finge bestämmas, att i stället för legan skulle utgöras till sin omfattning bestämt arbete enligt i orten gångbart pris, vilket pris i händelse av tvist skulle bestämmas av länsstyrelsen. — Med majoriteten voro reservanterna ense därom, att ett ordnande av torparens och mindre arrendatorers *bostadsförhållanden* vore av allra största betydelse. På grund av den svaga ekonomiska ställning, i vilken ägaren till arrendebruk av nu ifrågavarande

beskaffenhet ofta befunde sig, vore det emellertid av vikt, att ej på jordägaren lades ekonomiska bördor av allt för stor tyngd. Till allmänna nyttjanderättslagen hade därför föreslagits det tillägg, att det ålåg jordägaren att vid tillträdet tillhandahålla arrendatorn bostadshus och för jordbrukets bedrivande nödiga byggnader i brukbart skick. Att ordna angående underhållsskyldigheten under arrendetiden hade däremot lämnats fritt åt parternas avtal. Då arrendatorn nämligen blivit tillförsäkrad en så pass avsevärd arrendetid som femton år, vore det obilligt att samtidigt, med ändring av gällande lagstiftning, pålägga jordägaren en legal skyldighet att under arrendetiden underhålla åbyggnaderna. — I den allmänna nyttjanderättslagen hade vidare införts ett stadgande om rätt för torparen och arrendatorn att å det arrenderade området verkställa *nyodling* samt vid arrendets upphörande av jordägaren undfå gottgörelse därför ävensom för jordförbättringar under i huvudsak samma betingelser som såväl reservanterna i sitt utkast till lag om vissa jordbruksarrenden som kommissionsmajoriteten i sitt lagförslag upptagit. Någon rätt för arrendatorn att till odling intaga viss del av huvudfastigheten hade däremot ej ansetts böra stadgas. — Ytterligare hade föreslagits vissa stadganden därom, att avtal beträffande arrende av nu ifrågavarande slag, även om det vore muntligt, utan särskilt förbehåll skulle gälla mot ny ägare; att giltigheten av de förordade bestämmelserna icke finge genom avtal rubbas; samt att länsstyrelsen under vissa förhållanden kunde medgiva dispens från lagens tillämpning.

Reservanterna hava till sist framhållit, att enligt deras förmenande ej visats något behov att i övriga av majoriteten föreslagna avseenden, såsom beträffande rätt till skogsfång och mulbete, giva torparen och den mindre arrendatorn en lagstadgad, parternas fria avtal undandragen rätt. Några avsevärda missförhållanden hade nämligen, såvitt av för jordkommissionen tillgänglig utredning framginge, härutinnan ej gjort sig gällande. Av naturliga skäl hade lagändringarna ej ansetts böra erhålla retroaktiv verkan.

Herrar
O. Olsson och
Wohlin.

Herrar *Olsson* och *Wohlin* hava i sin reservation till en början gjort vissa allmänna uttalanden om jordbruksnäringens ställning och utvecklingsmöjligheter samt därvid framhållit, att ett väsentligt villkor för så väl den självägande jordbrukande befolkningens som nyttjanderättshavarnas kvarhållande vid jordbruket vore en förbättring i deras ekonomiska ställning. Orsaken till att arrendatorernas och torparnas ställning vore mindre tillfredsställande än de självägande böndernas vore först och främst att söka i deras mindre trygga besittning. Vidare vore att märka, att det större svenska jordbruket från 1880-talet haft att kämpa med av den allmänna konjunkturutvecklingen beroende ekonomiska svårigheter. Då nu möjligheterna att bereda på ett större gods sittande eller till ett godskomplex hörande nyttjanderättshavare gynnsamma villkor i form av låga arrenden, tidsenliga mangårds- och ekonomibyggnader samt andra förmåner i väsentlig mån berodde på godsägarens ekonomiska ställning, så kunde väl förstås, att mångenstädes

åtskilligt bruste i dessa hänseenden, utan att man häruti behöfde se ett utslag av likgiltighet för de underhavande. Härtill komme ytterligare, att arbetssystemen inom det större svenska jordbruket under senare tider undergått vissa förändringar. Det gamla torparsystemet med sex, fem eller fyra dagsverken i veckan, där torparen nödgades hålla dräng och ofta även häst, hade gått starkt tillbaka, och de gamla dagsverkstorpen av detta slag hade förvandlats till torp med mindre antal dagsverken eller med penningavgälder eller med sådana prestationer i förening. I en mängd fall hade denna utveckling lett till förbättrade förhållanden för denna grupp av torpare, men den hade också i icke ringa utsträckning upplöst de forna personliga banden mellan jordägare och torpare samt kommit de mera affärsrättsliga synpunkterna i dessas inbördes förhållande att träda i förgrunden. Mest påtagligt vore denna sistnämnda omständighet, när arrendegårdarna eller torpen upplätes allenast mot penningarrende samt läge så till, att de icke hade någon betydelse för huvudgårdarnas arbetssystem. I sådana fall vore det icke ovanligt, att vid arrendekontraktens uppgörande ekonomiska beräkningar långt mera än personliga hänsyn bleve utslagsgivande. Det sade sig självvt, att förhållandena mellan jord- och skogsförvaltningarna på bolagsområden samt på sådan mark sittande arrendatorer och torpare huvudsakligen bestämdes av rent ekonomiska öfverväganden. Det vore en grannliga sak att avgöra, huru här framträdande intressesättningar skulle bedömas ur ekonomisk och social synpunkt. En första grundsats vore, att nödig varsamhet måste iakttagas. Det borde ock tagas i öfvervägande, huruvida icke utvecklingen av sig själf förde fram till tillfredsställande förhållanden. I anslutning härtill kunde ej förordas sådana ändringar i den allmänna nyttjanderättslagen eller en sådan vid sidan av denna införd s. k. social arrendelag, som förbjöde arrendes utgörande i arbetsprestationer. Ej heller kunde beträffande nyttjanderättshavare på enskild jord förordas en viss agstadsadgad minimiarrendetid. För reservanternas hade därvid varit avgörande, att en dylik lagstiftning knappast kunde begränsas till sådana utarrenderade fastigheter, för vilka arrendet uteslutande utgjordes i penningar och vilka hade ett sådant läge, att deras samband med huvudfastigheten vore ringa eller intet. Hänsyn till konsekvens skulle fastmera fordra, att den lagliga minimiarrendetiden komme att gälla även för torpare, som utgjorde arbetsprestationer till en huvudgård eller vilkas torpområden genom sitt läge på marken vore sådant, att sambandet mellan dem och huvudgården icke borde genom vare sig nu omnämnda eller annan lagstiftning tvångsvis sönderbrytas. Stadgandet vore sålunda liktydigt med ett synnerligen svårartat ingripande i huvudfastigheternas arbetsförhållanden eller komme eljest att för dessa fastigheter medföra skada. Reservanternas hade ej heller av det förebragta utredningsmaterialet blivit övertygade, att torparna å enskilda gods numera i stort sett befunde sig i en så betryckt och osäker ställning, att anförda betänkligheter finge vika. Vid öfvervägande av de åtgärder, som

kunde erfordras i fråga om *arrenden under enskilda personer*, hade reservanterna stannat vid att föreslå *dels* ett stadgande av den innebörd, att arrendeavtalet borde innehålla bestämmelse om huruvida nyttjanderättshavaren ägde eller icke ägde s. k. optionsrätt vid arrendets förnyande, samt att, om ingen bestämmelse av detta slag förekomme i arrendekontraktet, nyttjanderättshavaren skulle anses äga sådan optionsrätt, *dels ock* sådana ändringar i allmänna nyttjanderättslagen, som torpkommissionen föreslagit med den överarbetning, behovet kunde anses påkalla. Beträffande därefter de lagstiftningsåtgärder, som kunde anses erforderliga för att trygga den rättsliga ställningen hos nyttjanderättshavare till jord, som ägdes av *bolag* eller *ekonomiska föreningar* samt sådana s. k. *skogsspekulanter* ville reservanterna erinra om den i ganska väsentliga avseenden särskilda ställningen hos sådana nyttjanderättshavare. Många av de hänsyn, som enligt reservanternas uppfattning talade för att icke begränsa den enskilda jordägarens rörelsefrihet med avseende å hans torpare och arrendatorer mera än vad som ovan föreslagits, föreläge icke i lika hög grad, då fråga vore om bolagsarrendatorer. Förvaltningen av de jordbesittande bolagens jord- och skogsområden hade i flera praktiska hänseenden en annan karaktär än den enskilde godsägarens förvaltning av hans jordegendom. I förra fallet vore dessutom förhållandet mellan bolagsförvaltningarna och nyttjanderättshavarna, som redan framhållits, mera opersonligt, och slutligen hade, då fråga vore om bolagsarrendatorer, ur jordbrukssynpunkt olämpliga dispositioner av arrendegårdarna vida oftare iakttagits än liknande åtgöranden å enskilda egendomar. Dessa omständigheter i förening, ävensom det förhållandet, att lagstiftningen i Sverige på förevarande område redan sedan flera år tillbaka begränsats till de i norra delarna av landet förekommande bolagsbesittningarna, gjorde, att man såväl av principiella skäl som av gjorda erfarenheter kunde förorda en särskild arrendelagstiftning till skydd för på bolagsjord sittande nyttjanderättshavare i de delar av landet, där den norrländska arrendelagen icke vore gällande. De starka betänkligheter, som ovan anförts mot stadgandet av viss längre minimiarrendetid med avseende å torpare och arrendatorer under enskilda egendomar, gjorde sig icke i på långt när motsvarande grad gällande, då fråga vore om nyttjanderättsupplåtelser på bolagsjord. De övriga bestämmelser för arrendatorernas skyddande, som innehölles i den norrländska arrendelagen, syntes i stort sett icke heller komma att utsätta bolagen i de delar av riket, där denna lag icke gällde, för större olägenheter med avseende å den industriella driften än vad bolagen i de nordligare delarna av landet redan sedan närmare fjorton år tillbaka vore underkastade. Nu vore visserligen sant, att förhållandena i mellersta och södra Sverige icke vore likartade med förhållandena i Norrland, och det kunde i överensstämmelse härmed icke ifrågakomma att endast utan vidare besluta, att den norrländska arrendelagen skulle utsträckas till att gälla hela riket. Med hänsyn till den för principutlåtandets avgörande knappt tillmätta tiden såge sig reservanterna emellertid ej i till-

fälle att mera i detalj ingå på detta spörsmål utan inskränkte sig till uttalandet, att den särskilda lagstiftningen för nyttjanderättsupplåtelser å jord, som tillhörde bolag, ekonomiska föreningar eller s. k. skogsspekulanter, borde utarbetas med norrlandslagen som förebild, och att man vid det fortsatta utredningsarbetet på varje punkt borde undersöka skiljaktigheterna mellan å ena sidan norra Sverige samt å den andra de södra och mellersta delarna av riket och i anslutning härtill formulera den för de sistnämnda landsdelarna avsedda lagstiftningens olika detaljbestämmelser.

Över jordkommissionens förslag hava yttranden avgivits av samtliga länsstyrelser utom länsstyrelsen i Blekinge län. Därvid hava länsstyrelserna Södermanlands, Östergötlands, Gotlands, Västmanlands, Gävleborgs och Jämtlands län fogat infortrade utlåtanden från respektive läns hushållningssällskaps förvaltningsutskott samt länsstyrelsen i Jönköpings län yttranden från länets landsting och hushållningssällskaps förvaltningsutskott. Dessutom har utlåtande avgivits av lantbruksstyrelsen.

Av de myndigheter, som sålunda yttrat sig över förslaget, har *länsstyrelsen i Skaraborgs län* icke funnit något att däremot erinra. Övriga myndigheter hava ställt sig avvisande mot förslaget, därvid *länsstyrelserna i Malmöhus, Kopparbergs och Norrbottens län* i huvudsak anslutit sig till herrarnas Ehrenborgs och Janssons förslag samt *länsstyrelserna i Gotlands, Kristianstads, Hallands och Västmanlands län* ävensom *hushållningssällskapets förvaltningsutskott i Jämtlands län* givit sin anslutning till herrarnas Olssons och Wohlins reservation. *Lantbruksstyrelsen* har avgivit ett fristående förslag, vartill utskottet här nedan återkommer.

Av yttrandenas innehåll må här återgivas följande:

Behovet av den föreslagna lagstiftningen.

Länsstyrelserna i *Stockholms, Uppsala, Södermanlands, Jönköpings, Kristianstads, Hallands, Västmanlands, Kopparbergs, Gävleborgs* och *Västernorrlands län* samt *hushållningssällskapets förvaltningsutskott i Södermanlands, Östergötlands, Gävleborgs och Jämtlands län* ävensom *lantbruksstyrelsen* hava uttalat sig för förefintligheten av ett visst behov av att genom lagstiftning beredes brukare av annans jord en tryggare ställning än dessa nu innehåva.

Länsstyrelserna i *Östergötlands, Kronobergs, Kalmar* och *Gotlands län* hava icke velat bestrida, att missförhållanden beträffande arrendatorernas ställning möjligen förefunnes, men hava framhållit, att dessa i varje fall ej varit särskilt framträdande inom respektive län.

Länsstyrelserna i *Malmöhus* och *Västerbottens län* hava uppgivit, att för respektive läns vidkommande ej föreläge något behov av särskilda lagstiftningsåtgärder i nu ifrågakommande syfte.

Övriga myndigheter hava ej särskilt uttalat sig i denna fråga.

*Yttranden
över jord-
kommissionens
förslag.*

Principiella betänkligheter.

Mot den föreslagna lagstiftningen hava framställts anmärkningar av olika art. Sålunda har av flera myndigheter anförts, att jordkommissionens betänkande i väsentliga delar grundade sig på förutsättningar, som åtminstone icke alltid eller i allo motsvarades av verkligheten. Det vore en fördom — eller, om man hellre så ville, en vacker dröm och övertro — att lagstiftningen kunde genom ett minutiöst ingripande med påbud och förbud ställa till rätta alla slags verkliga eller förmenta missförhållanden. Det vore ägnat att väcka starka betänkligheter, när en för hela landet avsedd speciell social arrendelag ifrågasattes. I vad mån den fria avtalsrätten vid arrendeupplåtelse skäligen borde begränsas genom bestämmelser med tvingande verkan, vore givetvis en fråga, som finge lösas efter omständigheterna med iakttagande av att åt sådana bestämmelser icke gäves större räckvidd än som vore oundgängligen nödigt. Den undersökning av faktiskt föreliggande förhållanden, som härvid förutsattes, finge emellertid göras mera omfattande, grundlig och förutsättningslös än den, varpå kommissionen grundat sitt förslag. I ett så grannliga ämne krävdes ävenledes ett synnerligen noggrant avvägande av motsatta intressen. Sålunda vore, såsom ock reserveranter inom jordkommissionen framhållit, nödigt, att större hänsyn än i kommissionens förslag skett toges till jordägarens berättigade intressen.

Det borde ej heller förbises, att allt för vittgående bestämmelser kunde vara ägnade att motverka sitt eget ändamål genom att hos jordägaren skapa obenägenhet för upplåtande av jord på arrende eller genom att föranleda honom att inom det område, där avtalsfriheten lämnades orubbad, söka bereda sig ersättning för de upoffringar, som pålades honom. Förslaget kunde sålunda enligt flera myndigheters uppfattning anses såsom ett hot mot arrendeinstitutionen. Många dugliga jordbrukare med från början små ekonomiska resurser hade genom möjligheten att erhålla ett arrende av lämplig storlek hitintills kunnat skaffa sig självständigt jordbruk och på denna väg undan för undan förbättrat sin ställning med äganderätt till lämplig gård som ett ofta ernått slutmål. Ett stort antal av vår moder närings märkesmän hade härigenom satts i tillfälle att göra sina insatser gällande även inom det större jordbruket till ovärderlig nytta såväl för jordbruket i allmänhet som för landet. Ett underminerande av den grund, på vilken arrendeinstitutionen vilade, nämligen ömsesidiga fördelar för jordägare och arrendator, torde komma att nedbringa arrendeavtalens numerär på ett sätt, som kunde få de mest djupgående ekonomiska och sociala verkningar.

Vidare har framhållits, att ett genomförande av de principer, varpå kommissionens föreliggande förslag i jordfrågan äro byggda, måste komma att genomgående sänka jordvärdena och rubba fastighetskrediten, något som särskilt under nu rådande tryckta konjunkturen vore synnerligen betänkligt, men som även under normala förhållanden måste mana till försiktighet.

Lagens omfattning.

Länsstyrelsen i Stockholms län har framhållit, att denna punkt hörde till dem, i vilka grundligare undersökningar vore särskilt påkallade, men att det icke borde a priori tagas för givet, att en överflyttning till det övriga riket av den norrländska, efter Norrlands särskilda förhållanden av-

passade speciallagstiftningen vore tillräcklig. Att mera betryggande bestämmelser kunde behövas för arrenden a åtminstone vissa kategorier av enskild jord syntes knappast kunna bestridas.

Länsstyrelsen i Hallands län har uttalat sig för en utsträckning av den norrländska arrendelagen till hela riket med de jämknings, som kunde förmedlas av att förhållandena i de södra och mellersta delarna vore i flera avseenden olika de norrländska. Beträffande de åtgärder, som kunde erfordras i fråga om arrendebbruk under andra enskilda jordägare än spekulanter har länsstyrelsen med vissa modifikationer anslutit sig till vad herrar Olsson och Wohlin föreslagit i sin reservation.

Länsstyrelsen i Gävleborgs län har även förklarat, att enligt dess mening befogade anmärkningar icke kunde göras mot en tillämpning av huvudgrunderna i den norrländska arrendelagen jämväl inom de delar av riket, där denna lag nu ej gäller. Däremot har denna länsstyrelse ej ansett sig kunna biträda förslaget om en utsträckt tillämpning av denna lag på i enskilda personers ägo varande jord. Förhållandet mellan dylika enskilda jordägare och deras arrendatorer torde icke i så övervägande grad bestämmas av rent ekonomiska överväganden, som ofta nog vore fallet mellan bolagsförvaltningarna och deras arrendatorer och torpare.

Hushållningssällskapets förvaltningsutskott inom sistnämnda län har däremot framhållit, att inom södra och mellersta Sveriges jordbruksbygd å ena sidan samt Norrlands och mellersta Sveriges skogstrakter å andra sidan förefunnes så avsevärda olikheter i jordbesittningsförhållandena, {att utskottet ej kunnat biträda kommissionens förslag om en för hela landet i allt likartad arrendelagstiftning, därmed utskottet dock icke velat uttala, att ändringar av lagstiftningen på detta område vore obehövlige.

Av *länsstyrelsen i Jönköpings län* har även påpekats, att därest en lagstiftning beträffande arrende av jord under bolag och skogsspekulanter funnes erforderlig, det måste övervägas, huruvida icke skiljaktigheterna mellan södra och mellersta delarna av riket samt norra Sverige krävde olika bestämmelser för skilda delar av riket. Ej heller finge det förbises, dels att bolagen ofta på jordförbättringar och husbyggnader nedlagt stora belopp samt försatt jordbruket i bättre skick än vid inköpet, ja till och med skapat verkliga mönstergårdar, varå arrendatorerna hade en god ekonomisk ställning, dels ock att åtminstone i södra och mellersta Sverige förekomme åtskilliga större jordbruk, som ägdes av s. k. familjebolag och bildats uteslutande i syfte att söka bevara gården i familjens ägo, och vilka sålunda oaktat bolagsformen borde betraktas mera jämställda med gårdar i enskilda ägares händer.

Länsstyrelsen i Jämtlands län har framhållit, att det enligt kommissionens förslag ingalunda vore fullt klart, vilka arrenden under enskilda jordägare förslaget avsåge. Under förslagets formulering syntes sålunda falla även ett jämförelsevis stort antal hemmansdelar, som tillhörde till Amerika utvandrade jordägare. En dylik tillämpning av lagen syntes dock vara föga ändamålsenlig. Om åter i andra fall förekomme utarrendering av enskilda tillhörig jord inom länet, voro jordägarna säkerligen icke i den ställning, att någon lagstiftning för att skydda arrendatorerna mot dem, vore i någon mån påkallad. Även bortsett från oklarheten i den föreslagna formuleringen syntes därför icke förhållandena inom länet föranleda ändring av de jordägarekategorier, som avsåges i den norrländska arrendelagen.

Slutligen har *länsstyrelsen i Älvsborgs län* anført: »Skilda meningar yppa sig angående omfattningen och arten av de ändringar i gällande arrendelags bestämmelser, som äro behövlige eller önskvärda, i syfte att bereda bolags-

arrendatorer, torpare och deras vederlikar en mera tryggad ställning. Under kommissionens arbete har inom denna på vissa håll en klarare insikt vunnits om, att ovannämnda grupp arrendatorer är synnerligen heterogen. Dock tyckes man ej ha kommit till förstående av, att man har att göra med två artskilda grupper individer, av vilka den ena helt enkelt är jordbruksarbetare, vilka böra som sådana behandlas, ehuru de hava nyttjanderätt till viss arbetsgivarens jord, och den andra åter är arrendator i vanlig bemärkelse. Förklaringen till den begreppsförvirring, som råder, ligger i svårigheten att skarpt avskilja de båda grupperna från varandra. Gränsen går icke mellan penningararrende å ena sidan och jordlegans utgående i dagsverken eller andra tjänstbarheter å den andra. En tillfällig mindre dagsverksskyldighet, för enad med ett arrende, kan ej giva arrendatorn karaktären av en normal arbetskraft vid huvudgården. Spelar torparen däremot en sådan roll vid huvudgården, är det orimligt att behandla hans arrendeavtal på samma sätt som komplexet av penningararrenden vid en större domän i bolags eller enskild hand, för vilka arrendens avlösning nog så goda motiv kunna anföras. Det är så mycket orimligare som torparen är den i socialt avseende högst stående av jordbrukets arbetare. Via dagsverkstorp är vägen framkomligare till det självständigare penningararrendet och till egen torva än från någon annan form av jordbruksarbete. Nu föreslår majoriteten, att dagsverksskyldighet helt enkelt skall förbjudas. Detta betyder, att jordbrukets arbetskraft skall helt tillgodoses genom daglönare och statare — en i socialt avseende högre arbetsform skall utbytas mot en lägre. En sådan arrendelag är icke social — den är antisocial. Herrar Ehrenborg och Jansson å sin sida föresla, att dagsverksskyldigheten visserligen ej skall förbjudas, men då ju huvudförslagets minimiarrendetid bibehålles, att dagsverkstorp ej skola få utlämnas på kortare tid än 15 år. Detta förslag lider av samma fel som majoritetens, nämligen att förbise, att torparen är i främsta rummet arbetare och i andra rummet nyttjanderättshavare. Att för så lång tid sluta ett arbetsavtal, om parterna ej förut känna varandra, kan emellertid ej vara praktiskt. Ävenledes strider det mot torparens egna önskningsar. Är torparen en känd och god arbetare, föreligger ej svårighet för honom att få ett långt torpkontrakt, svårigheten är för jordägaren att få torparen att för så lång tid binda sig. Orsaken härtill är delvis den av herr Ehrenborg angivna, nämligen att torparen ej vill för lång tid binda sig vid en värdering av sin arbetsprestation. Men andra skäl finnas också. Den omtalade osäkerheten för en duglig arbetare på ett torp är en myt. Sköter han sig, vet han mer än väl, att jordägaren med tacksamhet behåller honom. Han kan därför bekosta sig den frihetskänsla, som ett kortvarigt arrende skänker, och den möjlighet, som, om han ej är bunden, gives att gripa eventuella tillfällen till bättre utkomst. Därför är tämligen visst, att de långvariga arrendena med dagsverksskyldighet skulle bli impopulära, även om det bote-medel, som herr Ehrenborg föreslår för att komma ifrån dagsverksskyldighetens fastställande för hela arrendetiden, skulle vara acceptabelt. Så synes dock knappast vara fallet. Att avgöra vad som i orten är gångbart pris för den arbetsprestation, varom här är fråga, kan möta avgjorda svårigheter. Konungens befallningshavande saknar även den sakkunskap, som vore erforderlig för att med auktoritet kunna uppträda som skiljedomare. Med den bestämda motvilja, som på industriens område finnes att överlåta avgörandet av intresse tvister, ja till och med rättstvister, åt skiljedom är även föga troligt, att förslaget skall uppskattas av jordbrukets arbetare.

Emellertid har kommissionen gjort ett försök till uppdelning av vad som

i verkligheten är ett arbetsavtal, och de egentliga arrendena genom att sätta arrenden omfattande mindre än 2 har odlad jord utanför den föreslagna lagen. Alltså skulle den jordägare, som åt sin torpare upplåter en för torparen mer tillfredsställande jordareal, behandlas på ett enligt länsstyrelsens förmenande mycket hårt sätt, under det att den jordägare, som till det yttersta inskränkt den upplåtna arealen, skulle gå fri. En sådan rättvisa är orimlig. En annan uppdelningsgrund än arealen måste uppsökas. Visar detta sig omöjligt, måste dagsverkstorp med betydligt större areal undantagas från en eventuell lagstiftning.

Länsstyrelsen kan således, då det gäller dagsverkstorp oberoende av storleken, belägna på skäligt avstånd från huvudgården och vilkas innehavare ingå i huvudgårdens normala arbetsstyrka, ej förorda en lagstiftning, som vilar på principer, föreslagna vare sig av kommissionens majoritet eller herrar Ehrenborg och Jansson. Mot herrar Wohllins och Olssons huvudsakligen från torpkommissionens tidigare yttranden hämtade förslag finnes naturligtvis ingen erinran att göra, för den händelse förslagen numera kunna anses behövliga och vara till avsett gagn.

Länsstyrelsen vill nu övergå till frågan om de verkliga arrendegårdarna, för vilka penningarrende utgår, och vilka skulle falla under den föreslagna sociala arrendelagen och avlösningslagen, d. v. s. i majoritetens förslag gårdar omfattande från 2 till 25 har odlad jord. Det är ett samhällsintresse, att tillgång finnes till jord att arrendera för dem, som önska att driva jordbruk utan att däri kunna eller vilja nedlägga eller riskera så mycket pengar, som är ofrånkomligt vid förvärv av äganderätt. Frågan är då om detta behov tillräckligt tillgodoses av den publika jorden och det tillfälliga utarrenderandet av enskild jord, vilket alltid i viss utsträckning kommer att fortfara vid förfall för ägaren att själv bruka sin jord. Skulle så vara fallet, måste man medge, att jordkomplexet med en mångfald ständigt utarrenderade gårdar ur social synpunkt ej är någon önskvärd företeelse. Arrendavgiftens erläggande bildar ej något starkare föreningsband mellan ägare och arrendatorer. Vid ett eventuellt införande av ett friköpningsinstitut för mindre arrendegårdar, i avsikt att stärka den självägande bondebefolkningens numerär och ställning, är en avlösningslösning av i nu omtalade jordkomplex ingående arrendegårdar en åtgärd, som kan vara ur social synpunkt försvarbar. Vore tidsförhållandena gynnsamma för latifundiebildning på jordbrukets område, rådde säkert ingen meningsskiljaktighet om att bildandet av nu avhandlade jordkomplex borde motarbetas. Strömningarna gå nu i motsatt riktning, varför man endast har att tänka på befintliga jordkomplex och där rådande förhållanden. Omfattningen av sådana bildningar inom detta län är emellertid ringa, och därifrån vunnen erfarenhet ger ej stöd för krav på en skärpt arrendelagstiftning eller ett avlösningsförfarande. Eventuell lagstiftning på området får byggas på erfarenhet från andra landsdelar. I varje fall bör emellertid ingen lagstiftning byggas på kommissionsmajoritetens principer, d. v. s. att genom en sträng arrendelagstiftning, understödd av vanhåvdsbestämmelser, skall ägaren drivas till försäljning, vid vilka köpevillkoren officiellt regleras med ringa säkerhet för att skälig ersättning erhålles. En laglig rättighet, som av sociala skäl avlöses, bör givetvis ersättas till sitt fulla värde.

Det nu sagda gäller närmast den enskilde ägaren av större jordkomplex, med vilka böra jämföras fideikommissinnehavarna. Beträffande bolagens jordinnehav ställer det sig något annorlunda på grund av de faktiska förhållandena, under vilka bolagens värde över svensk jord uppträder.

Ett bolagsvälde i syfte att driva jordbruk förekommer ej och är ej heller att befara. Det är skogen som räämne för storindustrien, som varit av bolagen efterträdd, och med skogen har som ett onus följt jordbruksjorden. Den sociala skada, som denna moderna latifundiebildning åstadkommit huvudsakligen i Norrland, har givit anledning till en särskild lagstiftning för denna landsända. Bolagen hava pålagts särskilda förpliktelser med avseende på upprätthållandet av det jordbruk, vars existens genom bolagens verksamhet satts i fara. Bolagens ekonomiska kraft har även varit sådan, att påläggandet av dessa bördor varit fullt försvarbart. Nu har norrlandslagstiftningen, i vad den avser förhindrande av bolagsväldets fortsatta utvidgning, provisoriskt utsträckt till hela landet. En överflyttning av övriga delar av norrlandslagstiftningen till södra Sverige fordrar omprövning med hänsyn till de olika förhållanden, som här råda. Särskilt bör därvid beaktas, att i denna del av landet finnes en mångfald bolag, som innehava mycket måttliga jordområden och som ej ha skogsförädling till sitt ändamål.

Länsstyrelsen får därför med hänvisning till vad ovan yttrats förorda, att frågan om en social arrendelagstiftning göres till föremål för en fortsatt och saklig prövning.»

Av *hushållningssällskapets förvaltningsutskott i Södermanlands län* har slutligen anmärkts, att om lagen skulle omfatta jordbruk ned till 2 hektar odlad jord, den komme att avse jämväl ett stort antal skogsarbetareboställen. Detta kunde leda till att skogsägarna för att kunna påräkna säker tillgång på arbetskraft anställde särskilda skogsarbetare, åt vilka upplåtes antingen ytterst ringa eller ock alls ingen odlad jord. Det kunde således tänkas, att åtminstone en del av skogsarbetarna alltmera överginge till att bli rena lönearbetare, så att säga proletariserades, en utveckling, som ingalunda kunde anses socialt önskvärd.

Minimiarrendetiden.

Länsstyrelserna i Jönköpings och Malmöhus län ävensom *hushållningssällskapets förvaltningsutskott i Östergötlands län* hava uttalat sig mot lagstadgandet av en minimiarrendetid. Någon utpräglad tendens till arrendetidens minskning hade icke kunnat förmärkas. Med hänsyn till de fördelar ur såväl jordägares som arrendators synpunkt, som i regel läge i en ej alltför kort arrendetid, kunde man säkerligen utan några nämnvärda risker överlämna åt det praktiska livet att självt reglera denna fråga.

Länsstyrelsen i Stockholms län har förklarat att länsstyrelsen ingalunda underskattade de skäl, som anförts mot en längre lagstadgad minimiarrendetid för arrendatorer och torpare å enskild jord, men ifrågasatte, huruvida en tryggare ställning för nyttjanderätthavare och ett ökat intresse hos dessa för att nedlägga arbete på den upplåtna jorden stode att vinna utan upplåtelser på längre tid.

Även *länsstyrelsen i Kristianstads län* har betonat önskvärdheten av att arrendetiden i lag reglerades på sådant sätt, att arrendatorn erhöle intresse av att göra uppoffringar på fastighetens skötsel och sedermera bleve i tillfälle att skörda frukterna därav.

Hushållningssällskapets förvaltningsutskott i Södermanlands län har anmärkt, att ett fixerande på en gång för hela landet av arrendetiden till minst 15 år innebure ett alltför starkt ingrepp i den fria avtalsrätten, men

på samma gång framhallit, att skäl talade för, att en viss, väl avvägd minimitid fastsloges antingen i en särskild social arrendelag eller i den allmänna arrendelagen.

Optionsrätten.

En lagstiftning i riktning att tillförsäkra arrendator viss optionsrätt har *länsstyrelsen i Stockholms län* icke ansett böra vara principiellt utesluten. Länsstyrelsen har emellertid ansett, att de utkast därtill, som inom kommissionen framkommit, icke tillräckligt inträngande tagit hänsyn till de därmed förenade vanskligheterna. Herr Wohllins anvisning har syntts länsstyrelsen vara skäligen värdelös för nyttjanderättshavaren, då den väl endast skulle leda till att jordägaren i kontraktet regelmässigt införde förbehåll om fri förfoganderätt över den utarrenderade jorden vid kontraktstidens slut. Herr Ehrenborgs och i ännu högre grad kommissionens utkast gäve otillräckliga garantier för jordägarens rätt, exempelvis om han vid arrendetidens slut kunde erhålla annan arrendator på för sig gynnsammare villkor än den förutvarande ville gå in på, och institutet med skiljemän för att bestämma villkoren för ett förnyat arrende kunde icke anses tillfredsställande, åtminstone utan närmare grunder för skiljemännens avgörande. Denna fråga borde sålunda upptagas till en vida grundligare prövning.

Uttalanden i samma riktning hava gjorts av *länsstyrelserna i Uppsala, Kristianstads och Jämtlands län*.

Länsstyrelserna i Gotlands, Hallands och Gävleborgs län hava däremot bestämt uttalat sig mot en dylik rätt. Enligt sagda länsstyrelsens mening skulle den innebära ett alltför långt gående ingrepp i jordägarens rätt.

Arrendeavtalets kombinerande med arbetsskyldighet.

De myndigheter, som uttalat sig i denna fråga, hava samtliga ställt sig avvissande mot förslaget, att legan ej finge utgöras med arbete. Sådana uttalanden föreligga från förutom *länsstyrelsen i Älvsborgs län*, därom förut redogjorts, *länsstyrelserna i Stockholms, Kristianstads, Malmöhus, Hallands, Gävleborgs, Jämtlands och Norrbottens län* ävensom från *hushållningssällskapens förvaltningsutskott i Södermanlands, Östergötlands, Jönköpings och Gotlands län*. Härutinnan har bland annat framhållits följande: En dylik bestämmelse vore ägnad att synnerligen djupt och i regel högst menligt ingripa i den enskilde företagarens handlingsfrihet. Utvecklingen hade visserligen gått i riktning mot en avveckling av torparessystemet. Mångestades förekomme systemet dock alltjämt. Inga skäl förefunnes att omöjliggöra förekomsten av dagsverkstorp, vilket skulle bli en följd av bestämmelsen. Systemet innebure fördelar för båda kontrahenterna. Då lagen vore avsedd att gälla så små arrenden som dem, vilkas odlade jord utgjorde minst 2 hektar, drabbade bestämmelsen även en sådan arrendator, vilken för sin utkomst nödvändigtvis måste hava extra arbetsförtjänst och vilken för brukningen av den arrenderade jorden behövde anlita jordägarens dragare. Väl mötte ej hinder, att vid sidan av arrendeavtalet träffades ett arbetsavtal, men det låge nära till hands att antaga, att bestämmelserna däri komme att avfattas med hänsynstagande även till arrendeavtalet. Enligt gällande arrendelag skulle arbetsprestationen vara till sin mängd bestämd, vilket däremot ingalunda behövde bli fallet med ett särskilt arbetsavtal,

som alltså kunde bliva lika och kanske mera betungande än bestämmelserna i ett arrendeavtal.

Länsstyrelsen i Norrbottens län har föreslagit, att legan borde få utgöras jämväl i bestämt antal dagsverken, vilka, om arrendatorn så önskade, borde få avlösas i penningar efter gällande markegångspris.

Slutligen har *länsstyrelsen i Hallands län* förordat, att lega, som utsattes i viss mängd naturalster, skulle få lösas efter markegång eller annat efter konjunkturerna växlande pris.

Skyldigheten att bygga och underhålla åbyggnader.

Av de myndigheter, som yttrat sig i denna fråga, hava *länsstyrelserna i Kristianstads och Malmöhus län* ej ansett, att bestämmelser härutinnan vore i särskild grad påkallade. *Hushållningssällskapens förvaltningsutskott i Södermanlands och Östergötlands län* hava framhållit, att bestämmelserna kunde bliva ganska betungande för jordägare med svag ekonomi, samt att då det givetvis läge i såväl jordägarens som arrendatorns intresse samf även betingades av rena jordbrukssynpunkter, att arrendegårdarna höllos med goda och tillräckliga åbyggnader, förhållandena även utan lagbestämmelser bleve tillfredsställande.

Rätten att nyodla samt erhålla gottgörelse därför.

Härutinnan har anförts av

länsstyrelsen i Hallands län: »Att giva arrendatorn rätt att å arrendegården verkställa nyodling utan uttryckligt tillstånd av jordägaren och till och med göra honom berättigad till ersättning av jordägaren för en dylik, mot dennes vilja företagen förändring i arrendegårdens beskaffenhet, kan ingalunda tillstyrkas för landets mellersta och södra delar. Rationellt jordbruk kräver där i första hand förbättrad kultur å den redan odlade jorden. Att arrendatorn till och med skulle kunna tilltvinga sig odlingsrätt å jordägaren tillhörig mark utanför den arrenderade fastigheten måste betecknas som ett synnerligen betänkligt förslag»;

länsstyrelsen i Jämtlands län: »De föreslagna bestämmelserna om rätt för arrendatorn att intaga odlingsmark utöver det arrenderade området, innefatta ett slags expropriation i enskilt intresse, som torde vara främmande för grunderna för vår hittillsvarande expropriationslagstiftning. Förslaget är så mycket egendomligare, som det icke innehåller några föreskrifter om, att den intagna marken verkligen skall odlas av arrendatorn eller om påföljd för underlåtenhet därav»;

hushållningssällskapets förvaltningsutskott i Södermanlands län, att särskild överenskommelse mellan jordägare och arrendator borde utgöra förutsättning för gottgörelse för verkställd nyodling;

hushållningssällskapets förvaltningsutskott i Östergötlands län: Vad förhållandena i länet anginge, torde man icke som regel kunna gå ut ifrån, att nyodling vore ägnad att skapa en förstärkning av arrendegårds jordbruk. Så torde endast rent undantagsvis vara fallet. Innan ännu den redan odlade jorden under normal hävd bringats upp till en mot förhållandena svarande, skäligen som god ansedd avkastning, torde varje ifrågasatt nyodlingsföretag böra högst sorgfälligt prövas, innan det kommer till utförande. Vidare ville utskottet erinra, att de senaste årens utveckling på beteskulturens område torde kunna sägas hava lämnat fullt

bindande bevis för att sådan jord, som väl här i främsta rummet skulle bli föremål för odling, i allra högsta grad lämpade sig att användas som betesmark, och att den som dylik oftast gäve ett högst avsevärt bättre ekonomiskt utbyte än som åkerjord. — Vidare vore att märka att en nyodling eller en jordförbättring icke endast betydde ett kapitalutlägg utan ock ett ökat behov av arbetskraft. I samma mån en för egendomens nuvarande areal nätt och jämt tillräcklig arbetsstyrka även togas i anspråk för sådana nya uppgifter som nyodling, torde det ligga i sakens natur, att ett visst eftersättande av den förut odlade jordens nöjaktiga hävd vore att räkna med. Härigenom kunde jordägaren i längden tillfogas skada, som till sin storlek svärigen ens tillnärmelsevis läte sig uppskattas. Under alla omständigheter vore det förknippat med betydande svårigheter att åsätta en nyodling och ännu mera en jordförbättring ett rätt värde. Håri låge följaktligen en ej ringa svaghet, vilken kunde medföra mindre önskvärda konsekvenser för båda parterna. En nyodling — detsamma gällde i regel även en jordförbättring — krävde merendels ett ganska sorgfälligt planläggande, en ingående undersökning av odlingsjordens beskaffenhet, lutningsförhållanden m. m., vilket allt varken arrendatorn ensam eller ens med jordkommitténs hjälp i regel torde kunna utföra. Risken för att mindre väl planlagda nyodlingar komme till utförande syntes således ej vara utesluten. Att utlämna jordägaren till ett dylikt godtycke funne förvaltningsutskottet ej vara försvarligt.

Slutligen har *hushållningssällskapets förvaltningsutskott i Gotlands län* framhållit, att jordägarens medgivande borde utgöra en förutsättning för rätt att odla äng eller permanent betesvall, att bestämmelsen om rätt att odla utom det arrenderade området borde utgå, samt att rätten till ersättning för nyodling och annan grundförbättring, vilken vore i princip riktig, kunde medföra många svårigheter särskilt för en kapitalsvag jordägare, varför denna rätt borde begränsas på sätt som skett i den finska lagen till det fall, att jordägaren vid legotidens slut vägrade att förlänga arrendet.

Lagformen.

Flera myndigheter hava uttalat sig för lämpligheten av att, såsom reservanter inom kommissionen förordat, de bestämmelser, som kunde erfordras för skyddande av arrendatorer och torpare under enskilda ägare, vilka ej kunde anses såsom skogsspekulanter, borde utbrytas ur den ifrågasatta lagen och lämpligen inarbetas i den allmänna nyttjanderättslagen.

Lantbruksstyrelsens yttrande.

Lantbruksstyrelsens yttrande har utskottet ansett böra i nedan intagna delar här återgivas:

»Innan lantbruksstyrelsen yttrar sig om lämpligheten av föreliggande lagförslag, finner styrelsen sig böra upptaga till behandling frågan, huruvida och i vad mån förhållandena inom det område, förslaget avser att reglera, påkalla vidtagande av åtgärder från det allmännas sida.

Att missförhållanden föreligga, mot vilka åtgärder kunna och böra vidtagas, finner lantbruksstyrelsen obestriddigt. Även frånsatt de missförhållanden, varå den norrländska arrendelagen avsett att råda bot, föreligga i allmänhet — särskilt i fråga om de mindre och medelstora arrendejordbruken — sådana omständigheter, att ur såväl allmän jordbruks- som social synpunkt vidtagande av skyddsåtgärder från det allmännas sida i vissa hänseenden måste anses berättigat.

Lantbruksstyrelsen vill angående sin uppfattning härutinnan framhålla följande.

A. Arrendatorns ställning behöver i allmänhet stärkas i förhållande till arrendegivaren. Vid arrendeavtalets träffande är han ofta nog den svagare parten, ej blott ekonomiskt utan också därigenom, att han saknar förutsättningar att kunna tillvarataga sina intressen, ja, stundom till och med att fatta det förelagda kontraktets innebörd.

B. Önskvärt är, att, där ej särskilda omständigheter lägga hinder i vägen, arrendatorn tillförsäkras en så lång arrendetid, att han kan finna med sin fördel förenligt att förbättra jordbruket, vidmakthålla åbyggnader och så vidare.

C. Föranstaltningar torde behöva träffas i syfte att säkerställa vidmakthållandet av hygieniska och ur driftsekonomisk synpunkt åbyggnader, där sådana redan finnas, och främja tillkomsten därav, där sådana saknas.

D. Arrendatorn bör vid arrendets frånträdande tillförsäkras skälig ersättning enligt fastställda grunder för av honom vidtagna och bekostade förbättringar, som äro av beskaffenhet att höja fastighetens värde.

Vid ett statligt reglerande av dylika förhållanden mellan arrendegivare och arrendator får emellertid icke lämnas ur sikte, att, samtidigt som den svagare parten bör tillförsäkras skäligt stöd, huvudvikten ligger därpå att mellan de båda parterna söka åstadkomma ett avtal, varav *båda* kunna anse sig hava fördel.

Redan under nuvarande förhållanden är upplåtande mot lega av mindre jordbruk ej sällan en föga vinstgivande, stundom direkt förlustbringande affär.

Det måste därför anses vara av synnerlig vikt att icke genom lagstiftnings- och andra statliga åtgärder direkt motverka jordägarens intresse att mot lega upplåta mindre fastigheter. Överdrivet nit i detta hänseende måste, särskilt där detta icke är grundat på tillräcklig praktisk sakkunskap, verka menligt på den sak, man här vill tjäna.

I förevarande hänseende synas allvarliga invändningar kunna riktas emot föreliggande förslag.

För att närmare belysa detta och i viss mån klargöra förslagets innebörd och vilka konsekvenser det vid eventuell tillämpning i oförändrat skick kan komma att medföra, anser sig lantbruksstyrelsen böra något närmare beröra vissa av förslagets mera betydelsefulla bestämmelser.

Därigenom att, såsom förut anförts, lagen skulle äga tillämpning jämväl å enskild jordägare tillhörig jord i allmänhet, har den undantagslagstiftning, som den norrländska arrendelagen innebär, utsträckts att praktiskt taget gälla nära nog alla mindre och medelstora jordbruk. Rörande sådana jordbruk skulle således vid utarrendering komma att gälla bland annat följande.

Enligt 7 § skulle den kortaste arrendetiden vara 15 år. Vidare skulle enligt 12 § arrendatorn vid arrendetidens slut vara berättigad att förnya arrendet, savitt han ej i märklig mån eftersatt, vad honom rörande fastighetens vård ålegat. Lagförslagets formulering i dessa båda avseenden medger jordägaren knappast något inflytande över sin fastighet, sedan en gång ett arrendeavtal ingåtts, vilka bestämmelser arrendekontraktet än måtte innehålla, varemot arrendatorn därigenom förbehållen rättighet att under arrendetiden uppsäga avtalet skulle äga giltighet.

Enligt 9 § skulle såsom nämnt lega i form av arbetsprestationer icke

vara tillåten. Den arrendetyp, som omfattar de talrika arbetstorpen, skulle härigenom försvinna. Om också torpinstitutionen, särskilt i äldre tider, ofta med skäl ansetts vara behäftad med brister och för torparen betungande, torde det dock icke kunna förnekas, att densamma, rätt utnyttjad och med väl avvägda dagsverkskyldigheter, innebär fördelar för såväl jordägare som arrendator. Ingen form av övergång från jordbruksarbetare till arrendator torde vara så gynnsam som denna, beroende dels därpå, att för övertagande av ett torp varken borgensförbindelse eller annan säkerhet anses behövliga, dels ock på den hjälp och det stöd, ofta även av ekonomisk art, som jordägaren torde vara villig att lämna en i hans tjänst varande arbetare vid övertagande av ett ledigt torparrende.

Enligt 15 § skulle det åligga jordägaren att vid arrendets tillträdande tillhandahålla arrendatorn för jordbrukets bedrivande nödiga byggnader i ett efter ortens förhållanden behörigt skick samt att, därest under arrendetiden nödigt hus tarvade ombyggnad, verkställa sådan. Arrendatorn skulle sålunda efter arrendekontraktets ingående kunna vid tillträdes synen eller senare fordra, att nya hus skulle uppföras och gamla ombyggas på jordägarens bekostnad, även om kontraktet innehölle häremot stridande bestämmelser. Någon möjlighet för en jordägare att vid ingående utav avtal om utarrendering av jordbruk utav ifrågavarande slag skydda sig mot risken att sedermera bliva ålagd att verkställa omfattande nybyggnader och ombyggnader föreligger således icke. Vilka kanske rent av ruinerande ekonomiska konsekvenser detta skulle kunna få för en enskild jordägare med mindre stark ekonomi torde ligga i öppen dag.

Enligt 29 § skulle arrendatorn, där den arrenderade jorden utgör endast viss del av jordägaren tillhörig fastighet, kunna efter hänvändelse till vederbörande jordkommitté mot jordägarens bestridande om ock med vissa begränsningar erhålla tillstånd att odla jämväl fastigheten tillhörande mark, som icke innefattats i arrendet. Genom utarrendering av viss jord skulle jordägaren frånhända sig den fria dispositionsrätten jämväl till övrig honom tillhörig mark. Sålunda skulle en arrendator av ett mindre jordbruk, som utgjorde en del av den fastighet, jordägaren själv bebodde och brukade, kunna, därest jordkommittén i orten vore villig härtill medverka, trots i lagen angivna begränsningar, få rätt att verkställa odling å jordägarens betesmarker.

Enligt 32 § skulle arrendatorn för på detta sätt verkställda nyodlingar vara berättigad att vid avträdet erhålla ersättning av jordägaren. Icke nog med att jordägaren sålunda skulle mista dispositionsrätten till sin jord, utan skulle han därjämte kunna åsamkas oberäkneliga utgifter.

Enligt 36 § skulle arrendatorn under vissa förhållanden tillförsäkras rätt till bete jämväl utom den arrenderade jorden, utan att sådant avtalats i arrendekontraktet. Den honom sålunda tillförsäkrade rätten har i lagförslaget utsträckts att gälla vilken annan jordägaren tillhörig fastighet som helst. Även härigenom skulle jordägarens dispositionsrätt till sin jord göras illusorisk, därest han utarrenderade någon del därav i form av arrende utav den storlek, att detta fölle under den föreslagna lagen.

Enligt 34 § skulle på samma sätt jordägarens dispositionsrätt till skogen inskränkas, i det att arrendator av i lagen avsedd arrendejord bleve berättigad att — därest å den fastighet, arrendejorden tillhör, skog finnes — efter anvisning få taga husbehovsbränsle och husbehovsvirke. Någon utarrendering utan tillgång till fria eller begränsade skogsprodukter skulle följaktligen icke vara medgiven, där skog å fastighet förefunnes. Därest

jordägaren genom annan avverkning än till eget husbehov förorsakade, att skogen icke räckte till att sålunda förse arrendatorn med hans behov av bränsle och virke, skulle jordägaren till yttermera visso vara förpliktigad att tillhandahålla arrendatorn, vad som härutinnan felades.

Bestämmelser av den art, som här i korta drag relaterats, finner lantbruksstyrelsen vara alltför långt gående och till sina konsekvenser så obereknliga, att de endast för rena undantagsfall, där oeffterrättliga förhållanden visat sig föreligga, borde kunna ifrågasättas. De återfinnas visserligen i stort sett i den gällande s. k. norrlandslagen, där deras förekomst med hänsyn till de förhållanden, som rått inom den jordägarkategori, denna lag berör, torde kunna försvaras. Lantbruksstyrelsen anser det däremot alldeles oberättigat att av den omständigheten, att lagen under dessa förhållanden befunnits lämplig, draga den slutsatsen, att liknande och i viss mån skärpta bestämmelser kunna och böra tillämpas jämväl inom södra Sverige samt därtill — från att endast gälla jord tillhörig vissa för jordbruket i allmänhet mindre intresserade jordägare — utsträckas att omfatta nära nog alla mindre och medelstora arrendejordbruk. Vad som kan vara lämpligt för Norrlands skogsbygder med dess egenartade förhållanden, där dessa påverkas av säregna jordägarintressen, skulle, tillämpat på södra Sveriges jordbruk med dess jordägarförhållanden, enligt styrelsens förmenande kunna komma att medföra ödesdigra verkningar.

Jordkommissionens avsikt med de föreslagna bestämmelserna har tydligen varit att söka skapa betingelser för en under gynnsamma förhållanden arbetande klass av mindre och medelstora jordbrukare. Enligt lantbruksstyrelsens förmenande torde det emellertid kunna befaras, att följden av den föreslagna lagstiftningen komme att bli en helt annan än den avsedda. Den inskränkning i jordägarins dispositionsrätt över sitt jordinnehav och den osäkerhet i ekonomiskt avseende, som lagförslaget innebär för jordägaren, torde nämligen komma att medföra en synnerligen stor obenägenhet för upplåtande av arrendejord till den storlek, som faller under lagens bestämmelser. Om hänsyn toges till de kostnader, jordägaren även med nu gällande arrendelag i regel får vidkännas för byggnader och i form av lämnade skogsprodukter, skulle den verkliga jordräntan i allmänhet bli obetydlig, stundom ingen. Där förvärv och innehav utav jord icke föranletts av intresse för skogen, torde ofta innehav av jord, som utarrenderats till mindre jordbruk, hava sin grund däri, att densamma ärvts eller förvärvts jämte av ägaren innehavd huvudgård, i vilket fall ett personligt förhållande mellan ägare och arrendator väl i flertalet fall kan beräknas uppstå, som bidrager till uppkomsten av för arrendatorerna i stort sett gynnsamma förhållanden. Lantbruksstyrelsen finner det emellertid otvivelaktigt, att inför sådana utsikter, som den föreslagna lagen skulle medföra, dessa för skapandet och vidmakthållandet av mindre arrendejordbruk gynnsamma intressen skulle minskas om ej rent av upphöra.

Fränses kan enligt lantbruksstyrelsens mening icke heller de sociala missförhållanden, som kunna bli följden av så ensidiga bestämmelser till arrendatorernas fördel, som lagförslaget innebär. I många fall synas dessa till och med vara av den art, att de inbjuda en arrendator till kanske fullt obefogade krav mot jordägaren, varigenom ständiga tvister lätt bli följden — till skada för samhällsfriden och jordbruksnärigen.

Jordkommissionen synes i viss mån hava varit medveten om den fara för de mindre arrendejordbrukens bestånd, som de föreslagna bestämmel-

serna kunna innebära. Däröfver vittna de stränga och mot jordägaren hårt ingripande bestämmelser, som kommissionen föreslagit i särskilda lagförslag rörande avlösning av arrendejordbruk och vanhävd, till vilka förslag lantbruksstyrelsen senare återkommer.

I anslutning till vad lantbruksstyrelsen sålunda anfört, måste styrelsen bestämt avstyrka, att föreliggande förslag till social arrendelag genomföres.

Det synes lantbruksstyrelsen tvivelaktigt, huruvida en särskild lag vid sidan av den allmänna arrendelagen överhuvudtaget är behöfvlig och önskvärd annat än i fråga om sådana säregna förhållanden, som framkallat den norrländska arrendelagen.

Särskilt inom mellersta Sveriges skogstrakter förekomma emellertid, efter vad erfarenheten visat — om också ej så allmänt — förhållanden i viss mån likartade med dem, som råda i Norrland och av sådan art, att en försiktig utsträckning av den norrländska arrendelagens giltighetsområde torde kunna anses berättigad och lämplig.

Huruvida emellertid förhållandena inom södra Sverige påkalla, att lagen utsträcker att gälla även där, finner styrelsen knappast antagligt. Där rådande allmänna jord- och skogsförhållanden kunna måhända — jämväl beträffande de jordägarkategorier, som drabbas av norrländska arrendelagen — i viss mån medföra samma faror, som lantbruksstyrelsen förutsatt såsom följd av antagandet utav det av jordkommissionen här afgivna lagförslaget.

I syfte att råda bot på de missförhållanden, som enligt vad lantbruksstyrelsen redan anfört i allmänhet torde få anses föreligga på ifrågavarande område, håller lantbruksstyrelsen före, att det lämpligen bör undersökas, huruvida icke i den mån förändringar och tillägg till de bestämmelser, som för närvarande reglera förhållandet mellan fastighetsägare och arrendatorer, befinnas erforderliga, dessa kunna inarbetas i gällande lag om nyttjanderätt till fast egendom.

Anmärkas må dock, att de förhållanden, som böra beaktas vid upplåtande av jord mot lega, äro i så hög grad varierande i olika delar av landet, att en reglering i detalj å området på direkt lagstiftningsväg alltid måste i hög grad verka besvärande och försvåra ett för båda parter tillfredsställande utnyttjande av förefintliga möjligheter.

Åtskilligt skulle möjligen kunna uträttas genom ett lokalt sakkunnigt organ, som medverkade vid träffande av avtal om lega av jord i allmänhet inom respektive område, eller åtminstone i sådana fall, där den odlade jordarealen ej överstege visst maximum. Ett dylikt opartiskt organ skulle måhända kunna väntas ej mindre tillvarataga arrendatorernas berättigade krav, än även genom sin auktoritet bidraga till att avtalet finge en sådan form, att såväl allmänna som de båda parternas enskilda synpunkter bleve behörigen beaktade.»

I motiveringen till de föreliggande motionerna har anförts huvudsakligen följande:

Vad angår spörsmålet om den omfattning, i vilken ägarna upplåtit jorden till brukande åt andra, utgör, enligt arealinventeringen den 1 juni 1919, den på arrende upplåtna åkerarealen ej mindre än 971,116 hektar fördelade på 99,691 brukningsdelar. Då landets hela åkerareal samti-

*Motiveringen
till de föreliggande
motionerna.*

I dessa siffror ingå ej fastigheter med under 0²⁶ hektar åkerjord.

diget utgjorde 3,787,242 hektar och hela antalet brukningsdelar var 428,026, brukades sålunda ej mindre än 25.6 procent av landets odlade jord och 23.3 procent av hela antalet brukningsdelar av arrendatorer och torpare. Mer än 75 procent av arrendejordbruken utgjordes av lägenheter och småbruk om högst 10 hektar åkerjord. Även om dessa medeltal för hela riket gäller vad ovan sagts om bolagsförvärven.

Givet är, att huvudsakliga delen av den staten, ecklesiastika boställen, kommuner och stiftelser tillhöriga åkerjorden är utarrenderad. Å dessa ägaregrupper falla sammanlagt 17,013 arrendebruk.

Fördelningen å övriga olika ägaregrupper framgår av följande sammanställning:

	Antal brukningsdelar, brukade av		Åkerareal i hektar, brukad av	
	ägare	arrendatorer	ägare	arrendatorer
Bolag och ekonomiska föreningar	2,370	24,338 (= 91.1 %)	85,191	134,751
Fideikommiss	173	7,060 (= 97.6 %)	18,778	112,512
Större enskilda jordägare	2,095	13,055 (= 86.2 %)	269,625	168,903
Mindre enskilda jordägare	321,511	38,225 (= 10.6 %)	2,422,230	312,503

Ett viktigt medel till förbättrande av den jordbrukande folkklassens ställning är en *social arrendelag*. De förut omnämnda statistiska uppgifterna giva som sagt vid handen, att omkring en fjärdedel av Sveriges åkerareal och en ungefär lika stor del av landets totala antal brukningsdelar är upplåten till arrendatorer. Redan genom 1907 års lag om nyttjanderätt till fast egendom togs ett steg i riktning mot bättre skydd för arrendatorsklassen. Ehuru åtskilliga brister vidlåda denna lagstiftning, är dock ett betydelsefullt första steg därmed taget. Detta icke minst därigenom att i lagen blivit fastslagen principen om statens rätt och skyldighet att till skydd för den svagare parten begränsa avtalsrätten.

Jordkommissionen har i sitt betänkande framhållit, att, därest jordbruket skulle kunna höjas å de mindre arrendegårdarna och torpen, vilket torde vara av den största nationalekonomiska betydelse, samt den sociala vantrevnad, som allmänt vore tillfinnandes inom de beroende arrendators- och torpareklasserna, skulle kunna undanröjas, så vore det en tvingande nödvändighet att genom en väl avvägd arrendelag för dessa klasser bereda dem något av den självägande bondens självständighet och trygghet i utövning av sitt yrke som odlare. Att en sådan lagstiftning uppbures av en allmän opinion inom den beroende arrendatorsklassen, framginge enligt kommissionens mening bland annat av de uttalanden i ämnet, som från arrendatorssammanslutningar och enskilda i olika delar av landet kommit kommissionen till handa.

Såsom framgår av norrländska arrendelagen, ha i den de väsentligaste bristerna i fråga om nu gällande allmänna arrendelagstiftning ansetts bestå i avsaknad av bestämmelser om minimitid för upplåtelser, om sättet för lagens utgörande, om byggnads- och reparationskyldighet, om rätt att verkställa nyodling och undfå gottgörelse för jordförbättringar, om rätt till skogsfång, bete och fiske m. m. Dessa brister drabba fortfarande de delar av riket, där den norrländska arrendelagen ej gäller. Den bör därför utsträckas till dessa.

Emellertid var även norrlandslagen en kompromiss, och erfarenheten har givit vid handen, att åtskilliga förbättringar av dess innehåll böra vidtagas och således, med stiftande av en social arrendelag för riket, komma detta i sin helhet till godo. Jordkommissionen har funnit dessa förbättringar böra bestå i att en minimitid för upplåtelse bör kompletteras med företrädesrätt till ny upplåtelse vid arrendetidens utgång, att förbehåll om arbetsskyldighet såsom legovederlag förhindras och att rätten till jordförbättringar och ersättning därför göres effektivare. Dessutom kräver lagens utsträckning till södra och mellersta delarna av riket en mera vittomfattande definition på de arrendegårdar, som skola falla under lagen.

Såsom motivering för dessa förslag återopas i huvudsak vad jordkommissionen därom anfört. En sammanfattning av skälen i huvudsakliga delar följer här nedan.

Arrendetiden kan enligt nu gällande lag genom avtal givas olika längd, lägst ett år. Tidigare var en längre arrendetid nog regel, men under de senare åren har en tendens till minskning av arrendetiden gjort sig gällande. Till och med ettåriga upplåtelser bli allt vanligare och lära på sina orter kunna betraktas såsom regel. En kort arrendetid måste emellertid anses förödande ur flera synpunkter. För arrendatorerna medför den en stark känsla av osäkerhet; arrendena kunna när som helst höjas och arrendatorerna kunna godtyckligt tvingas avflytta. Givet är, att under sådana förhållanden arrendatorns intresse för jordbrukets vidmakthållande icke heller blir detsamma och förbättringar därå bli praktiskt taget uteslutna. Nyodlingar och andra mera varaktiga förbättringar förutsätta givetvis en upplåtelse av den längd, att arrendatorn också kan få skörda frukten av sitt nedlagda arbete. Men ej nog härmed; de korta arrendetiderna torde småningom medföra en direkt tillbakagång av jordbruket. För arrendeupplåtelser synes därför böra i de fall, varå en social arrendelag skulle bli tillämplig, fastställas viss minimitid, förslagsvis den bland annat vid upplåtelse av statens jordbruksfastigheter såsom den regelrätta förutsatta tiden av 20 år.

Vid förnyad utarrendering bör arrendator eller, i händelse han avlidit, närmare skyldemän till honom äga rätt till erhållande av förnyat arrende (optionsrätt) med undantag för skäligen fall.

Även annan reglering av upplåtelsevillkoren är ofrånkomlig för upp-

nående av lagstiftningens syfte. Sålunda synes det, såsom jordkommissionen närmare utvecklar (se betänkandet sid. 27 o. f.), riktigast, att arrendet må utgå endast i form av penningar eller naturaalster; ej i form av fullgörande utav dagsverken eller andra arbetsprestationer. Erfarenheten har visat, att arrendatorns arbetskraft i regel beräknats till för lågt värde, varför arrende, som fullgöres genom dagsverken, ofta nog blivit synnerligen betungande för arrendatorn. Härtill kommer, att arrendatorn understundom inkallas till fullgörande av sin dagsverksskyldighet utan att skäligen hänsyn tages till nödvändigheten för honom att få sköta sitt eget jordbruk. Vid torparrenden, där ett ändamål med upplåtelsen är att hava tillgång till lämplig arbetskraft för skötandet av jordbruket å huvudgården, är torparen så gott som undantagslöst beroende av tillfällena till biförtjänst, vadan tillfälle där finnes för jordägaren att med torparen—arrendatorn träffa överenskommelse om arbetshjälp. Betydelsefullt är särskilt, att arbetsskyldighetens borttagande allmänt kräves av torpare och övriga arrendatorer, om vilka här är fråga.

För att arrendebruket skola, till gagn för både enskilda parter och för samhället, bliva ekonomiskt bärkraftiga och för att jordbruket även vid arrendeupplåtelse skall kunna främjas, äro vissa föreskrifter med avseende å arrendators rätt att nyttja fastigheten erforderliga. Sålunda bör arrendator, därest å fastigheten finnes skog av lämplig beskaffenhet, vara berättigad att efter anvisning där taga bränsle samt virke till underhåll av fastighetens åbyggnader ävensom till nödiga hägnader, hässjor och täckdikning samt nödiga redskap. Detsamma bör gälla i fråga om rätt till betning i den omfattning, som kan anses vara överensstämmande med förhållandena å orten.

Av synnerlig vikt måste anses vara, ej blott att arrendatorn beredes rätt att verkställa uppodlingar å därför lämplig mark, utan även att han vid arrendets avträdande får ersättning av jordägaren för verkställda nyodlingar och andra jordförbättringar. Redan lagberedningen framhöll på sin tid, att mycket talade för införandet av denna princip för riket i dess helhet; och otvivelaktigt torde vara, att densamma skulle för landet verka fördelaktigt. Ersättningskyldighet i nu berörda hänseende kan ej heller anses vara mot jordägaren obillig. Jordens uppodling och förbättring kommer ju i sista hand honom själv till godo. Avsett är, att ersättning skall utgå endast för den ökning i värde, som egendomen genom förbättringen kan anses hava erhållit, då fastigheten avträdes. Ersättningen skall sålunda ej överstiga det verkliga jordförbättringsvärdet.

Likaledes är tillvaron av åbyggnader, lämpade för sitt ändamål och i tillräckligt gott stånd, en nödvändig förutsättning för jordbrukets vidmakthållande och arrendatorns trevnad. Emellertid befinna sig byggnaderna, särskilt boningshusen, å arrendegårdar och torp ofta i bristfälligt och stundom i rent hälsovådligt skick. En av jordkommissionen

företagen undersökning har givit vid handen, att förhallandena härtinnan äro synnerligen otillfredsställande. Givet är, att arrendatorn med sina i regel mera begränsade resurser har svårare än jordägaren att sörja för, att å fastigheten finnas tillräckliga åbyggnader, något som för övrigt knappast kan begäras av arrendatorn jämväl med hänsyn därtill, att han är allenast mera tillfälligt knuten vid fastigheten. Jordägaren bör därför åläggas fullgöra den för fastigheten erforderliga nybyggnadsskyldigheten. Däremot bör arrendatorn givetvis vara skyldig att sörja för å fastigheten befintliga åbyggnaders nödiga underhåll under arrendetiden.

Här ha nu i korthet angivits några av de viktigaste principer, vilka synas böra ligga till grund för en social arrendelagstiftning. Givet är emellertid, att vid det närmare utformandet av föreskrifter i nu berörda hänseenden erfordras åtskilliga jämkningar och modifikationer, varjämte åtskilliga frågor, som ej nu berörts, behöva göras till föremål för lagstiftning. I dessa hänseenden bör det av jordkommissionen avgivna principbetänkandet med förslag till social arrendelag kunna tjäna till ledning.

Under hänvisning i övrigt till kommissionens nämnda förslag skall dock här särskilt beröras ytterligare en fråga av grundläggande betydelse, nämligen å vilka upplåtelser en social arrendelag bör få tillämpning. Den första begränsningen är given redan i och med lagens hela syftning. Sålunda bör den ha avseende endast å fastighetsupplåtelser för jordbruksändamål. Med hänsyn till de föreslagna bestämmelsernas innehåll bör en blivande lag ej heller äga tillämpning i de fall, där nyttjanderättsupplåtelsen icke är det väsentliga i avtalet, utan är av mera underordnad betydelse. Lagen måste emellertid begränsas jämväl så till vida, att densamma ej äger tillämpning å de mera tillfälliga arrendeupplåtelser, som hava sin grund i t. ex. jordägarens sjukdom, minderårighet o. d. Givetvis lämpa sig ej de ifrågasatta föreskrifterna för dylika fall. För ernäendet av de modifikationer, som av nu berörda synpunkt kunna anses behövliga, äro två vägar tänkbara, antingen en prövning från fall till fall eller en begränsning av lagen till de slags arrendeupplåtelser, vilka såsom regel äro att anse såsom mera permanenta. Övervägande skäl synas tala för att välja det senare förfaringssättet och begränsa lagens giltighet till arrenden av till huvudgård hörande hemman, hemmansdel, torp eller annan jordbrukslägenhet så ock av annan jord, som vid avtalets ingående tillhör bolag, förening för ekonomisk verksamhet eller enskild person, vilken icke är mantalsskriven å fastigheten eller å därmed sambrukad fastighet och uppenbarligen besitter densamma huvudsakligen för att tillgodogöra sig skogsavkastningen eller eljest i spekulationssyfte.

Genom erforderliga bestämmelser med avseende å en blivande lags ikraftträdande måste tillses, att det skydd, som med densamma avses, ej göres illusoriskt, såvitt den nuvarande arrendatorsklassen angår.

Utskottets
yttrande.

Det lagstiftningsspörsmål, som genom förevarande motioner bragts under riksdagens prövning, utgör otvivelaktigt ett bland de viktigaste leden i den s. k. jordfrågan. Vål hava styckningar och försäljningar av jordegendomar under senare tider förekommit i betydande utsträckning samt därigenom jord, som förut brukats av arrendatorer, i ej ringa omfattning kommit under jordägares eget bruk. Ävenså har under de senaste årtiondena det gamla torparessystemet i allt större omfattning avlösts av mera fria arbetsformer, varigenom den förut talrika torparklassen till antalet avsevärt förminskats. Om ock tendensen således gått emot minskning av arrende- och torppupp-låtelseerna, är dock uppenbarligen förekomsten av dylika upplåtelser alltfjämt av en sådan omfattning, att det rättsliga reglerandet av desamma blir en fråga av utomordentlig såväl nationalekonomisk som social betydelse. Det av jordkommissionen framlagda utkastet till lag angående vissa jordbruks-arrenden skulle enligt dess beräkningar komma att beröra mera än 30,000 brukare av landets jord.

Mellan jordägare och arrendatorer härskade länge ett visst patriarkaliskt förhållande, som gjorde ett detaljerat reglerande av rättsförhållandet dem emellan mindre nödigt. I den mån allt vidsträcktare områden av Sveriges jord förvärvats av sågverks- och bruksindustrier, varigenom stora delar av den självägande jordbruksbefolkningen övergått till av nämnda industrier beroende arrendatorer och i den mån den ekonomiska utvecklingen även å fideikommiss och andra större jordbruksdomäner skärpt motsättningen mellan jordägarnas och arrendatorernas intressen, har emellertid behovet av detaljerade rättsregler på detta område allt starkare gjort sig gällande. Erfarenheten har visat, att i de fall, där jordägare och arrendatorn äro alltför ojämnt ställda i ekonomiska och sociala villkor eller där hos ägaren förefinnes ringa eller intet intresse för jordbruket å arrendegården, den fria avtalsrätten icke mäktar giva brukaren det stöd han behöver för utövning av sitt yrke såsom odlare. Såsom av det föregående framgår, är också kravet att genom särskilda för parterna tvingande rättsregler bereda vissa grupper av brukare av annans jord, såsom bolagsarrendatorer, torpare och därmed jämställda, ökad trygghet i olika avseenden av gammalt datum. Redan antagandet av lagen om nyttjanderätt till fast egendom den 14 juni 1907 utgör ett betydelsefullt steg i denna riktning. Genom lagen om arrende av viss jord å landet inom Norrland och Dalarne den 25 juni 1909 har kravet vunnit fullt erkännande, för så vitt rörer arrende av jord, tillhörig bolag och skogsspekulanter i berörda delar av landet. Torpkommissionen har såsom en av anledningarna till den konstaterade tillbakagången av torpinstitutionen påvisat de missförhållanden, som mångenstädes råda å torparrendena, samt för avhjälpande av dessa uttalat sig för modifikationer i de allmänna arrenderättsreglerna beträffande dagsverkstorp och därmed jämförliga lägenheter inom riket i dess helhet. Att det stöd, som 1907 års lag avser att skänka brukare, icke numera är tillfyllest för de mest beroende arrendatorsklasserna, får anses genom ingående undersökningar vara kon-

staterat av såväl jordundersökningen som jordkommissionen, vilka för höjandet av jordbruket å de mindre arrendegårdarna och torpen samt för undanröjandet av den sociala vantrevnad, som där flerstädes är tillfinnandes, betonat nödvändigheten av att genom en väl avvägd, för dessa klasser särskilt gällande arrendelag beredes dem något av den självägande bondens självständighet och trygghet i sitt yrke. I de yttranden, som avgivits över jordkommissionens förslag, har även, där man ställt sig helt avvisande mot själva förslaget, framskyttat såsom något man ej velat förneka, att missförhållanden här och var råda och åtgärder i ena eller andra avseendet sålunda äro av ett verkligt behov påkallade. Att av såväl jordbrukspolitiska som sociala synpunkter vissa lagstiftningsåtgärder uti det av motionärerna omförmälda syftet äro erforderliga, därom är ock utskottet övertygat.

Beträffande riktlinjerna för den ifrågasatta lagstiftningen hava motionärerna i huvudsak anslutit sig till jordkommissionens förslag. Av den redogörelse för detta förslag, som i det föregående lämnats, framgår, att detsamma genomgående är byggt på den ekonomiska motsättningen mellan jordägare och arrendatorer. Å jordägaren såsom den i ekonomiskt hänseende bättre ställda hava sålunda till förmån för den i detta avseende mindre välsituerade arrendatorn lagts förpliktelser, som i flera hänseenden måste framstå såsom betungande. Ehuru detta vid en lagstiftning sådan som den förevarande torde vara i viss mån ofrånkomligt, vill utskottet dock framhålla, att anledning ej torde föreligga att härutinnan allt för mycket generalisera. Det torde ingalunda böra förbises, att även bland de grupper av jordägare, som den ifrågasatta lagstiftningen skulle avse, finnes mången, vilken näppeligen är i stånd att bära ekonomiska uppoffringar av alltför tyngande art. Skall lagstiftningen icke komma att verka till skada för jordbruksnäringen, måste lagstiftaren på förevarande område framgå med största varsamhet. Därest det icke kan undvikas, att å jordägarna läggas bördor, som innebära ett mera avsevärt skärpande av gällande rätt, synes sålunda genom stadgande av en väl avvägd övergångstid böra beredas dem tillfälle till anpassning efter de förändrade förhållandena.

Det yttersta målet, vartill den ifrågavarande lagstiftningen syftar, upp-gives av såväl motionärerna som jordkommissionen vara att främja frivilliga avtal om jordens övergång med självständig rätt till arrendatorerna. Lag-förslaget bär också på flera huvudpunkter prägel av denna uppfattning om den önskvärda slutliga lösningen på den föreliggande frågan. Utskottet vill väl ej bestrida, att det ur såväl nationalekonomiska som sociala synpunkter vore önskvärt, att brukare av annans jord i största möjliga utsträckning bleve i tillfälle att med äganderätt förvärva densamma. Utskottet vill emellertid ifrågasätta lämpligheten av att för vinnande av detta mål i arrendelagen alltför mycket åsidosättas jordägarnas berättigade intressen vid deras förfogande över sin jord. Även hänsyn till arrendatorerna själva synes mana till viss försiktighet i fråga om dylika lagstiftningsåtgärder. Såsom av flera myndigheter erinrats, torde följden eljest lätt kunna bliva,

att lagstiftningen i stället för att främja arrendatorernas bästa direkt kommer att motverka det. Göres arrendelagstiftningen alltför betungande för jordägaren eller lägges till och med därigenom hinder för jordbrukets rationella drivande, tvingas han uppenbarligen att på annan väg än den arrendeavtalet erbjuder eller ock vid sidan av detta ordna sitt jordbruk och tillförsäkra sig den nödiga arbetskraften. I andra fall åter, där arrendeformen bibehålles, torde arrendatorn icke kunna undgå att på ett eller annat sätt, vanligen genom förhöjt arrende, bereda jordägaren vederlag för de uppoffringar denne fått vidkännas på grund av en lagstiftning, som huvudsakligen bestämmes av hänsyn till arrendatorn. Såsom lantbruksstyrelsen i sitt yttrande framhållit torde en dylik lagstiftning ävenledes i många fall komma att inbjuda en arrendator till måhända fullt obefogade krav mot jordägaren, varigenom till skada för båda kontrahenterna ständiga tvister lätt kunna bliva följden.

I likhet med flertalet av de myndigheter, som yttrat sig över jordkommissionens förslag, håller utskottet före, att jordbrukets förutsättningar och utveckling förete väsentliga olikheter i skilda trakter av landet. Enligt utskottets förmenande lära i följd härav stora vanskligheter möta att genomföra en för hela riket likformig lagstiftning i det syfte, som av motionärerna påyrkats. Att utan tillbörligt beaktande av förefintliga olikheter lägga till grund för en för hela riket gällande social arrendelagstiftning de bestämmelser, som innehållas i den norrländska arrendelagen, synes utskottet näppeligen kunna ifrågakomma. Åtskilliga bestämmelser i denna lag torde sålunda icke kunna utan skada för jordbruksnäringen eller i varje fall ej med fördel tilläggas giltighet utanför de speciella förhållanden, som i Norrland och vissa delar av Svealand framkallats av jordbrukets beroende av sågverks- och bruksindustrierna.

Med det anförda har utskottet velat erinra om de ej ringa svårigheter, som framställa sig för lagstiftaren vid lösandet av förevarande uppgift. Därest lagstiftningen icke skall komma att medföra skada för jordbruksnäringens utveckling, krävas vid dess utformning stor varsamhet och ett vidsynt beaktande av de många olika intressen, som därav beröras. Vid den fortsatta bearbetning av föreliggande material, som enligt utskottets mening är oundgängligen erforderlig för frågans lösning, torde böra inrymmas tillbörlig plats åt i landets skiftande jordbruksförhållanden väl initierade personer.

Huruvida de bestämmelser, som kunna visa sig vara erforderliga, böra, såsom motionärerna yrkat, inrymmas i en särskild, för hela riket gällande lag, vilken jämväl skulle ersätta den norrländska arrendelagen, eller de med större fördel skulle kunna inarbetas i allmänna nyttjanderättslagen eller en kombination av båda dessa lagformer skulle vara att föredraga, finner utskottet i frågans nuvarande läge ej kunna tillförlitligen bedömas såsom nära sammanhängande med det resultat, den fortsatta utredningen kan giva. Särskilt beaktande härutinnan förtjäna emellertid de uttalan-

den härom, som innehållas i det av lantbruksstyrelsen förut återgivna utlåtandet över jordkommissionens förslag.

Utskottet har givetvis ej heller ansett sig böra inlåta sig å en detaljerad granskning av jordkommissionens i motionerna åberopade utkast till lag i ämnet. I anslutning till de riktlinjer för den ifrågavarande lagstiftningen, som av motionärerna uppdragits, har utskottet emellertid tagit i övertvägande de huvudpunkter, som i lagutkastet innehållas; och får utskottet nu i berörda delar anföra följande:

Lagstiftningens omfattning.

I likhet med jordkommissionen hava motionärerna ansett, att lagens giltighet borde begränsas till arrenden å landet av till huvudgård hörande hemman, hemmansdel, torp eller annan jordbrukslägenhet så ock av annan jord, som vid avtalets ingående tillhörde bolag, förening för ekonomisk verksamhet eller enskild person, vilken icke vore mantalsskriven å fastigheten eller därmed sambrukad fastighet och uppenbarligen besuttede densamma huvudsakligen för att tillgodogöra sig skogsavkastningen eller eljest i spekulationssyfte. Under lagen skulle sålunda falla alla jordbruksfastigheter, som ägas av bolag och spekulanter, samt vidare utgårdar och torp under fideikommiss och andra större jordegendomar.

De riktlinjer, som sålunda föreslagits, synas även utskottet i huvudsak riktiga, i det att samtliga nu nämnda slag av arrendeupplåtelser i ett eller flera avseenden lära böra regleras av den ifrågavarande lagstiftningen. Då emellertid dessa upplåtelser till sin natur äro ganska olikartade, torde, såsom utskottet här nedan vid särskilda punkter kommer att närmare påvisa, vid utformandet av de särskilda bestämmelserna i lagstiftningen böra tagas under noggrann omprövning, huruvida och i vad mån härav kunna föranledas modifikationer i fråga om vissa slag av upplåtelser. Sålunda bör givetvis ej anses för visst, att vad som lämpligen kan stadgas i fråga om bolagsarrenden, jämväl obetingat bör gälla arrenden under fideikommiss och andra större gods.

Då, enligt vad utskottet har sig bekant, missförhållanden av enahanda art som de nu påtalade somligstädes äro tillfinnandes jämväl beträffande arrendebbruk, som ägas av städer och kommuner, torde ock böra tagas under övertvägande, huruvida ej dylika arrenden i ett eller flera avseenden lämpligen böra inbegripas under den avsedda lagstiftningen.

I likhet med jordkommissionen anser utskottet, att lagstiftningen icke bör givas tillämpning å upplåtelser av rena arbetarelägenheter. Det är att märka, att skogsbruket numera har ett mycket stort behov av yrkeskunniga arbetare, vilkas förhållanden i allmänhet ordnats så, att de fått åt sig upplåtna bostäder med tillhörande mindre jordbruk, åt vilkas skötsel de kunna ägna sin från arbetet i skogarna lediga tid och varigenom de erhålla för sitt livsuppehälle nödiga produkter. Skogsägarna hava nedlagt betydande kostnader

och mycken omsorg vid ordnandet av bostäder, uppodling av jord m. m., allt i syfte att sålunda åstadkomma en fast och yrkesskicklig arbetarstam för skogsbruket. Då dessa upplåtelser av bostad i förening med ett mindre jordbruk huvudsakligen äro att anse såsom ett led i ett arbetsavtal, synes det näppligen böra ifrågakomma att å dylika upplåtelser tillämpa de rättsregler, som krävas i en social arrendelagstiftning. Skulle härvid jordägarna åläggas alltför betungande förpliktelser, lärer dessutom kunna förväntas, att hos dem uppstode en allmän obenägenhet för sådana jordupplåtelser till skada såväl för skogsbruket som för skogsarbetarstammen. Vad nu sagts om skogsbruket gäller i viss mån även om jordbruket, vilket sedan gammalt sökt tillgodose sitt behov av arbetskraft genom upplåtelser av mindre torp, därvid torparen mera varit att anse såsom en bofast lantarbetare än som jordbrukare. En alltför skärpt lagstiftning i fråga om dylika torpupplåtelser kan, såsom länsstyrelsen i Älvsborgs län i sitt yttrande utförligt belyst, icke utan fog befaras hava den verkan, att jordägarna övergå till att helt tillgodose sitt behov av arbetskraft genom daglönare och statare.

Jordkommissionen har i sitt lagutkast sökt undvika de anförda olägenheterna genom att för lagens tillämplighet stadga, att upplåtelsen skulle avse viss minimiareal. Därjämte har såsom grund till dispens från lagens tillämplighet angivits, att det arrenderade området vore till sin beskaffenhet sådant, att därå drivet jordbruk ej lämnade huvudsaklig bärgning åt en medelstor familj. Utskottet vill i anledning härav erinra, att det av lätt insedda skäl givetvis är betänkligt att göra en lags tillämplighet beroende av arealgränser. Utskottet är ej i tillfälle att närmare yttra sig om, huruvida den minimiarealgräns, som av kommissionen förordats, är för de vitt skiftande förhållandena i landets olika delar väl lämpad. Berättigat tvivel synes dock härom kunna råda. Lämpligare synes det utskottet i och för sig vara, om lagens tillämplighet ej gjordes beroende av dylik gräns. Möjligt är dock, att till förebyggande av ovisshet, huruvida lagen i det särskilda fallet är tillämplig, uppställandet av viss minimiareal är ofrånkomligt. Vad nu anmärkts i fråga om den föreslagna minimiarealen, gäller givetvis även i viss mån den förordade maximiarealen.

Från lagstiftningens tillämplighet synes enligt utskottets förmenande ytterligare böra undantagas arrende av jord, som äges av aktiebolag eller förening, som erhållit lån från statens jordförmedlingsfond eller statens egnahemslånefond. Jordupplåtelser av dylika bolag eller föreningar äro uppenbarligen i allmänhet icke av den permanenta art, lagstiftningen förutsätter.

I likhet med jordkommissionen anser utskottet, att från lagstiftningen givetvis böra undantagas arrendeavtal, som slutas mellan närmare anförvanter.

Under överbäggande synas i detta sammanhang ock böra komma de syn-

punkter, som av länsstyrelsen i Jönköpings län framförts beträffande s. k. familjebolag.

Minimiarrendetid.

Såsom redan lagberedningen i sin motivering till den allmänna nyttjanderättslagen framhållit, måste det betraktas såsom ett av arrendelagstiftningens viktigaste önskemål, att arrendatorn alltid har sig tillförsäkrad en fullt bestämd, ej alltför kort besittningstid. Endast därest arrendatorn kan vara viss om att han under en längre tid får skörda frukterna av det arbete han nedlägger å fastigheten, kan det förväntas, att han skall ägna all önskvärd omsorg åt jordbruket och visa något livligare intresse för jordförbättringar och nyodlingsföretag å detsamma. I likhet med jordkommissionen och motionärerna anser utskottet sålunda, att vägande skäl kunna anföras för att vid ifrågavarande arrendeupplåtelse stadgas viss, ej alltför knappt tillmätt minimitid.

Jordkommissionen har, såsom av det föregående framgår, i detta avseende föreslagit en tid av 15 år, vilken tid för närvarande gäller för arrenden, som falla under den norrländska arrendelagen. Motionärerna hava emellertid ansett denna tid otillräcklig oeh förslagsvis förordat den vid upplåtelse av statens jordbruksfastigheter såsom den regelrätta förutsatta tiden av 20 år.

Härutinnan vill utskottet till en början erinra, att det under osäkra konjunkurer, sådana som för närvarande råda inom jordbruksnäringen, med all sannolikhet skulle för såväl jordägaren som arrendatorn medföra stora svårigheter, om de tvingades uppgöra arrendeavtal för en så avsevärd tidrymd som 20 år. Utskottet känner sig ej heller övertygat om, att en så lång minimiarrendetid förestavas av ett trängande behov.

Klok försiktighet läser kräva, att tiden ej sättes alltför lång. Det torde ej böra förbises, att lagen eljest lätt komme att hos jordägarna skapa obenägenhet mot att upplåta jord på arrende. Genom lagfästandet av alltför långa arrendeperioder torde vidare i de fall, då fastigheter råkat bliva utarrenderade till mindre skötsamma brukare, hävden å fastigheterna kunna äventyras. Insikten härom kan åter medföra, att jordägarna vid arrendeupplåtelse över hövan skärpa sina krav å såväl de rent personliga kvalifikationerna hos arrendatorerna som ock deras ekonomiska resurser.

Såsom redan av det föregående framgår, äro alltför långa arrendeperioder ej heller obetingat till förmån för arrendatorn. Denne löper alltid en viss risk att hava missräknat sig i fråga om arrendets godhet, en risk, som givetvis ökas ju längre tiden är, för vilken han är bunden. Lagfästes en längre minimitid, måste sålunda tagas i överbägande, huruvida och i vad mån arrendatorn under löpande arrendeperiod bör äga rätt att frånträda arrendet. Sättes tiden däremot ej alltför lång, torde behovet av en dylik uppsägningsrätt ej vara lika framträdande.

Den av herrar Wihlborg och Nilsson verkställda undersökningen, som i det föregående närmare omförmälts, har visat, att den minimitid av 15 år, vilken stadgas i den norrländska arrendelagen, icke medfört några mera avsevärda olägenheter för de jordägare, som beröras av denna lag. Det synes utskottet därför böra tagas under övervägande, huruvida ej samma tid vore ägnad att tillämpas jämväl på arrenden i andra delar av landet, som lyda under bolag och spekulanter. Beträffande de arrendeavtal, som lagstiftningen i övrigt kommer att avse, synes det utskottet däremot kunna med fog ifrågasättas, huruvida en så lång arrendetid som 15 år lämpligen bör lagfästas. Utskottet vill erinra, att enligt jordkommissionens enquête synnerligen olikartade förhållanden råda i fråga om arrendeperiodernas längd, då fråga är om upplåtelse på arrende från fideikommiss och större gods. En arrendetid av 5—10 år synes vara regel vid utarrendering av egentliga gårdar. Ofta nog stipuleras dock en längre tid, särskilt i Sydsverige. Beträffande torp är arrendetiden ännu mera växlande. Med hänsyn härtill torde frågan om arrendetidens längd tarva ett noggrant övervägande, därvid bör beaktas å ena sidan att arrendatorn erhåller nödig trygghet i sin besittning samt å andra sidan att jordägaren ej lider alltför stort intrång i förfogandet över sin jord.

Optionsrätt.

Motionärerna hava såsom önskligt framhållit, att vid förnyad utarrendering arrendatorn eller, i händelse han avlidit, närmare skyldemän till honom borde äga rätt till erhållande av förnyat arrende med undantag för skäligen fall.

Motionärernas önskemål innebär sålunda åtskilliga modifikationer i det förslag till optionsrätt, som innehålles i jordkommissionens betänkande. Såsom av det föregående framgår, skulle enligt detta förslag arrendatorn äga en så gott som o villkorlig rätt till förnyat arrende. Endast därest arrendatorn i märklig mån eftersatte sin hävde- eller underhållsskyldighet beträffande fastigheten eller det på grund av särskilda förhållanden skulle för jordägaren möta avsevärt men att fortfarande hava fastigheten upplåten på arrende, skulle rätt till förnyat arrende ej förefinnas. Denna optionsrätt skulle inträda icke blott efter första arrendeperioden utan jämväl vid slutet av varje efterföljande. Rätten skulle vid arrendatorns död övergå till hans anhöriga. Kommissionen har också fullt konsekvent jämställt den rätt, som sålunda skulle tillkomma arrendatorn, med ständig besittningsrätt. Det torde ligga i öppen dag, vilka följder en sålunda konstruerad optionsrätt skulle medföra för jordägaren. Genom arrendeupplåtelsen skulle han för en oöverskådlig framtid hava av sagt sig så gott som all förfoganderätt över sin fastighet. En jordägare, som vore mån om jordbrukets upprätthållande och förkovran å arrendefastigheten, skulle det vara betaget att vid arrendeperiodens slut få en arrendator,

som ej direkt gjort sig skyldig till vanhävd av fastigheten, ersatt av en bättre. Han skulle ej ens kunna taga den under eget bruk, därest han ej kunde visa, att det för honom skulle medföra särskilt men att hava fastigheten utarrenderad. Då arrendatorns besittningsrätt enligt kommissionens mening icke ens skulle kunna brytas genom fastighetens övergång till ny ägare utom för det fall att det skedde å exekutiv auktion, bleve försäljning av fastigheten till annan än arrendatorn praktiskt taget utesluten. Men vid försäljning till arrendatorn, vilken av jordkommissionen uppställts såsom yttersta önskemål, skulle denne enligt den av kommissionen förordade lagen om avlösning av osjälvständiga jordbruk kunna tilltvinga sig fastigheten för lägre pris än dess verkliga värde. Att sådana utsikter skulle komma att medföra en allmän sänkning av arrendefastigheternas belåningsvärden samt öva en synnerlig menlig inverkan på den å sina håll redan ansträngda fastighetskrediten, torde kunna såsom visst förutses.

De betänkligheter, som sålunda möta i fråga om det av jordkommissionens majoritet framlagda förslaget, synas, ehuru ej i samma grad, även gälla herrar Ehrenborgs och Janssons förslag, däri optionsrätten dock inskränkts dels att avse endast arrenden under bolag och skogsspekulanter och dels att gälla allenast vid första arrendeperiodens slut.

Herrar Olssons och Wohlins förslag till optionsrätt synes utskottet i praktiken komma att för arrendatorerna medföra föga gagn, då det lämnar jordägaren fritt att genom förbehåll i kontraktet beröva arrendatorn förmånen. Motionärerna hava ej närmare utvecklat, huru de tänkt sig den praktiska utformningen av optionsrätten. Av deras motivering torde dock kunna utläsas, att de såsom en ovillkorlig förutsättning tänkt sig, att jordägaren fortfarande ville hava fastigheten upplåten på arrende. Optionsrätten skulle sålunda ej innebära tvång för jordägaren att vid arrendetidens slut ånyo utarrendera fastigheten, utan det skulle vara honom obetaget att på annat sätt disponera över densamma. Vidare skulle undantag ske för skäliga fall.

Att en arrendator, som under arrendetiden visat skötsamhet, vid denna tids slut tillförsäkras en viss företrädesrätt till förnyat arrende av den åt honom upplåtna fastigheten, därest denna fortfarande skall vara utarrenderad, anser jämväl utskottet vara en riktig tanke. Hänsynen till såväl arrendatorernas som det allmännas intresse synes kräva, att i de fall, då jordägarna icke äro i stånd att själva bruka sina fastigheter, det arrendesystem, som i anledning härav uppstår, erhåller en sådan fasthet och stadga, att onödiga ombyten av arrendatorer till skada för arrendatorsklassen samt för jordbruket och dess utvecklingsmöjligheter förekommas i görligaste mån. Denna princip har ock sedan gammalt gällt vid utarrendering av kronans och vissa allmänna inrättnings hemman. Emellertid synes det utskottet nödigt att vid utformandet av optionsrätten mera hänsyn tages till jordägarens berättigade intresse att förfoga över

sin jord än som skett i jordkommissionens förslag. Lagstiftaren synes utskottet på detta svårösta område böra framgå med nödig varsamhet, så att lagen ej kommer att verka mera till skada än till gagn. Härvid torde jämväl en viss principiell åtskillnad mellan olika grupper av jordägare vara att beakta.

Några särskilda skäl för automatisk förlängning av arrendeavtalet såsom jordkommissionen förordat, synas utskottet näppeligen föreligga. För skyddandet av arrendatorns rätt läser en dylik anordning knappast vara erforderlig. Och någon större betydelse torde den ej heller kunna erhålla, då i flertalet fall, där förlängning av arrende skulle kunna ifrågakomma, förändring av arrendevillkoren med all sannolikhet kommer att av endera kontrahenten påkallas. Initiativet till förnyat arrende synes således böra rättvisligen åligga den av kontrahenterna, till vars förmån rätten gäller, nämligen arrendatorn.

Enligt utskottets förmenande bör den tid, inom vilken arrendatorn äger påkalla förnyat arrende, bestämmas sålunda, att möjligen uppkommen tvist kan vinna avgörande i god tid före arrendets upphörande. De tidsbestämmelser, jordkommissionens lagutkast härutinnan innehåller, synas utskottet i detta hänseende icke tillfredsställande.

Arrendeavtalets förenande med arbetskyldighet.

I likhet med jordkommissionen hava motionärerna ansett riktigtast, att arrendet finge utgå endast i form av penningar eller naturaalster; ej i form av fullgörande av dagsverken eller andra arbetsprestationer.

Uppgiften att på ett för båda parterna lämpligt sätt ordna arbetskyldigheten i arrendeförhållandet är givetvis förenat med betydande svårigheter. Detta torde ock hava varit anledningen till att man funnit sig böra uppgiva varje försök i denna riktning och helt enkelt förbjuda, att i arrendeavtalet såsom vederlag betingades arbete. En sådan lösning finner utskottet icke vara tillräddig. Såsom av flera myndigheter i deras yttranden över jordkommissionens förslag betonats, är arrendeavtalets kombinerande med arbetskyldighet byggt på ömsesidiga fördelar för båda kontrahenterna. Särskilt i fråga om mindre jordbruk och torp, där jordens avkastning icke förslår att täcka levnadsbehoven, kan det innebära en bestämd fördel för arrendatorn att få utgöra legan helt eller delvis i arbete. Då jordbruket icke giver något till avsalu, kan det ofta för arrendatorn bliva svårt att betala ett kontant arrende. Och då arrendatorn i allt fall för sin existens måste söka arbete hos andra, kan det för honom vara till stor förmån att hava säker tillgång till sådant hos jordägaren. För jordägaren åter är det i allmänhet, såsom redan i det föregående framhållits, en betydande fördel att äga tillgång till fast arbetskraft för jordbruket. Ofta nog är hans benägenhet att från sin egendom upplåta mindre jordbruk beroende endast av utsikten att därigenom erhålla tillgång till sådan arbetskraft. Skulle denna möjlighet

betagas honom, kan det helt visst befaras, att den utväg, som nu står den jordbruksarbetande befolkningen öppen att genom övertagande av mindre arrendebbruk bereda sig eget hem, skulle i väsentlig mån bliva inskränkt. Lagstiftarens bemödanden å detta område bör därför endast åsyfta att så långt lämpligen kan ske reglera förhållandet.

Av jordkommissionens enquête framgår, att det missnöje, som hos arrendatorerna försports i anledning av arrendeavtalets kombinerande med arbetskyldighet, företrädesvis härrört därav, att den arrendatorn åliggande arbetskyldigheten av jordägarna värderats till belopp, som väsentligt understigit de fria arbetspriserna. Särskilt under kristiden med den då inträffade oerhörda prisstegringen på den fria arbetsmarknaden har detta förhållande för arrendatorerna kommit att framstå såsom en uppenbar orättvisa. Ett berättigat önskemål synes utskottet sålunda vara, att vissa grunder för värdering av en i arbetsavtal ingående arbetskyldighet fastslås. De förslag, som härutinnan framkommit, synas utskottet dock icke utan vidare kunna godtagas. Detta lika ömtåliga som svårlösta spörsmål lärer sålunda kräva ett ytterligare överbäggande.

Skyldigheten att bygga och underhålla åbyggnader.

Lika med motionärerna håller utskottet före, att tillvaron av åbyggnader, lämpade för sitt ändamål och i tillräckligt gott stånd, utgör en nödvändig betingelse för jordbrukets vidmakthållande och arrendatorns trevnad. Av den redogörelse, som i det föregående lämnats för jordkommissionens undersökning, framgår emellertid, att förhållandena å arrendegårdarna äro i detta hänseende mångenstädes otillfredsställande. Trångboddhet med därav följande sociala och hygieniska olägenheter förekommer ej sällan. Härtill kommer, att åt manbyggnaderna ofta nog ej gives erforderligt underhåll.

Av sagda redogörelse framgår vidare, att arrendekontrakten i fråga om skyldigheten att bygga och underhålla åbyggnader innehålla bestämmelser av mycket växlande innebörd. Alla olika grader av byggnads- och underhållsskyldighet finnas representerade ifrån å ena sidan, att arrendatorn tillförbindes ej endast all underhållsskyldighet av husen å arrendefastigheten utan även skyldighet att uppföra nya byggnader, till å andra sidan, att jordägaren ikläder sig alla sådana skyldigheter.

Att något måste göras för avhjälpande av de sålunda konstaterade missförhållandena å de mindre arrendegårdarna och torpen torde ligga utom allt tvivel. Av skäl, som jordkommissionen anfört, synes utskottet jordägaren böra vara den, som närmast har att svara för att å arrendefastigheten finnas för jordbrukets bedrivande nödiga åbyggnader. Det, som mångenstädes redan varit brukligt, skulle härigenom lagfästas. Motionärerna hava ej närmare uttalat sig om det skick, vari jordägaren skulle vara skyldig att tillhålla arrendatorn åbyggnaderna. Jordkommissionen har härutinnan föreslagit, att dessa skulle vara i ett efter ortens förhållanden behörigt skick. Det synes emellertid utskottet kunna ifrågasättas, huruvida det ej vore till-

fyllest, om åbyggnaderna, såsom torpkommissionen och vissa reservanter inom jordkommissionen förordat, tillhandahölles i ett brukbart skick.

Det synes utskottet icke böra förbises, att en förpliktelse sådan som den nu ifrågavarande under vissa förhållanden, särskilt då jordägaren genom förbehåll i arrendekontraktet eller eljest hittills fritagit sig från all byggnadsskyldighet, skulle komma att drabba honom mycket hårt. Vidare torde vara att märka, att å större gods och fideikommiss med ett stort antal arrendegårdar och torp, därå jordägaren redan nu besörjer all nybyggnad, sådan ofta fortgår efter en för längre tid uppgjord plan. För många godsägare och fideikommissarier skulle det säkerligen därför möta stora, ja mången gång oövervinneliga svårigheter att på en gång anskaffa de ofta nog betydande belopp, som erfordras för samtidigt istandsättande av åbyggnaderna å alla arrendegårdar. Härtill kommer, att då åbyggnadernas förfall merendels lärer bero på jordägarens bristande ekonomiska resurser, den ifrågasatta förpliktelsen skulle komma att hårdast drabba de jordägare, vilkas ekonomi redan förut är undergrävd. I varje fall synes det, såsom utskottet i annat sammanhang redan erinrat, bliva nödigt att åtminstone i fråga om vissa grupper av jordägare stadgas en viss, ej alltför kort övergångstid, så att de bliva i tillfälle att anpassa sig efter de nya bestämmelserna.

Att arrendatorn bör vara skyldig att under arrendetiden underhålla fastighetens nödiga åbyggnader liksom dess övriga tillhörigheter, anser utskottet ligga i öppen dag.

Rätt att verkställa nyodling samt erhålla ersättning för sådan och annan jordförbättring.

I motionerna har framhållits, att det måste anses vara av synnerlig vikt ej blott att arrendatorn beredes rätt att verkställa uppodlingar å därför lämplig mark utan även att han vid arrendets avträdande får ersättning av jordägaren för verkställda nyodlingar och andra jordförbättringar.

Det är givetvis ur folkförsörjningens synpunkt önskvärt, att där odlingsmark finnes, denna lägges under plogen. Såsom av jordkommissionens enquête framgår, förekommer understundom, att i arrendekontrakten intages förbud för arrendatorn att utan jordägarens medgivande verkställa nyodling. Att uppsätta dylika skrankor mot en arrendators både berättigade och berömvärda odlingslust synes utskottet icke vara lämpligt. Önskvärt synes sålunda vara att i lagen utsäges, att arrendatorn skall vara oförhindrad att å den arrenderade jorden verkställa nyodling. I enlighet med vad jordkommissionen föreslagit, torde dock jordägarens medgivande böra vara en förutsättning för nyodling å mark, därå finnes ståndskog eller växtligt ungsogsbestånd.

Såsom av det föregående framgår, har jordkommissionen föreslagit, att arrendator, åt vilken upplåtits endast visst område av en fastighet, under

vissa betingelser även skulle vara berättigad att till nyodling intaga annan därför lämpad mark av fastigheten. Mot en sådan utvidgning av rätten att nyodla synas väl utskottet vägande betänkligheter kunna anföras. En bestämmelse av dylikt innehåll skulle sålunda komma att strida mot hitintills gällande rättsgrundsats, att ett arrende i allmänhet bör vara begränsat till det upplåtna området. Men å andra sidan har framhållits, att en dylik bestämmelse skulle i vissa delar av landet uppbäras av ett visst behov. Till den senare uppfattningen har jordkommissionen anslutit sig under uppställande av starka garantier för att bestämmelsen icke kommer att verka till men för huvudfastighetens utnyttjande. Utskottet finner sig för sin del ej berett att nu närmare uttala sig beträffande förevarande spörsmål.

En lagstadgad rätt för arrendatorn att av jordägaren undfå gottgörelse för verkställda nyodlingar och andra jordförbättringar skulle otvivelaktigt vara ägnad att höja jordbruket å arrendefastigheterna och sålunda för landet i dess helhet verka fördelaktigt, liksom den, väl avvägd, icke skulle ålägga jordägaren någon utgift, som icke motsvarades av ökat värde å hans egendom. Detta erkändes redan av lagberedningen. Att en sådan ersättningsskyldighet det oaktat ej av lagberedningen förordades och ej heller sedermera blivit lagstadgad vid andra arrenden än dem, som omfattas av den norrländska arrendelagen, har sin grund däri, att det befarats, att den skulle komma att i ekonomiskt hänseende verka alltför betungande för den svenska jordägareklassen. Sålunda har framhållits, att den svenska jordägaren i regel icke vore kapitalist. Han hade utöver sin jord sällan tillgångar, vilka kunde på detta sätt omflyttas och nedläggas å jorden. Dennas avkastning måste i de flesta fall oavkortad avses för löpande utgifter. Han kunde, om en dylik skyldighet ålades honom, icke på förhand beräkna, huru ett arrende komme att inverka för honom i ekonomiskt avseende. Han visste icke, om den lega, han beräknat att erhålla under arrendetiden, komme att helt eller delvis uppslukas av den ersättning, som han bleve skyldig att utgiva för arrendatorns förbättringar. En lagstiftning, som ville förplikta jordägaren att i större eller mindre utsträckning vidkännas kostnaden för de låt vara nyttiga och ekonomiskt väl beräknade förbättringar, en driftig arrendator vidtog med hans egendom, skulle därför i många fall komma att verka såsom ett medel att avskräcka från upplåtelse på arrende och nödga jordägaren att för skötseln av sin jord anlita andra utvägar, vilka måhända lämnade honom ringare utbyte än en arrendeupplåtelse, men åtminstone icke utsatte honom för ekonomiska svårigheter av förut angivet slag.

Ytterst vanskligt torde vidare vara att efter en längre tids arrende på ett tillfyllestgörande sätt visa, vilka förbättringar som ägt rum, och på ett rättvist sätt uppskatta, vilken ökning desamma medfört i fastighetsvärdet.

Att märka är även, att, såsom i yttranden över jordkommissionens för-

slag framhållits, utförandet av ett större nyodlingsföretag understundom kan betyda ett eftersättande av den förut odlade jordens nöjaktiga hävd till skada för jordägaren, vilken skada svårligen ens tillnärmelsevis kan låta sig uppskattas.

Vad sålunda invänts synes utskottet vara förtjänt av allvarligt beaktande. Härvid är dock att märka en viss åtskillnad mellan olika grupper av jordägare. Betänkligheterna förlora sålunda avsevärt i styrka, då fråga är om arrenden under kapitalstarka sågverks- och industribolag. Beträffande andra arrenden torde ej sällan förekomma, att för jordförbättringar, som utförts med jordägarens begivande, vederlag beredes arrendatorn i sammanhang med arrendevillkorens uppgörande för en följande arrendeperiod.

Till förebyggande av misstolkning synes utskottet erforderligt, att i lagtexten närmare än i jordkommissionens utkast skett angives, vad som bör anses såsom jordförbättringar. Särskilt anser utskottet det böra övervägas, huruvida och i vad mån arrendator, som vidkänts kostnader för framdragande av ledningar för fastighetens elektrifiering, bör vara berättigad till ersättning därför.

Vid bestämmandet av ersättningen för nyodlingar och andra jordförbättringar synes skälig hänsyn böra tagas till den avkomst, som arrendatorn under arrendetiden utan motsvarande höjning av legan njutit av dem.

Rätt till husbehovsvirke.

I likhet med jordkommissionen håller utskottet före, att i de orter, där sådant redan är sed, arrendatorn bör vara berättigad att, i den mån tillgång därtill finnes, erhålla bränsle och virke till husbehov.

Rätt till bete.

I den mån det överensstämmer med ortens sed synes arrendatorn böra äga rätt till nödigt bete för de hästar och nötkreatur, som kunna vinterfödas å det till honom upplåtna området.

Då jordägaren numera enligt skogsvårdslagen den 15 juni 1923 är skyldig att vidtaga åtgärder för betryggande av nöjaktig återväxt å skog, som skadats genom betning av hemdjur, synes det utskottet dock böra tagas under övervägande, huruvida icke med hänsyn härtill viss inskränkning i rätten till bete borde stadgas utöver vad jordkommissionen föreslagit.

Övergångsbestämmelser.

Det synes utskottet föreligga fog för att i enlighet med jordkommissionens förslag arrendator, som vid den nya lagens ikraftträdande en

längre tid brukat fastigheten, tillförsäkras optionsrätt, därest sådan eljest medgives i lagen. I vad mån lagen i övrigt bör givas tillämpning å äldre avtal, synes utskottet böra närmare övervägas.

På grund av vad sålunda anförts får utskottet hemställa,

att riksdagen med anledning av ifrågavarande motioner I:91 och II:172 måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla, det Kungl. Maj:t täcktes snarast låta utarbeta och för riksdagen framlägga förslag till lagstiftning, syftande till att bereda vissa arrendatorer och brukare av annans jord större trygghet och en jämväl i övrigt förbättrad ställning i arrendeförhållandet.

Stockholm den 30 maj 1924.

På andra lagutskottets vägnar:

BROR PETRÉN.

Vid ärendets behandling hava närvarit:

från första kammaren: herrar *Bror Petré*n, *Linder**, *greve Spens**, *von Koch*, *Tjällgren*, *Sigfrid Hansson*, *Lindhagen* och *Martin Svensson*;

från andra kammaren: herrar *Magnusson* i Kalmar, *Hage*, *Nilsson* i Vibberbo, *Carlsson* i Solberga, *Svensson* i Skönsberg, *Ödström*, *Sundling** och *Olovson* i Västerås.

* Ej närvarande vid utlåtandets justering.

Reservationer:

1) av herr greve *Spens*.

2) av herrar *Linder*, *Sigfrid Hansson*, *Lindhagen*, *Magnusson* i Kalmar, *Hage*, *Svensson* i Skönsberg och *Olovson* i Västerås, vilka på de i motionerna anförda skäl förenat sig i det slut, vartill utskottet kommit.

Till ytterligare utveckling av berörda mening, med hänsyn särskilt till utskottets motivering, har herr *Lindhagen* anfört följande:

»Det föreliggande utlåtandet har förelagts utskottet så sent, att med hänsyn till riksdagens förestående avslutning någon rimlig reservationstid ej stått mig öppen. Jag nödgas därför inskränka mig till att gent emot utskottets framställning åberopa innehållet i jordkommissionens betänkande och särskilt de delar av detsamma, som betonas i motionerna. Några erinringar härutöver må så gott tiden medgivit tilläggas.

Utskottet återkommer ofta till ett framhållande av de skiljaktiga förhållanden, som skulle förefinnas mellan det område, för vilka den norrländska arrendelagen gäller, och det övriga landet. Detta innebär således ett slags avståndstagande från jordkommissionens bestämda övertygelse att en *rikslagstiftning* innefattar den riktiga lösningen av åtskilliga jordfrågor och däribland även frågan om en social arrendelag. Härom yttrar kommissionen bl. a.:

»Det framhålles ofta att »förhållandena i Norrland naturligtvis äro helt annorlunda än i södra och mellersta Sverige». Denna slutsats, som vanligen tages för god utan närmare undersökning, är på sätt och vis en följd av norrlandslagstiftningens begränsning. Man föreställer sig, att denna skedde på grund av den stora skillnaden i natur och samhällsbyggnad mellan olika trakter av riket. Därifrån kommer man då fram också till det antagandet, att norrlandslagstiftningen antingen icke alls eller endast i en synnerligen modifierad form kan ifrågakomma att utsträckas till det övriga riket.

Anledningen till den territoriella begränsningen i den motion, som år 1901 gav den slutliga anledningen till norrlandsfrågans upptagande till allvarlig behandling, var visserligen, att bolagens jordförvärv då voro särdeles hotande i de norra delarna av riket. Gränserna för lagstiftningsområdet blevo emellertid godtyckligt valda av taktiska skäl. Det ådagalades nämligen uti motionen, att de skogsmarker, vilka i Norrland och Dalarna genom avvitringar tillades hemmanen, voro förläningar av kronan till hemmanen för jordbruksnäringens varaktiga befrämjande. Dessa förläningar skedde ej på grund av någon privaträttslig kontraktsförbindelse till hemmansinnehavaren utan allenast genom en i den allmänna hushållningens intresse viktigen lagstiftningsåtgärd. Avvittringen var den handling, varigenom kronan på egen bekostnad bragte gåvan till verkställighet. Först med avvitringens avslutande eller nybyggenas slutliga skattelösen gick den juridiska rätten till skogen från kronan över på hemmansägaren.

Häri låg, heter det i motionen, den stora sakliga skillnaden i äganderätten

till de avvitrade hemmanen och till hemmanen i södra och mellersta Sverige. De senare voro i allmänhet sedan urminnes tid till sina gränser bestämde genom förfoganden, som oftast fallit i glömska.

Denna omständighet anfördes såsom ett särskilt viktigt skäl för den nya ifrågasatta lagstiftningen och verkade även, såsom var beräknat, för att föra frågan framåt. Endast på detta sätt lyckades det i förening naturligtvis med det stora behovet att kunna i första anloppet förmå statsmakterna till den omkastning i föreställningsrätt och legislativa plägseder, som norrlands-lagstiftningen innebär.

Fäster man sig emellertid endast vid de mänskliga behoven såsom i främsta rummet avgörande, är norrlandslagstiftningens gränser synnerligen godtyckliga och det vore väl, om genom en rikslagstiftning de numera kunde utplånas. Sedan väl de nya grundsatserna slagit igenom, har också insikten om motsvarande behovs tillgodosende även i andra trakter av riket, oavsett fastigheternas historiska tillkomst, vunnit stor tillslutning även inom riksförsamlingen. Jordkommissionens tillsättande är det senaste uttrycket för denna uppfattning.

För att nu taga exempel i detta avseende från den ifrågasatta *sociala arrendelagstiftningen för hela riket*, finnas mindre, permanenta arrenden i alla delar av riket. Till antalet äro de till och med vida större i södra och mellersta delarna av landet än i de nordliga delarna. De vanskligheter, med vilka arrendatorerna för närvarande hava att kämpa på grund av sitt beroende av jordägaren, måste enligt sakens natur vara enahanda i hela landet. Likaså de olägenheter, som genom en social arrendelagstiftning kunna drabba jordägaren och därför också böra föranleda ett skäligt hänsynstagande.»

• I detta uttalande kan jag helt instämma. Mycket korta arrendetider måste sålunda, såsom kommissionen ock erinrar, vara till men både för en arrendator och för jordbruket, var helst de förekomma. Optionsrätt till ny upplåtelse är också lika angeläget för arrendatorer i olika delar av riket. Likaledes är tillvaron av åbyggnader, lämpade för sitt ändamål och i tillräckligt gott stånd, en oavvislig betingelse över allt för jordbrukets framfärd och brukarens trevnad. Då vidare jordbrukets möjlighet att försörja det mesta möjliga antal innevånare i riket är beroende av nyodlingar och andra jordförbättringar måste en sådan utveckling möjliggöras och uppmuntras även på arrendejordbruk, vilket är en lika viktig angelägenhet i alla delar av landet. Behovet för en arrendator särskilt i vårt land av husbehovs- virke och betesrätt, där sådant ansetts omistligt och kan tillgodoses, är också gemensamt för arrendatorer i hela landet och ej någon egenart för det norrländska arrendejordbruket.

Utskottet återkommer ofta till ett betonande av att man ej får kränka *jordägarens rätt över sin jord*. Härom yttrar jordkommissionen:

»Här är det fråga endast om varaktiga arrenden, som icke skötas och ej heller komma att återtagas av jordägaren. Han måste då finna sig i, att jordbrukets betingelser icke åsidosättas, och någon skada för jordägaren av att så också sker blir det svårt att kunna uppvisa. De i en social arrendelag kvarstående bestämmelserna, att arrende av vissa anledningar kunna av arrendatorn förverkas, äro mer än tillräckliga garantier för jordägaren.»

Denna erinran synes mig ovedersäglig. Därmed är också bemött utskottets

mer än en gång återkommande bekymmer för att jordägaren ej skall få tillfälle att vaka över jordbrukets goda skötsel och utvälja en för ändamålet lämplig arrendator. Om arrendatorn nämligen ej sköter jorden, har han enligt nyssnämnda bestämmelser förverkat arrendet. Utskottet behjärtar icke tillräckligt, att lagstiftningen är riktad mot sådana jordägare, som icke själva sköta sitt jordbruk och för vilka detta i de flesta fall är likgiltigt.

Utskottet synes särskilt tilltalat utav en på senare tider hörd mening, att de sociala arrendeföreskrifterna åtminstone för de södra och mellersta delarna av riket böra införas allenast såsom *tillägg till den allmänna arrendelagen*. I detta ämne anför jordkommissionen:

»Jordkommissionen har ansett, att någon jämkning av den allmänna arrendelagen icke kan lämpligen äga rum på annat sätt än genom antagandet av en särskild lag, som innehåller de sociala särbestämmelserna och i övrigt hänvisar till den allmänna arrendelagen. Den norrländska arrendelagen har avfattats på detta sätt och någon erinran mot lämpligheten därav förekom icke alls vid den tiden. Utsträcket nu den sistnämnda lagstiftningen till hela riket och givas därvid föreskrifter, vilka t. o. m. i vissa fall gå utöver vad norrlandslagen innehåller, föreligger så mycket mindre skäl att avvika från en sådan naturlig och redig ordning.

Anledningen till föreställningen om möjlighet att kunna införa de sociala arrendebestämmelserna uti den allmänna arrendelagen vilar nog på en benägenhet, att den sociala lagen må erhålla en ringa omfattning och således utan allt för stor svårighet kunna inordnas under den allmänna lagen. Även i sådan händelse men än mer med bibehållande av norrlandslagens väsentliga omfattning skulle det icke annat än föranleda en stor oreda, om den allmänna arrendelagen belastades med dylika tillägg. En social lag i all synnerhet är skriven för den stora allmänheten, som har anspråk på att kunna finna sig någorlunda till rätta med lagtexterna och överskåda sambandet dem emellan.»

Även denna erinran från jordkommissionen synes mig icke böra få förglömmas. Då någon slags lösning av jordfrågorna numera måhända ej kan undvikas, är det naturligt att från de samhällslager, som tro sig av sina intressen böra i det längsta motsätta sig densamma, strävandet måste inriktas på att söka begränsa det allmännas ingripande till det minsta möjliga. Ivern att få placera den sociala arrendelagstiftningen eller vissa delar av densamma in i den allmänna arrendelagen finner näppeligen annan förklaring än att den bygger på en instinktiv förhoppning, att av lagteknisk hänsyn utrymme skall icke kunna i den allmänna arrendelagen beredas sociala bestämmelser annat än i en mycket begränsad och föga djupgående omfattning.

Utskottet invänder under vissa punkter, att en förordad, någorlunda rationell lösning skulle *avskräcka jordägare* från att upplåta jordbruket på arrende eller föranleda dem till repressalier, som ginge ut över arrendatorerna. Ehuru jag i de flesta fall ej kan dela dessa farhågor, som synas mig merendels konstruerade, vill jag framhålla, att med utskottets ifrågavarande uppfattning man kunnat vänta, att utskottet för att komma

ifrån dessa svårigheter och på samma gång slå vakt om den svenska jordbrukareklassen, haft några vänliga ord för en lösning i stället genom att bereda arrendatorerna rätt att avlösa sina arrenden. Till detta resultatet har utskottet emellertid ej kommit i sitt däröver avgivna utlåtande (nr 37).

I detta sammanhang bör anmärkas, att i detta utskottets betänkande saknas omnämmande, att vanhävdsbestämmelser för de jordbruk, om vilka här är fråga, äro en oavvislig förutsättning för en social arrendelag och måste samtidigt med denna komma till stånd. Alla jordberedningar hava hitintills varit eniga uti att detta är ett av förhållandena betingat avskräckningsmedel mot jordägarnas kringgående av lagen, och norrlandslagstiftningen har även blivit byggd på en sådan uppfattning.

Även i detta utlåtande har utskottet liksom i utlåtandet om koncessionslagstiftningen (nr 30) funnit *fastighetskrediten* bliva synnerligen hotad genom vissa föreslagna bestämmelser. Det förefaller i den sociala jordfrågan nu liksom vid tidigare tillfällen, som om jorden vore till för fastighetskrediten och icke för människorna. Utskottets utläggningar i detta avseende äro även här, så vitt jag kan förstå, byggda på de lösaste antaganden och innefatta uppenbara spökmålningar. I detta ämne åberopas vad som, i anslutning till framställningarna härom i jordkommissionens betänkande, anförts i särskilt yttrande till utskottets nyssnämnda betänkande om koncessionslagstiftningen.

I fråga om arrendelagens omfattning har utskottet vid flera punkter ansett att man bör i lagen göra *skillnad mellan arrenden tillhöriga bolag, ekonomisk förening och enskild spekulant samt arrenden under fideikommiss och andra större gods*. I likhet med jordkommissionen och motionärerna finner jag i stort sett ej någon grund för en sådan åtskillnad. Vissa godsägare liksom vissa bolag taga tillsviðare stor hänsyn till sina arrendatorer. Inom båda kategorierna påträffas däremot jordägare, som ej göra det och icke heller rimligen kunna finna anledning att iakttaga en arrendelags bestämmelser utan att en sådan lag kommer till stånd. I enlighet med tidsutvecklingen framkomma allt flera fall till allmän kännedom, som bestyrka den stora otrygghet och rättslöshet, som kunna drabba arrendatorer även under fideikommiss och större gods.

Den ifrågavarande skillnaden är en senare företeelse i jordfrågornas behandling och har framförts ursprungligen från de nya numera sammanlagda partier, som kallade sig jordbrukarnas riksförbund och bondeförbundet. Stor motvilja mot bolagens förfogande över jordbruk läro råda inom dessa partibildningar särskilt det senare. Då däremot inom desamma, särskilt det förra, finnas många stora godsägare, så har därav förmodligen blivit en följd, att man ansett sig nödgad att av partipolitiska skäl uppdraga den förenämnda gränsskillnaden. En viss fruktan kanske också gör sig gällande hos de medelstora jordägarna, var gränsen mellan stora och små kommer att dragas.

Detta nya initiativ har därefter med välvilja upptagits av den sociala jordfrågans naturliga motståndare så väl som dess ljummare förespråkare.

I fråga om lagens detaljer förefaller mig ofrånkomligt, att de förutsätta någon *ryggrad i författningen beträffande såväl principer som utformning*, för såvitt något avsevärt och någorlunda rättvist skall till förmån för den svagare parten och en god samhällsordning kunna uppnås. Utskottet brister därutinnan, såsom det förefaller oss, i de flesta av utskottet särskilt behandlade punkterna. Tacksamheten inför de föreslagna uppgifterna är uppenbar. De flesta föreslagna ingripanden synas enligt utskottet böra fullföljas endast till någon del. I en och annan punkt synes utskottet ej alls komma till något resultat trots åtskilliga resonemang. I stort sett kan man säga, att utskottet i dessa »lika ömtåliga som svårlösta spörsmål» först och sist förordar »nödigt varsamhet» och framför allt »ytterligare överväganden.»

Beträffande *minimitiden för arrendena* synes utskottet anse, att omväxlande tidsbestämmelser böra uppfinnas för skilda delar av landet och att den under inga förhållanden bör få överstiga en tid av 15 år. Utskottet tar bestämt avstånd från en arrendetid på 20 år, vilken dock tidigare förordades av norrlandskommittén och andra kammaren samt numera tillämpas av kronan och på akademihemman. En enhetlig tid för hela landet synes mig dock ofrånkomlig och någon begriplig avvikelse härifrån här och var lärer ej kunna genom ett aldrig så »noggrant övervägande» uppfinnas.

Det framgår av jordkommissionens motivering, att den stannat vid en tid av 15 i stället för 20 år med hänsyn till den av utskottet förordade *optionsrätten*, vilken givetvis gör en längre tid överflödig. Utskottet har emellertid i fråga om optionsrätten trevat så åt skilda håll med sina betänkligheter, att denna enligt utskottets uttalande, om vars innebörd man dock måste stanna i tvekan, synes blivit väsentligen underkänd. Jag måste på det bestämdaste vidhålla, att den verkliga brukaren av jorden erhåller företrädesrätt till förnyad upplåtelse, vilken på samma gång innebär en vakt-hållning kring hans rätt att för sig och sin familj få behålla sitt hem, så länge han ej önskar och kan förskaffa sig något annat som är likvärdigt eller bättre.

I fråga om *arrendevalets förenande med arbetsskyldighet* har utskottet med stöd av myndigheternas yttranden såsom det synes förordat den senares bibehållande men icke fäst något avseende vid att arrendatorernas egen opinion går i motsatt riktning. I denna sak tillåter jag mig hänvisa till den framställning, som i detta avseende avgivits av jordkommissionen (se särskilt del VI sid. 27—31) och i motionerna.

Gent emot utskottets yttrande beträffande *skyldigheten att bygga och underhålla åbyggnader samt rätt för arrendatorn att verkställa nyodling samt erhålla ersättning för nyodling och annan jordförbättring* hänvisas till vad motionen därom innehåller. Särskilt förtjänar utskottets svartmålningar av rätten till ersättning för jordförbättring ett ingående bemötande, vartill dock tid som sagt icke blivit oss förunnad.

Rätteligen synes mig under de vanskliga förhållanden, varunder denna vidlyftiga fråga nu föreligger till avgörande, riksdagen böra inskränka sig till en framställning om att snarast möjligt få ett regeringsförslag framlagt utan att riksdagen inlåter sig i några förtvivilade försök till utkastande av riktlinjer.

Om denna uppfattning emellertid ej vinner avseende, nödgas jag påyrka, att utskottets slutliga hemställan, vilken även av mig biträdades, måtte i huvudsak grundas på ovan angivna motivering»;

3) av herr *Martin Svensson* mot viss del av motiveringen.
